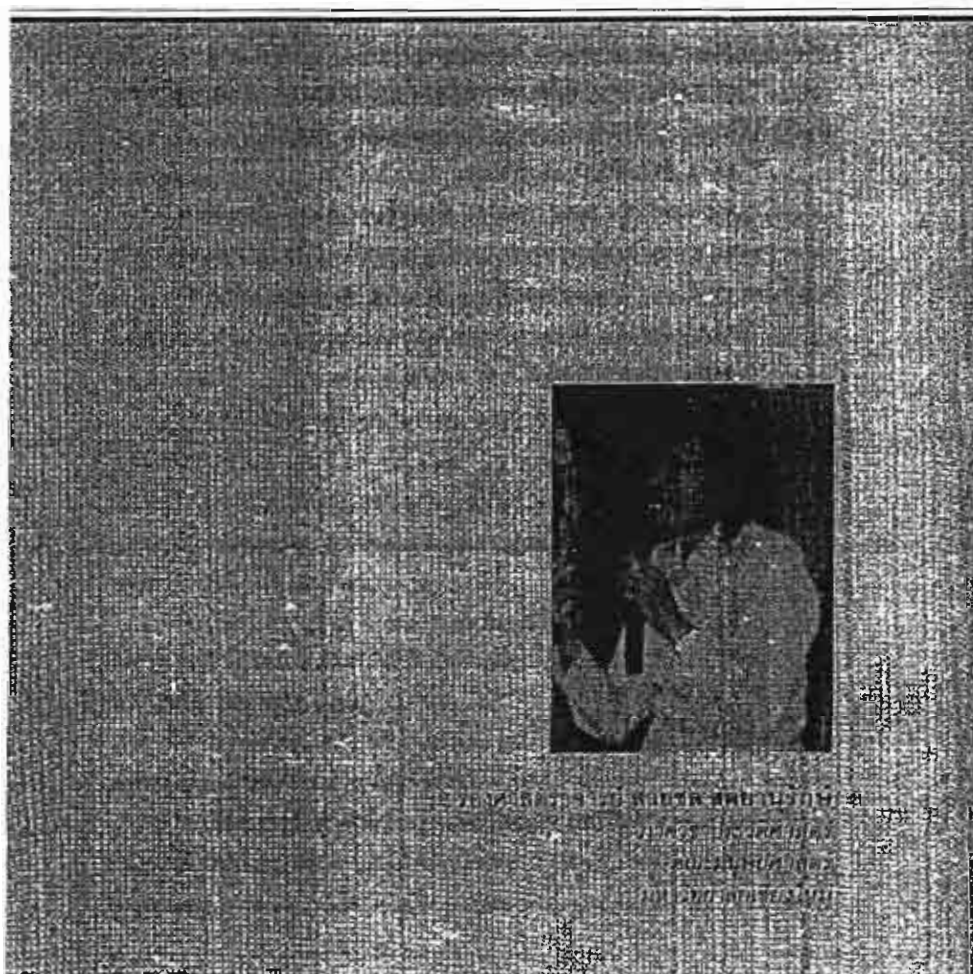
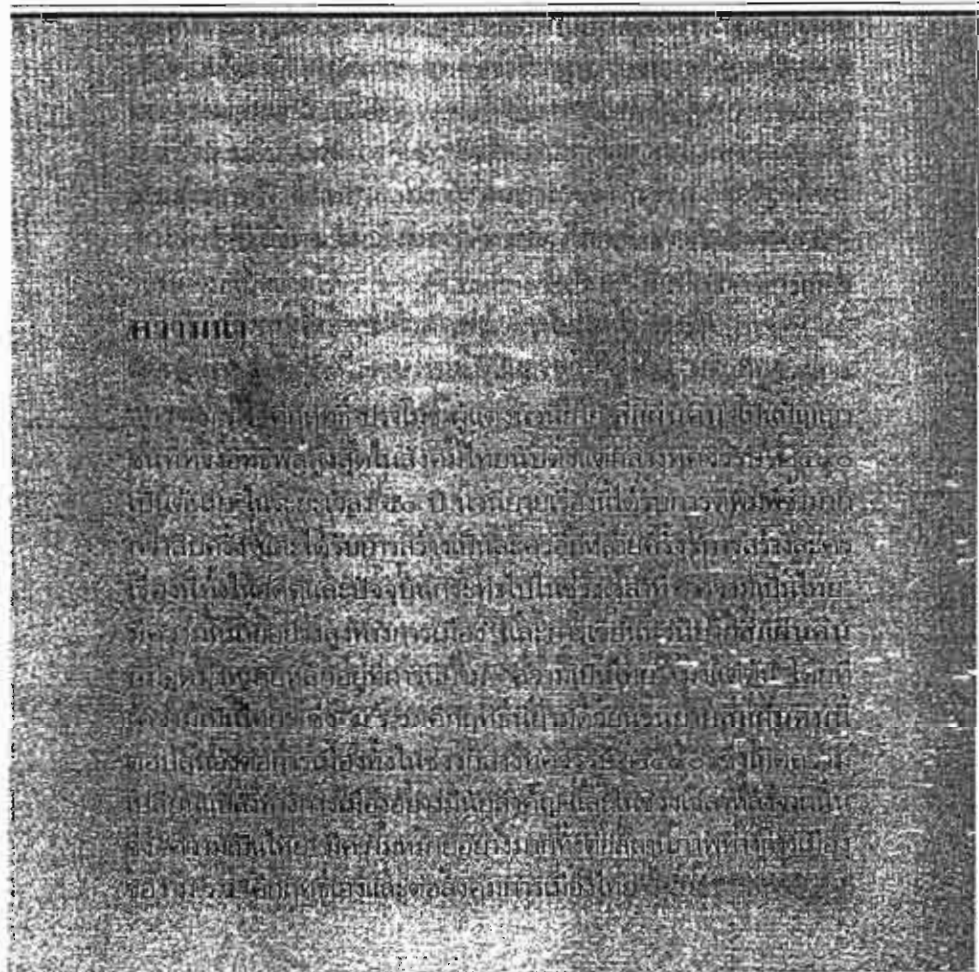

๕ สี่แผ่นดิน : “ความเป็นไทย”

และความหมายทางการเมือง

สายชล สัตยานุรักษ์

สี่แผ่นดิน มีความสำคัญเป็นพิเศษที่พึงได้รับการ “รื้อ” เพื่อจะเข้าใจที่มาและความหมายทางการเมืองของนวนิยายเรื่องนี้ เนื่องจากเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมไทยว่าภาพของยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสี่แผ่นดิน ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้างให้เป็นภาพแทนความจริง (representation) ของ “ความเป็นไทย” นี้เป็น “ความจริง” เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นไทย” อันแท้จริงนี้ทำให้คนไทยเกิดความรู้สึกนึกคิดที่สำคัญหลายประการ ซึ่งยังคงเป็นความรู้สึกนึกคิดกระแสหลักในสังคมไทยสืบมา เช่น ความเชื่อมั่นในการปกครองแบบไทยและผู้นำแบบไทย ความถูกต้องของความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ความจงรักภักดีของราษฎรต่อองค์ประมุขของแผ่นดิน ความภาคภูมิใจและความซาบซึ้งใจในคุณธรรมอันน่านิยมที่เราได้สั่งสมกันมา การที่ได้เห็นว่าการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเหตุแห่งความเสื่อมของสังคมไทย ฯลฯ จนกระทั่งมีความคิดว่า สี่แผ่นดิน ทำให้คนไทยได้รู้จักตัวเองซึ่งทำให้สามารถคาดคะเนอนาคตได้ ดังความในบทวิจารณ์ของรณวจน อินทรกำแหง นักวิจารณ์วรรณคดีที่มีอิทธิพลมากต่อครูสอนวรรณคดีไทย ดังนี้

เรื่อง “สี่แผ่นดิน” ให้ความรื่นรมย์ใจในการอ่านเป็นอันมาก รื่นรมย์ใจด้วยความบิตีในความจงรักภักดีของราษฎรต่อองค์ประมุขของแผ่นดิน... รื่นรมย์ใจด้วยความภาคภูมิใจในความประณีตของวัฒนธรรมประเพณีไทย... ชุ่มชื่นใจในความเอื้ออาทรต่อกัน...

เมื่ออ่านจบ ผู้อ่านรู้สึกว่าได้รับความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของชาวไทยในสี่รัชกาล... ได้ซาบซึ้งในคุณธรรมอันน่านิยมที่เราได้สั่งสมกันมา และได้เห็นเหตุแห่งความเสื่อมที่เกิดขึ้น รวมความว่า “สี่แผ่นดิน” ได้ช่วยให้ชาวไทยได้เข้าใจตัวเองดีขึ้น รู้จักตัวเองดีขึ้น และรู้ว่าอดีตเป็นเหตุแห่งปัจจุบัน และเมื่อประมวลอดีตและปัจจุบันเข้าด้วยกัน ก็พอจะทำให้เข้าใจอนาคตได้*

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการนิยาม “ความเป็นไทย” ใน สี่แผ่นดิน กับการเมืองในทศวรรษ ๒๔๙๐ และพยายามแสดงให้เห็นว่าบริบททางการเมืองและการกลายเป็น “กษัตริย์

นิยม" ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับการนิยาม "ความเป็นไทย" ด้วยนวนิยายเรื่องนี้

ภูมิหลังทางการเมืองของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก่อนเขียนสี่แผ่นดิน

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เริ่มเล่นการเมืองอย่างจริงจังภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในขณะที่มีวัยเพียง ๓๓ ปี การเล่นการเมืองในช่วงแรกนั้นนำความสำเร็จมาให้ไม่น้อย คือได้ดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง ได้แก่ ผู้นำพรรคก้าวหน้า เลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และรัฐมนตรีในรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ และ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ต้องยุติบทบาททางการเมืองทั้งในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรีภายในระยะเวลาเพียง ๔ ปี นับตั้งแต่ก้าวเข้าสู่แวดวงการเมืองอย่างเป็นทางการ

เข้าใจว่าการเลิกละเลิกทางการเมืองโดยขาดการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ เป็นเหตุให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์กลายเป็นผู้โดดเดี่ยวทางการเมือง กล่าวคือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ คงคาดหมายว่าในสภาวะที่พรรคประชาธิปัตย์มีอิทธิพลในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาอย่างสูงนั้น คณะรัฐมนตรีและจอมพล ป. พิบูลสงครามคงจะตัดสินใจยุบสภาและจัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นใหม่ในไม่ช้า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์คงคาดหมายว่าตนจะได้รับชื่อเสียงและความนิยมสูงขึ้นมากจากการลาออกเพื่อประท้วงในกรณีที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งพรรคประชาธิปัตย์และพรรคฝ่ายรัฐบาลลงมติเพิ่มเงินเดือนให้ตนเองอีกคนละ ๑,๐๐๐ บาท เพราะการลาออกนี้จะทำให้ประชาชนเห็นว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ต่อต้านการที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรดำเนินการใดๆ เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง พร้อมกับนั้นก็เป็นการประกาศว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เล่นการเมืองโดยมิได้หวังผลประโยชน์ส่วนตัว หากการณ์ทั้งปวงเป็นไปดังที่คาดไว้ โอกาสที่จะได้รับตำแหน่งทางการเมืองสูงขึ้นภายหลังการเลือกตั้งครั้งใหม่ก็น่าจะเปิดกว้างขึ้นมาก

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ยื่นใบลาออกในวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒

ปรากฏว่าการลาออกภายหลังจากที่ได้อภิปรายโจมตีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอย่างรุนแรง ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากประชาชนจำนวนมาก ดังที่นพพร บุญยฤทธิ์ ซึ่งในเวลานั้นเป็นนักข่าวหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ รายวัน ได้เล่าว่า

การลาออกในครั้งนั้นดังเหมือนฟ้าร้อง หนังสือพิมพ์ทุกฉบับประโคมข่าวกันอึงคะนึง...ทำข่าวเรื่องนี้ติดต่อกันอยู่หลายวัน เป็นการลาออกที่ดังระเบิด ประชาชนทุกเพศทุกวัยไม่เฉพาะแต่ในเขต ๓ ที่คุณคึกฤทธิ์เป็นผู้แทนเท่านั้น ประชาชนในเขตอื่นๆ ก็ได้แห่กันไปที่บ้านซอยสวนพลู ทุกคนไปเพราะความศรัทธา...หลายคนถึงขนาดพกเอาทองคำเปลวชนิดที่ใช้ปิดพระประธานในโบสถ์ไปด้วย...เพื่อจะปิดตัวคุณคึกฤทธิ์ ...ชื่อของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในจังหวัดนั้น ดังกลบนายกรัฐมนตรีนับสมัยนั้น...ใครๆ ก็พูดถึงแต่คุณชาย^๒

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากลาออกจากสภาผู้แทนราษฎรได้ไม่นาน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็เข้าร่วมในคณะรัฐบาลจอมพล ป. นักการเมืองทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลจึงอภิปรายโจมตี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์อย่างรุนแรง ถึงขั้นที่ประธานสภาฯ ต้องเรียกตำรวจสภาฯ ให้นำตัวผู้แทนราษฎรคนหนึ่งออกไป เนื่องจากไม่ยอมยุติการอภิปรายตามคำสั่งของประธานสภาฯ ในขณะนี้นักการเมืองฝ่ายรัฐบาลเองก็เรียกร้องให้จอมพล ป. ปลด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งนอกจากจะเป็นเพราะเคยถูกม.ร.ว. คึกฤทธิ์โจมตีกรณีขึ้นเงินเดือนเช่นเดียวกันแล้ว ยังน่าจะเป็นเพราะการมีบุคคลที่ฝ่ายค้านไม่พอใจอย่างมากร่วมอยู่ในคณะรัฐบาล จะพลอยทำให้สถานะของรัฐบาลซึ่งขาดความมั่นคงอยู่แล้วต้องได้รับความกระทบกระเทือนมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้น ภายหลังจากเข้ารับตำแหน่งได้เพียงหนึ่งเดือน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ถูกบีบให้ลาออก

นับตั้งแต่วันขึ้นปีใหม่ของปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ตกอยู่ในสภาวะ “โดดเดี่ยวทางการเมือง” อย่างแท้จริง เห็นได้ชัดเจนจากข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ภายหลังจากลาออกได้สามวัน ซึ่งพยายามอธิบายว่าเพราะเหตุใดจึงเข้า

ร่วมในคณะรัฐบาล และกล่าวในตอนท้ายว่า

“ข้าพเจ้าเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพลนั้น... และออกมาในลักษณะของการพ่ายแพ้อย่างหนัก... ข้าพเจ้า... เหน็ดเหนื่อยนัก... มีแผลฟกช้ำหลายแห่ง จะต้องขอทุเลาไปประกอบแผลเสียสักพัก พอหายดีแล้ว ก็จะกลับมาสู้ต่อไป แต่จะสู้แบบไหน อย่างไร... ก็ยังเดาไม่ถูก”

ข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ในอีกสองวันต่อมาระบุว่า “อันตัวข้าพเจ้านั้น คนรักเล็กกว่าผืนหนัง คนชิงขนาดเท่าสนามบิน”^๓ ส่วนข้อเขียนเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๔๙๒ ก็กล่าวว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ถูกคนมองว่า “ทำงานด้วยอารมณ์ หรือคิดสั้น หรือเป็นเด็ก”^๔ ในบทความเรื่องนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้พยายามกลับเข้าสู่การเมืองอีกครั้งหนึ่ง นอกจากจะตำหนิตัวเองด้วยข้อความข้างต้นซึ่งเท่ากับยอมรับผิดแล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังได้เรียกร้องให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันเพื่อ “ให้คนดีมาทำงานร่วมกันเพื่อบ้านเมือง” และโน้มน้าวว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องทำลาย “ม่านเหล็กเมืองไทย” ที่เป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้ “คนดีมีวิชา” ที่มีอยู่จำนวนน้อยเข้ามาร่วมมือกันทำงาน อันมีนัยยะว่า “คนดีมีวิชา” อย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ควรมีโอกาสกลับเข้าไปร่วมทำงานกับ “คนดี” ในพรรคการเมืองทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม ข้อเขียนข้างต้นไม่ได้ช่วยให้สถานะทางการเมืองของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ดีขึ้น หนทางที่จะเล่นการเมืองในระบบเลือกตั้งได้ปิดลงแล้วจนกว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนไป ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จึงต้องเริ่มคิดหาวิธีสร้างฐานอำนาจแบบใหม่ วิธีที่เลือกใช้จะต้องเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับผู้มีสถานะโดดเด่นทางการเมือง ไม่มีฐานอำนาจในกองทัพและระบบราชการ และปราศจากความมั่งคั่ง ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นวิธีที่จะไม่เกิดอันตรายแก่ชีวิตด้วย เพราะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ตระหนักว่า “การเล่นอีกอย่างหนึ่งที่คนไทยนิยมเล่น... ก็เห็นจะได้แก่การเมือง... ผู้เล่นแต่ละคนต้องลงทุนรอนกันคนละมากๆ และหลายคนแล้วที่ต้องลงทุนถึงชีวิต นับว่าแพงเอาการอยู่”^๕

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไม่อยู่ในฐานะที่จะตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาใหม่ นอกจากปัญหาขาดพันธมิตรทางการเมืองแล้ว ยังเกิดจาก “ปัญหา

เรื่องเงินบำรุงพรรคนี้เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องหนักใจของผู้ที่มีหน้าที่จะบริหารกิจการของพรรคทุกคน บางคนต้องเป็นหนี้สินเขาล้นพ้นตัวก็มี”^{๑๑} ม.ร.ว. พักตร์พริ้ง ทองใหญ่ ซึ่งเคยเป็นมารยาของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ แต่ต้องหย่าขาดจากกันในช่วงหลังสงครามได้เคยให้สัมภาษณ์ว่า “เวลานั้นเราจน หลังสงครามคุณชายตกต่ำมาก สมัยท่านปรีดิโน้นแหละคะ คุณชายไม่มีทั้งงาน ไม่มีทั้งเงิน ไม่มีทั้งบ้าน”^{๑๒}

ในที่สุด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็พบวิธีที่จะสร้างฐานอำนาจ นั่นก็คือการสร้าง “ความเป็นไทย” ที่เน้นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลาง วิธีนี้ไม่ใช่วิธีที่บังเกิดผลในทันที แต่เป็นวิธี “เก็บเล็กผสมน้อย”^{๑๓} ซึ่งน่าจะเป็นวิธีที่ดีที่สุดสำหรับผู้มีสติปัญญา มีความรู้ และเกิดมาในพระราชวงศ์จักรี การเขียนสี่แผ่นดิน จึงเริ่มต้นในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ติดต่อกันเป็นเวลานานกว่าปี

จุดมุ่งหมายทางการเมืองของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ และการเลือกมรรควิธีเพื่อสถาปนา “อำนาจ”

เพื่อจะเข้าใจจุดมุ่งหมายในการเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน และการสร้าง “ความเป็นไทย” อย่างลึกซึ้ง จำเป็นจะต้องเข้าใจจุดมุ่งหมายทางการเมืองของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เสียก่อน ได้กล่าวแล้วว่าเมื่อลาออกจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์นั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไม่ได้คิดจะเลิกเล่นการเมือง ดังที่ได้เขียนไว้เองในเวลาต่อมาว่า “เมื่อลาออกมาแล้วไม่ได้คิดจะเลิก ไม่ได้คิดจะเลิกการเมือง”^{๑๔} และในตอนท้ายของบทความเรื่อง “เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอาษาเป็นรัฐมนตรี” ซึ่งเขียนขึ้นภายหลังลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีเพียง ๓ วัน ก็ระบุว่า “จะกลับมาสู้ต่อไป แต่จะสู้แบบไหนอย่างไร...ก็ยังไม่ถูก”^{๑๕}

ในระหว่างที่กำลังหาทางว่า “จะสู้แบบไหนอย่างไร” อยู่นั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ได้ตัดสินใจบวชที่วัดบวรนิเวศเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เข้าใจว่าการตัดสินใจบวชนี้เกิดขึ้นเมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์

เริ่มพบคำตอบแล้วว่า “จะสู้แบบไหน อย่างไร” เพราะนอกจากการบวชจะเป็นการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังได้ใช้เวลาระหว่างที่บวช ๕๐ วันนั้นไปในการพูดคุยกับพระภิกษุอย่างกว้างขวาง เพราะตระหนักเป็นอย่างดีถึงบทบาทสำคัญของพระสงฆ์ในสังคมไทย ดังที่พระสาสนโสภณเล่าว่า “ปาโมชชากรไธโรเป็นบุคคลสำคัญมาบวช...พระประจำวัดทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยจึงพากันระมัดระวังไม่กล้าติดต่อรุ่มร่าม แต่ปาโมชชากรไธโรได้วางตนเป็นพระใหม่ที่น่านับถือ...ได้ไปติดต่อสันทนาการกับพระทุกรุ่นทุกวัย”^{๖๖} ความสัมพันธ์อันดีกับพระสงฆ์นี้เป็นหนทางหนึ่งในการสร้างฐานอำนาจทางการเมือง ขณะเดียวกันในระหว่างที่บวช ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ยังคงคบหาใกล้ชิดกับนักหนังสือพิมพ์ เช่น นายสละ ลิขิตกุล และในทันทีที่สึกออกมา ก็ได้ดำเนินการก่อตั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ขึ้น^{๖๗}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เลือกวันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๙๓ เป็นวันก่อตั้งหนังสือพิมพ์ (หลังวันปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน หรือ “วันชาติ” ๑ วัน) การใช้คำว่า “สยาม” ซึ่งเป็นชื่อของประเทศในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นชื่อหนังสือพิมพ์ มิใช่คำว่า “ไทย” ซึ่งเป็นชื่อใหม่ สะท้อนถึงการตัดสินใจของตัวเองเข้ากับระบอบเก่า ซึ่งคงเกิดขึ้นนับตั้งแต่ได้ตัดสินใจบวชเป็นต้นมา เพราะก่อนหน้านี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มิได้มีความรู้สึกผูกพันกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้เคยมีความรู้สึกยินดีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น ดังที่เคยเขียนเอาไว้ในหนังสือพิมพ์ Bangkok Post ความว่า

เมื่อขณะที่ผมกำลังเรียนอยู่ในเทอมสุดท้าย...ผมได้ข่าวว่า ได้มีการนำระบบพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญมาแทนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีสภาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้ง และอื่นๆ อีก และในฐานะที่ผมเป็นชนชั้นสูงที่แท้จริงคนหนึ่ง ผมตั้งใจที่ได้ทราบข่าว ผมกลับเมืองไทยในปี ค.ศ. ๑๙๓๔ ตื่นเต้นที่จะได้มีส่วนได้ผลประโยชน์หรือผลประโยชน์ (spoils) จากประชาธิปไตย^{๖๘}

แม้ว่าข้อความข้างต้นจะได้รับการเขียนขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนานกว่าห้าสิบปี แต่น่าเชื่อว่าเป็นความจริง เพราะใน

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๗ นั้น อำนาจตกอยู่ในมือของเจ้านายชั้นสูง “เจ้าทรงแถว” อย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ย่อมจะไม่มีโอกาสได้รับตำแหน่งราชการสำคัญใดๆ แม้ว่าจะจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดก็ตาม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เคยเล่าว่า

เมื่ออายุ ๑๗ ถึง ๑๘ ก็รู้สึกว่สนใจในการปกครองสมัยนั้น...มีความรู้สึกอย่างหนึ่ง...คือความรู้สึกของเด็กหนุ่มที่เกิดความเบื่อกันต่อเจ้าใหญ่โตในสมัยนั้นเหลือเกิน...เพราะมองไปแล้วว่าท่านอยู่ค้ำฟ้า...มันรู้สึกเบื่อกันในใจว่าเมื่อไรท่านจะตายกันเสียที เมื่อจริงๆ ครบ...รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น...อยู่ค้ำฟ้าค้ำดิน ไม่มีใครมาเปลี่ยนท่านได้...เมื่อเกิดระบอบประชาธิปไตยขึ้น...ความรู้สึกนั้นโล่งใจเพราะสิ่งที่เบื่อนั้นหายไปแล้ว...^{๑๑}

ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เขียนทำนองว่า ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์คงจะได้เป็นขุนนางชั้นพระยาแล้ว แต่คงไม่มีอำนาจวาสนาแต่อย่างใดทั้งสิ้น

ถ้าหากไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง...ผู้เขียนเรื่องนี้...ก็เห็นจะต้องรับราชการติดต่อกันมาตั้ง ๑๕ ปีเข้าแล้ว คิดดูปานนี้ก็เห็นจะราวกๆ พระยาเข้าไปเหมือนกัน แต่ก็เห็นจะกินหมากจับเผอะ นุ่งผ้าพื้นสีน้ำเงิน นุ่งหมวกๆ อยู่แถวใต้ถุนหอระฆังการรุงรังเต็มที^{๑๒}

การทำหนังสือพิมพ์สยามรัฐ น่าจะมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การสร้างฐานอำนาจทางการเมือง ก่อนหน้าจะมีหนังสือพิมพ์เป็นของตนเองนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ และนายสละ ลิขิตกุล บรรณาธิการคนแรกของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เคยเขียนบทความตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ อยู่เสมอ แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ นั้น ได้มีนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่งที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลและสหรัฐอเมริกา โดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดมาร์กซิสต์-เหมาอิลต์ ที่เรียกตัวเองว่า “ขบวนการกู้ชาติ” เช่น นายสมุท สุรักชกะ นายสุชาติ ภูมิบริรักษ์ ได้เข้ามาทำงานในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์^{๑๓} ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีหนังสือพิมพ์เป็นของตนเอง

เพื่อจะนำเสนอความคิดต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังสามารถใช้หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ในการสถาปนา “ความเป็นไทย” ในแบบที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ต้องการจะเน้นได้เป็นอย่างดี ชื่อของหนังสือพิมพ์ ลักษณะของตัวอักษรที่ใช้พิมพ์ชื่อหนังสือพิมพ์ และตราเครื่องหมายประจำของหนังสือพิมพ์ไม่เพียงแต่สะท้อนความต้องการของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ที่จะอิงตัวเองเข้ากับระบอบเก่าเท่านั้น แต่ยังต้องการจะอิงตัวเองเข้ากับรัฐด้วย นายสละ ลิขิตกุลเล่าว่า

หัวชื่อของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ คุณชายได้มอบให้
คุณช่วง สเลตานนท์ นักเขียนภาพของธนาคารแห่งประเทศไทย
เป็นผู้ออกแบบตามความประสงค์ของคุณชาย นอกจากนั้นก็มี
ตราซึ่งเป็นเครื่องหมายประจำ ซึ่งตราเครื่องหมายนี้เอง ต่อมา
เจ้าพนักงานการพิมพ์ กรมตำรวจ ขอร้องให้เลิกใช้ เพราะหาว่า
คล้ายคลึงกับตราแผ่นดิน...^{๒๐}

ในขณะทำงานอยู่สำนักพิมพ์สยามรัฐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์คงมีความมุ่งหวังในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมากที่สุดทีเดียว ‘รงค์ วงษ์สวรรค์ เคยเขียนเล่าไว้ว่า ได้ผ่านกระຈกไลบรารีทำงานของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มีคำทำนายของหมอดูที่มีชื่อเสียงในเวลานั้น คือ แลล้ม เลี่ยมเพชรรัตน์ “ผู้เลื่องลือกันว่าแม่นยาเกี่ยวกับการเมือง” สอดอยู่ ข้อความในแผ่นกระดาษที่เขียนคำทำนายระบุว่าดวงชะตาของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์นั้น “ยืนยันชัดเจนว่าท่านจะมีโอกาสได้รับตำแหน่งสูงถึงนายกรัฐมนตรี”^{๒๑} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองได้เล่าถึงคำทำนายนี้ไว้ในบทความเรื่อง “โลกแตก” ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๙๓ มีความว่า “เมื่อสองสามวันมานี้ มีหมอดูมาดุผู้เขียนเรื่องนี้ว่าชาตากำลังขึ้น ครั้นถามว่าชาตาที่กำลังขึ้นนั้นจะหมายความว่าอย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่าจะได้รับตำแหน่งสูงทางการเมือง จะมียศวาสนา”^{๒๒} และเมื่อเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เขียนถึงคำทำนายของซินแสหมอดูชาวจีนซึ่งทำนายชะตาชีวิตลูกๆ ของแม่พลอยแต่ละคนไว้อย่างแม่นยำที่สุด ไม่มีผิดพลาดเลยแม้แต่คนเดียว^{๒๓} และยังเขียนไว้หลายครั้งว่าคำทำนายของหมอดูเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความหวังของพลอยในเวลาที่พลอยมีความทุกข์ใจเกี่ยวกับลูก^{๒๔} ซึ่งสะท้อนว่าตัว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ “มีคำทำ

นายของหมอดูเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความหวังตลอดมา” เช่นเดียวกัน

ในข้อเขียนของบุคคลใกล้ชิดซึ่งเขียนชีวประวัติของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เพื่อตีพิมพ์ในหนังสือสืบทอดงาน ๘๔ ปี ระบุว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นผู้ “มีมโนะยิตีสูง (willpower) ได้แก่การตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะเป็น นายกรัฐมนตรีที่มาจากทางเลือกตั้ง และสามารถทำได้สำเร็จตามที่ ได้ตั้งใจไว้”^{๒๙} ในงานวิจัยของ พ.ท. สมพงษ์ ไหมวิจิตร ซึ่งคงเป็นที่พอใจ ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มาก ถึงกับได้รับการคัดเลือกมาตีพิมพ์ในหนังสือ คึกฤทธิ์ ๒๕๒๘ เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีอายุ ครบ ๘๔ ปี กล่าวว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีความปรารถนาในอำนาจมาแต่เยาว์วัย

ในชีวิตวัยเด็กของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เคยเห็นสภาพความเป็นอยู่ของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ต่างๆ ที่ทรงมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารงานสำคัญของประเทศ ได้มีโอกาสเห็นแม้กระทั่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงขนาดว่าครั้งหนึ่งเกือบเคยชนเอาพระองค์ท่านล้ม ประสบการณ์เหล่านี้ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เห็นความสำคัญของผู้มีอำนาจ ...เข้าใจ ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ในวัยเด็ก คงมีความใฝ่ฝันที่จะเป็นสมเด็จเจ้าพระยา เพราะเมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ได้ถ่ายรูปแต่งชุดไทยโบราณ ประดับเหรียญปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ...พร้อมด้วยสิ่งของพระราชทานสำหรับผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นเหรียญปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ...เป็นภาพถ่ายที่สง่างาม...คล้าย...สมเด็จเจ้าพระยา...ห้องพักผ่อนอ่านหนังสือและฟังดนตรี...มีรูปถ่ายขนาดใหญ่ชุดสมเด็จเจ้าพระยาของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ขนาดเท่าตัวจริงประดับไว้ที่ผนังห้องอย่างสง่างามด้วย แสดงถึงความภาคภูมิใจที่เคยใฝ่ฝันจะดำรงตำแหน่งสูงสุดของประเทศ...นั่นคือ...นายกรัฐมนตรี”^{๓๐}

การสร้าง “ความเป็นไทย” เป็นวิธีการ “เก็บเล็กผสมน้อย” ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เลือกใช้เพื่อก้าวสู่ตำแหน่งผู้นำประเทศ เพราะจะทำให้คนเลื่อมใสศรัทธาจนมี “charismatic power” และเมื่อโอกาสทางการเมืองเอื้ออำนวย “charismatic power” นี้ก็จะทำให้มีโอกาสมากขึ้นใน

การได้รับเลือกเป็นผู้นำประเทศ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีความเข้าใจเรื่อง charismatic power เป็นอย่างดี เพราะเคยเขียนว่า “อำนาจอย่างหนึ่ง นั้นเกิดขึ้นจากผู้ที่ครองอำนาจมีกำลังบังคับให้คนทำตามที่ตนสั่ง อำนาจแบบนี้เรียกได้ว่าอำนาจทางการเมือง...ส่วนอำนาจอีกอย่างหนึ่งนั้น เกิดขึ้นได้จากความเคารพนับถือและศรัทธาของปวงชน...เรียกเป็น ภาษาอังกฤษว่า Charismatic power”^{๒๔} และยังตระหนักด้วยว่า “ใคร อยากให้คนไทยเคารพเชื่อฟัง” จะต้องใช้ “วิธีแสดงคุณ แสดงความสามารถให้ปรากฏ...ความเคารพเลื่อมใสก็บังเกิดเป็นผลยั่งยืน”^{๒๕} นอกจากนี้ยังเห็นว่า การสร้าง “ความนิยมในตัวบุคคล” เป็นเงื่อนไขสำคัญ ของการมีอำนาจในวงการเมืองไทย ซึ่งแตกต่างจากการเมืองในประเทศ ตะวันตก

พรรคการเมืองที่มีชื่ออยู่ในต่างประเทศนั้น เขาแตกต่างกัน ในความเชื่อถือและความคิดเห็นในทางการเมือง...แต่พรรค การเมืองในเมืองไทยเรายังมีธาตุของการส่วนตัวเจือปนอยู่ เรา แยกกันออกเป็นพรรคเพราะความนิยมในตัวบุคคลอยู่เป็นส่วน มาก พรรคที่เกิดขึ้นจึงเป็นพรรคนายปรีดีบ้าง พรรคนายควง บ้าง พรรคนายเลียงบ้าง สู้แล้วแต่ความนิยม พรรคประชาธิปไตย ที่ที่เป็นพรรคใหญ่นั้น ตั้งขึ้นมาติดและคุมกันอยู่ได้ตลอดมา ก็เพราะความนิยมในตัวนายควง”^{๒๖}

ดังนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จึงพยายามเสริมสร้าง “ความนิยมในตัว บุคคล” ให้แก่ตนเองอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็มี ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของการนิยามความหมายอย่างลึกซึ้ง โดยกล่าวว่า “การให้ความหมาย” ทำให้เกิดความจริงระดับที่เรียกว่า “สมมุติสัจจะ” (assumed truth) ซึ่ง “จำเป็นสำหรับการวางหลักการ หรือกำหนดความสัมพันธ์ต่างๆ ตลอดจนเพื่อปฏิบัติการต่างๆ ต่อไป ได้”^{๒๗} ในสถานการณ์ที่สังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงทั้งทาง การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว และเกิดปัญหาใน ระดับวิกฤติภายหลังสงครามโลก จนคนทุกชั้น ทุกกลุ่ม เกิดความ สับสนว่าจะ “กำหนดความสัมพันธ์ต่างๆ ตลอดจนเพื่อปฏิบัติการ ต่างๆ” ทั้งภายในเมืองไทยเองและระหว่างเมืองไทยกับโลกภายนอก

อย่างไร จึงจะทำให้เมืองไทยผ่านวิกฤติไปได้อย่างราบรื่น และสามารถกลับไปสู่ระเบียบ ความมั่นคง และความสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จึงเลือกสร้าง “สมมุติสัจจะ” หรือให้ความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ซึ่งจะเป็นคำตอบแก่คนทุกชั้นและทุกกลุ่มสำหรับปัญหาสำคัญข้างต้น แน่นอนว่า “คำตอบ” ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ให้แก่สังคมไทยนี้จะนำมาซึ่ง “Charismatic power” เป็นอันมาก

การนิยาม “ความเป็นไทย” ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ และความหมายทางการเมือง

ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ก่อนเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ สร้าง “ความเป็นไทย” ที่เน้นความสำคัญของ “ชาติไทย” แบบเชื้อชาตินิยมและยกย่องทหารไว้อย่างสูง จนอาจเรียกได้ว่าเป็น “ชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมและทหารนิยม”

การเน้นความสำคัญของทหารนี้มีความสำคัญอย่างสูงสำหรับผู้ที่ไม่เหลือนักการเมืองเป็นพันธมิตร จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากกองทัพอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่คณะรัฐประหารซึ่งมีกองทัพเป็นฐานอำนาจกำลังมีอิทธิพลทางการเมืองมากขึ้น การเน้นความสำคัญของทหารในฐานะสถาบันอันสำคัญของชาติไทย ย่อมเป็นที่พึงปรารถนาและพึงพอใจอย่างยิ่งของทหารในเวลานั้น เพราะถึงแม้ว่าทหารจะมีอิทธิพลทางการเมืองมากขึ้นแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถสร้างความชอบธรรมที่จะมีอำนาจทางการเมืองอย่างสมบูรณ์^{๓๓} แม้แต่คณะรัฐประหารเองก็ยอมรับว่า “การกระทำรัฐประหารในขั้นแรกเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน”^{๓๔} แล้วพยายามแก้ตัวด้วยวิธีคิดแบบอำนาจนิยม ดังความใน “แถลงการณ์กองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทยฉบับที่ ๑๕” ว่า “แต่เมื่อได้กระทำรัฐประหารสำเร็จ ผู้กระทำรัฐประหารก็เป็นรัฐาธิปัตย์ มีอำนาจเลิกล้มรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ใช้อยู่ได้ และอาจออกรัฐธรรมนูญและกฎหมายใหม่ได้ บรรดาการกระทำที่ได้เป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ใช้อยู่เดิม ย่อมไม่เป็นการละเมิดอีกต่อไป”^{๓๕}

ปัญหาการขาดความชอบธรรมทางการเมืองนี้เป็นปัญหาสำคัญมาก

ของทหาร เมื่อเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่กองทัพไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในสงครามโลก ซึ่งทำให้ทหารต้องสูญเสียความชอบธรรมและเกียรติภูมิเป็นอย่างมาก ในขณะที่เสรีไทยซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำได้รับการเชิดชูในฐานะวีรบุรุษที่ช่วยกอบกู้เอกราชของชาติเอาไว้ได้ ประกาศของคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ สะท้อนความรู้สึกของทหารในเวลานั้นเป็นอย่างดี เพราะระบุว่า “รัฐประหารทำขึ้นเพื่อดำรงไว้ซึ่งเกียรติยศของกองทัพบกที่ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่ยุติธรรม”^{๓๖}

นักการเมืองผู้มีความเฉลียวฉลาดอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ย่อมประเมินความรู้สึกของทหารได้ไม่ยาก ดังนั้นนวนิยายที่เขียนขึ้นในช่วงนี้จึงเน้นเกียรติยศและศักดิ์ศรีของชายชาติทหารผู้พ่ายแพ้ในการสงครามอย่างเต็มที่ ดังปรากฏในสามก๊กฉบับนายทุน ดอนเบ้งเอืกผู้ถูกกลืนทั้งเป็น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เขียนนวนิยายเรื่องนี้ให้เป็นเสมือนเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์จีนยุคสามก๊ก และได้สร้างภาพ “เบ้งเอืก” ให้เป็นทหารไทยที่นำชนชาติไทยเข้าต่อสู้กับขงเบ้งครั้งแล้วครั้งเล่า กองทัพไทยไม่เพียงแต่เผชิญกับกองทัพขงเบ้งที่มีกำลังพลและอาวุธที่เหนือกว่ามากเท่านั้น ยังต้องเผชิญกับเล่ห์เหลี่ยมและกลอุบายอันล่ำลือและเต็มไปด้วยความสกปรกของขงเบ้ง แต่กองทัพไทยได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญ และถึงแม้จะพ่ายแพ้อย่างยับเยินก็เป็นความพ่ายแพ้ที่ควรแก่ การยกย่องสรรเสริญ เพราะได้ต่อสู้เพื่อชาติไทยอย่างสมศักดิ์ศรีของ “ชายชาติทหาร” และสามารถรักษา “เกียรติของทหาร” ไว้ได้อย่างสมบูรณ์^{๓๗}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ใช้ สามก๊กฉบับนายทุน ดอนเบ้งเอืกผู้ถูกกลืนทั้งเป็น ในการทำลายคู่ต่อสู้ทางการเมืองที่ถือเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งของตน และเป็นศัตรูทางการเมืองของทหารบกด้วย นั่นคือนายปรีดี ในช่วงปลายสงคราม ก็เป็นที่แน่ชัดแล้วว่าเกียรติภูมิทางการเมืองของนายปรีดีในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมีความสูงส่งและได้รับการยอมรับนับถือจากหลายๆ ฝ่าย รวมทั้งจากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร^{๓๘} แม้ว่าผู้สนับสนุนนายปรีดี ทั้งนักการเมือง ทหารเรือ นักเขียน นักวิชาการ จะถูกปราบปรามเป็นระลอกๆ ภายหลังการรัฐประหาร ๒๔๙๐ แต่เกียรติภูมิและอิทธิพลทางการเมืองของนายปรีดีก็มีได้หมด

ไป ความระแวงว่ารัฐบาลจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีนจะช่วยให้นายปรีดีกลับมาอำนาจ ยิ่งทำให้ฝ่ายตรงกันข้ามของนายปรีดีไม่อาจวางใจได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ “ฝ่ายซ้าย” ในเมืองไทยดำเนินการเผยแพร่อุดมการณ์อย่างคึกคัก

การโจมตีนายปรีดี ในสามก๊กฉบับนายทุน คอนบั้งเส็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น รวมทั้งในสี่แผ่นดิน ในเวลาต่อมา จึงเกิดขึ้นเพื่อทำลายเกียรติภูมิและอิทธิพลทางการเมืองของนายปรีดีลงให้มากที่สุด ขณะเดียวกันก็เป็นการตอบโต้หนังสือหลายเล่มที่เขียนขึ้นเพื่อยกย่องแนวความคิดและผลงานของดร.ปรีดีที่ได้รับการตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ. ๒๔๙๒-๙๕ การตีพิมพ์หนังสือเหล่านี้สะท้อนว่าอิทธิพลของนายปรีดียังคงมีอยู่อย่างสูง แม้ภายหลังจากที่ได้เดินทางออกนอกประเทศแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ นายไสว สุทธิพิทักษ์ ซึ่งเคยเป็นเลขานุการของนายกรัฐมนตรีปรีดี ได้พิมพ์หนังสือ ดร.ปรีดี พนมยงค์กับการปฏิวัติ ที่มี ความยาวหลายร้อยหน้า ในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้ระบุรายชื่อหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับนายปรีดีในช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ไว้ดังนี้

ในปี ๒๔๙๒ ได้มีหนังสือ *Bangkok Editor* โดย Alexander McDonald บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ *Bangkok Post* ออกจำหน่าย หนังสือนี้ได้กล่าวถึงเรื่องของ ดร. ปรีดี พนมยงค์ไว้บ้าง และกล่าวถึงเรื่องกรณีสวรรคต จนนายแม่คอยู่เมืองไทยไม่ได้ ภายหลังปี ๒๔๙๓ ได้มีหนังสือเกี่ยวกับ ดร. ปรีดี พนมยงค์ ออกมาสู่วงการหนังสือหลายเล่ม อาทิ “ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส” ของ ดร. เดือน บุนนาค “ชีวิตและงานของดร. ปรีดี พนมยงค์” ของคุณสุพจน์ ด้านตระกูล “ชีวิตและผลงานการต่อสู้ของ ดร. ปรีดี พนมยงค์” โดยปรีชา พงศ์ภมร และในภาษาต่างประเทศก็มี *Sous Developpement et Utopie au Siam* ของ P. Fistie ซึ่ง ดร. ไมตรี เต็มอุดม ได้แปลเป็นพากย์ไทยชื่อ *โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์* ตลอดจนเรื่องเกี่ยวข้องกับท่าน เช่น *The Devil Discuss* โดย Rayne Kruger ซึ่งต้องห้ามในเมืองไทย หนังสือนี้กล่าวถึงกรณีสวรรคตของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลโดยเฉพาะ นอกจากนั้นก็ปรากฏเรื่องราวของท่านในนิตยสารต่างๆ รวมทั้งหนังสือพิมพ์ทั้งฉบับในประเทศและต่างประเทศ^{๓๓}

ความหวาดหวั่นของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ต่อการกลับมาของนายปรีดี ปรากฏอย่างชัดเจนในบทกวี “ตื่นเกิดจอมพล” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ (๖ มกราคม ๒๔๙๒) ความว่า

ตื่นเกิดจอมพล	อย่ามัวกรนหลับสบาย
บ้านจะวอดเมืองจะวาย	เพราะจอมพลตื่นสาย
ท่าช้างกลับมา	เราจะพากันตาย
ควรจะเร่งชวนชวาย	ตื่นเกิดจอมพล ^{๓๔}

ในนวนิยายสามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่านายปรีดีซึ่งเคยถูกสร้างภาพมาแล้วว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น กำลังต้องการจะกลืนชาติไทย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้วิธีเรียกขานเบ้งว่า “ท่านอาจารย์ใหญ่” และบรรยายทารุณกรรมที่ “ท่านอาจารย์ใหญ่” กระทำต่อชนชาติไทยต่างๆ นานา รวมทั้งแผนการ “กลืนชาติไทยให้สูญสิ้นไป ไม่มีแผ่นดินจะอยู่” ด้วย^{๓๕} นอกจากนี้ยังเน้นความชั่วเลวของ “ท่านอาจารย์ใหญ่” ที่หนีเอาตัวรอดทอดทิ้งลูกศิษย์ไว้ให้ตายแทน “เพราะเป็นธรรมดาของท่านอาจารย์ใหญ่จะต้องหนีเอาตัวรอดก่อน” ^{๓๖} ซึ่งแน่นอนว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ตั้งใจจะให้ผู้อ่านนึกถึงการที่นายปรีดี “หนี” ไปยังจีนแผ่นดินใหญ่นั้นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มิได้โจมตีเฉพาะนายปรีดีเท่านั้น แต่นักการเมืองทุกคนที่มีฐานะเป็นผู้นำสำคัญของกลุ่มการเมือง และอยู่ในฐานะเป็นคู่แข่งของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นนายควง อภัยวงศ์, ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, นายเลียง ไชยกาล ฯลฯ ก็ล้วนแต่ถูก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์โจมตีทั้งสิ้น แต่เนื่องจากบุคคลเหล่านี้มิได้มีภาพลักษณ์เป็นคอมมิวนิสต์ ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไม่ใช้การเขียนวรรณกรรมโจมตีว่าเป็นศัตรูของ “ความเป็นไทย” หรือเป็นศัตรูของ “ชาติไทย” ดังกรณีนายปรีดี แต่เขียนบทความโจมตีในหนังสือพิมพ์อย่างตรงไปตรงมา^{๓๗}

ใน สามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น ม.ร.ว.

คึกฤทธิ์ยังมิได้เน้นความสำคัญของวัฒนธรรมชนชั้นสูงในฐานะวัฒนธรรมอันดีเลิศของไทย ในนวนิยายเรื่องอื่นๆ ที่เป็นเรื่องอิงพงศาวดารจีนซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เขียนขึ้นในในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ก็ไม่ได้เน้น “ความเป็นไทย” ในแง่นี้เช่นกัน การเน้น “ความเป็นไทย” อันดีเลิศที่เป็นรากฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะสูงสุดนั้น เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในนวนิยายสี่แผ่นดิน ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๔-๙๕ อันเป็นเวลา ที่สถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไปจากช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ มาก ดังจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

ก่อนเขียนสี่แผ่นดิน ไม่อาจกล่าวได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีแนวความคิดแบบกษัตริย์นิยม เพราะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้แสดงความคิดเห็นเพื่อสนับสนุนรัฐบาลจอมพล ป. อยู่เสมอ ในขณะที่โจมตีพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งได้ชื่อว่านิยมเจ้า อีกทั้งยังแสดงความไม่พอใจที่มีผู้กล่าวหาว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นพวกกษัตริย์นิยม (ดังจะแสดงหลักฐานให้เห็นต่อไปข้างหน้าเช่นกัน) การบวชในวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๙๓ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ อาจทำให้เห็นว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังคงเป็น “พวกกษัตริย์นิยม” แต่การออกเงินห้าหมื่นบาทเพื่อพิมพ์หนังสือพระบรมฉายาลักษณ์พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ เพื่อแจกในวันถวายพระเพลิงพระบรมศพ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็มิได้เปิดเผยให้คนทั่วไปรับรู้^{๕๕} เข้าใจว่าการบวชและการตีพิมพ์หนังสือพระบรมฉายาลักษณ์มีวัตถุประสงค์หลักในการทำให้สังคมต่อต้านนายปรีดี เพราะมีการนำภาพยนตร์ข่าวการบวชไปฉายในโรงภาพยนตร์ เนื้อหาข่าวระบุว่า “ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้บวชเพื่อถวายเป็นพระราชกุศล ด้วยความจงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ นั้นหมทิดลซึ่งเสด็จสวรรคตโดยการถูกลอบปลงพระชนม์”^{๕๖} ความพยายามของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ที่จะใช้บรมฉายาลักษณ์สร้างความสะเทือนใจต่อการสวรรคตซึ่งจะนำไปสู่ความเกลียดชังต่อผู้ที่ถูกใส่ร้ายว่าอยู่เบื้องหลังการลอบปลงพระชนม์นี้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในนวนิยายสี่แผ่นดิน ซึ่งจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

กล่าวได้ว่าการสร้าง “ความเป็นไทย” ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ มี

จุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การสร้างความปลอดภัยให้แก่ทหารและการทำลายอิทธิพลของนายปรีดีเป็นสำคัญ แม้ว่าจุดมุ่งหมายเช่นนี้ยังคงดำรงอยู่ต่อมาในสมัยหลัง แต่เห็นได้ชัดว่านับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นต้นมา ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เริ่มเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” และได้เน้นเช่นนี้เรื่อยมา โดยใช้นวนิยายสี่แผ่นดิน เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นแม่แบบอันสำคัญ

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก่อนกลายเป็นพวก “กษัตริย์นิยม”

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็เริ่มใช้กรณีสวรรคตในการโจมตีนายปรีดี อย่างไรก็ตามในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังไม่มีความคิดที่จะสร้างภาพลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” และยังไม่คิดจะเน้นความเป็น “พวกกษัตริย์นิยม” ของตนเองอย่างเต็มที่ งานเขียนในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ มิได้แสดงความชื่นชมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลับมองพระมหากษัตริย์ในยุคดังกล่าวไปในทางลบ บทความเรื่อง “สามยุค” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ (๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒) เปรียบเทียบขนานนาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็น “สังกะโลกชั่วร้ายสุด”

ข้าพเจ้าผละออกจากผู้ก่อการ กลับถอยหลังขึ้นไปอีกยุคหนึ่ง ข้าพเจ้าไปหาแสงสว่างจากบุคคลในยุคที่ผ่านไปแล้ว...แต่ครั้นแล้วข้าพเจ้าก็ผิดหวัง ถ้วยชามที่ข้าพเจ้านึกว่าเป็นชามสังกะโลกเพราะมีรอยร้าวไปทั่วนั้น ก็ทำให้สังกะโลกแท้ที่ร้าวเพราะรอยไฟไหม้ แต่กลายเป็นร้าวชำรุด แต่ต้องน้อยหนึ่งก็จะพาลแตกเอาจริง ๆ ข้าพเจ้าได้พบแต่ความเห็นที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ถ้าใครมีความคิดเห็นใหม่ขึ้นมา ก็เท่ากับว่าคนๆ นั้นไปตีชนทางพญานาคราช ลูกขึ้นพนันพิษเป็นพิษเป็นไฟขึ้นมาทันที ข้าพเจ้าได้พบแต่ความเห็นความเชื่อของตัวเป็นใหญ่ หรือมีฉะนั้นก็ความเห็นแก่ตัวที่อยากอยู่เป็นสุข ไม่ยอมรับภาระหรือความเดือดร้อนใดๆ ข้าพเจ้าเห็นแต่คนที่ถูกผูกไว้กับหลักด้วยหนังยึดมีสปริง ถึงแม้จะพยายามดึงตัวให้ไกลจากหลัก

โบราณนั้นเท่าใด พอเผลดตัวปล่อยมือ ก็กระเด็นกลับไปหา
หลักนั้นใหม่^{๔๖}

ในบทความที่เขียนในเดือนต่อมา เรื่อง “เมืองไทยนี้ดี” (๒๕
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒) แม้จะกล่าวถึงด้านดีต่างๆ ของเมืองไทยตั้งแต่
สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา แต่ก็มิได้เขียนว่าเมืองไทยดีเนื่องจากการปกครอง
ของพระมหากษัตริย์ กลับกล่าวว่าภายหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ แล้ว
“เมืองไทยนี้ก็ยังดี” และถึงแม้ว่าจะมีปัญหาอยู่บ้างแต่ก็ยังดีกว่าประเทศ
อื่น^{๔๗} นอกจากนี้ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เคย
ประกาศหลักการพื้นฐานของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย
ด้วยการระบุว่า “อำนาจอธิปไตยนั้นเป็นของปวงชนมาแต่ดั้งเดิม เป็น
สิ่งที่เกิดมาพร้อมกับกำเนิดของมนุษย์ ใครจะมาหยิบแย่งเอา หรือยก
ให้แก่กันนั้นมิได้ ถ้าผู้ใดกระทำเช่นนั้น ผู้นั้นก็ตกอยู่ในฐานะโจร”^{๔๘}
แสดงว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มิได้ต้องการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์แม้แต่น้อย เพราะหลักการดังกล่าวขัดแย้งอย่าง
สิ้นเชิงกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนบทความที่เขียนในวันที่
๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ก็แสดงความไม่เห็นด้วยที่มีผู้กล่าวว่าเสนา
บดีสมัยก่อนดีเลิศ แต่รัฐมนตรีในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เลวทราม โดยให้เหตุผลว่าเสนาบดีสมัยก่อนที่เป็นคนเลวก็มีมาก ส่วน
รัฐมนตรีในสมัยหลังที่เป็นคนดีก็มีมาก นอกจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังชี้
ให้เห็นว่า

พระเจ้าอยู่หัวขณะนั้นหากใครปฏิบัติตนต้องพระราช
อัธยาศัยก็อาจพระราชทานทรัพย์สินเงินทองหรือบ้านช่องรถยนต์
ตลอดจนภรรยาและบริวาร...เพราะของทุกอย่างเป็นของในหลวง
ท่านจะให้ใครก็ได้ มาคิดดูถึงรัฐมนตรีสมัยนี้ ที่มีบ้านช่องหรูหรา
และมีชีวิตความเป็นอยู่โอ่อ่าภาคภูมิใจอย่างเสนาบดีหรือขุนนาง
ผู้ใหญ่ในสมัยนั้นจะมีสักกี่คน แต่เพียงปลุกบ้านใหม่หรือนั่ง
รถยนต์หลวงก็มีคนสาปแช่งกันทั่วไปหมด เพราะ...คนมีสิทธิ์
วิพากษ์วิจารณ์มากกว่า และเกิดความรู้สึกว่าทรัพย์สินแผ่นดิน
นั้นเป็นของตน หากเป็นของใครที่จะเอาไปแจกจ่ายกันเป็นส่วน
ตัวไม่ ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้เป็นอาการดี^{๔๙}

ภาพที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เสนอข้างต้นนับว่าแตกต่างจากภาพที่สร้างขึ้นในสี่แผ่นดิน อย่างตรงกันข้าม แม้ว่าจะเขียนก่อนสี่แผ่นดิน เพียงหนึ่งปีเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่าในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ นี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เคยเขียนยกย่องพระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่บ้าง เช่นในบทความเรื่อง “พระปิยมหาราช” (๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๓) แต่ก็เป็นกรเขียนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง เช่นใช้ในการโจมตี “คนมีปมด้อย” และ “คนมีปมเด่น” ซึ่งหมายถึงนักการเมืองหลายคนในเวลานั้น แม้จะเล่าถึงการเสด็จประพาสประเทศต่างๆ ในยุโรป ที่มีผู้มารับเสด็จเป็นจำนวนมาก แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นเพราะฝรั่งอยากดู “ของแปลกๆ” เท่านั้น

ฝรั่งมักจะคอยรับเสด็จกษัตริย์จากตะวันออกด้วยความตื่นตาตื่นใจ เตรียมตัวไว้ดูของแปลกๆ อยู่เสมอ เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสยุโรป ฝรั่งทั้งปวงก็เห็นจะได้คอยต้อนรับเสด็จด้วยจิตใจอย่างที่กำลังมาแล้ว แต่ของแปลกต่างๆ ก็หาได้เกิดขึ้นไม่ พระเจ้าแผ่นดินของไทยเป็นมนุษย์ปุถุชนที่มีมารยาตเยี่ยงปุถุชนทั้งหลาย...ถึงแม้ว่าฝรั่งจะรู้สึกผิดหวังไปบ้างในเรื่องไม่ได้ดูของแปลก แต่ฝรั่งก็คงรู้สึกโล่งใจไม่น้อย ที่พระพุทธเจ้าหลวงทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองได้เช่นนี้ เห็นจะเป็นเพราะพระองค์เป็นมนุษย์ที่ปราศจากปม ไม่ว่าจะปมเด่นหรือปมด้อย

...คนที่มีปมด้อยอยู่มากๆ บางคน...กลายเป็นคนก้าวร้าวหรือโอ้อวด ใฝ่ฝันว่าวิเศษกว่าผู้อื่นจนเกินเหตุเพื่อเป็นการกลบเกล็นปมด้อยที่มีอยู่ในตัว^{๕๐}

ข้อที่น่าสังเกตมากที่สุดในเรื่อง “พระปิยมหาราช” นี้ก็คือ ภายหลังจากที่ได้สรุปพระคุณสมบัติของพระปิยมหาราชไปในทางที่ใกล้เคียงกับคุณสมบัติของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองแล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็จบบทความลงด้วยการกล่าวว่าผู้ที่สมควรจะได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครนี้มีเพียงสองคนเท่านั้น คือพระปิยมหาราชและ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เอง ดังความว่า

การที่พระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ มี

พระราชอำนาจเป็นล้นพ้นบริบูรณ์นั้นก็ไม่เป็นสิ่งอัศจรรย์อันใด
 ข้ออัศจรรย์นั้นอยู่ที่ว่า ได้มีคนไทยคนหนึ่ง ได้สละตนบำเพ็ญ
 กรณียให้เกิดประโยชน์แก่เมืองไทย โดยมีได้ว่างเว้นหรือท้อ
 ถอย...ที่พระพุทธรเจ้าหลวงทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจได้ถึง
 เพียงนี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะพระองค์ทรงรู้จักคนไทยดียิ่งกว่าคน
 อื่น จะต้องทรงรู้จักว่าคนไทยโดยทั่วไปนั้นมีนิสัยใจคอเป็น
 อย่างไร มีความปรารถนาอย่างไร ตลอดจนมีความหวังอย่างไร
 และพระองค์จะต้องทรงมีพระราชอัธยาศัยเช่นเดียวกับนิสัย
 ใจคอของคนไทยทั้งหลาย...

ไหนๆ ก็ได้เขียนอย่างล้าลิกมานานแล้ว ผู้เขียนจะต้องขอ
 พุดง่ายๆ สักที สมมุติว่าคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันจะมา
 สมักรเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครพร้อมๆ กันทุกคน
 คนที่ผู้เขียนจะลงบัตรเลือกเป็นผู้แทนก็จะมีแต่เพียงสองคน
 เท่านั้น ถ้าหากว่าเลือกได้สองคน คนสองคนนั้นคือพระพุท
 รเจ้าหลวงมหาราช และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช^{๑๖}

ข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ยังแสดง
 ความสนับสนุนจอมพล ป.อย่างเปิดเผย เริ่มตั้งแต่เมื่อลาออกจากการ
 ร่วมรัฐบาลก็ยืนยันถึงความสัมพันธ์ที่ดีกับจอมพล ป.

...ข้าพเจ้าก็ตามท่านจอมพลไปด้วยเหตุอื่น มิใช่ด้วยความ
 รักอันแท้จริง แต่ต้องขอยอมรับในที่นี้ว่า... ก็จักจะหลงรักท่าน
 ขึ้นมาจริงๆ เสียแล้ว...

ท่านเอาข้าพเจ้าเข้าไปโดยเจตนาสุจริต เพราะท่านเห็นว่า
 ข้าพเจ้าเป็นเด็กที่ยังจะเลี้ยงให้ได้ดี และเมื่อเกิดเรื่องขึ้นแล้ว
 ท่านก็ยังมิได้หมดความเมตตากรุณา ยังหาหนทางที่จะช่วย
 เหลือข้าพเจ้าในฐานะที่ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่ดี...^{๑๗}

การสนับสนุนจอมพล ป. ดำเนินไปอย่างเข้มข้นในต้นทศวรรษ
 ๒๔๙๐ หลังจากลาออกจากรัฐบาลได้ไม่กี่วัน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็
 เขียนบทความเรื่อง "เศรษฐกิจเมืองไทย" สนับสนุนนโยบายของรัฐบาล
 ที่เน้นการลงทุนทางเศรษฐกิจโดยรัฐ และเน้นด้วยว่า "ถ้าการดำเนิน
 การโดยรัฐจะต้องขาดทุนไปบ้างเป็นครั้งคราว นั่นก็เป็นเรื่องของการที่

เราจะต้องอดทนเสียสละ การต่อสู้นี้จะกระทำไปโดยปราศจากการเสียสละเลยไม่ได้^{๔๓} ในวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เขียน "จดหมายถึงจอมพล"^{๔๔} สนับสนุนจอมพล ป. ให้ดำรงตำแหน่งต่อไปอย่างเต็มที่ เช่น

คำปราศรัยของท่านจอมพลที่ได้แสดงในสภาผู้แทน...เต็มไปด้วยสาระน่ารู้ ท่านจอมพลได้กล่าวถึงผลงานทางด้านเศรษฐกิจ การค้า และการคลัง...เป็นที่น่าพอใจมาก กระผมรู้สึกยินดีด้วยอย่างจริงใจ ...

ความจริงเมืองไทยเรานั้น เปรียบเหมือนคนที่ร่างกายแข็งแรงอย่างมาก และกำลังเป็นหนุ่มเติบโตขึ้นทุกวัน ฉะนั้น ถึงจะมีพยาธิเบียดเบียนบ้างก็ยังอ้วนพีเติบโตต่อไปอีกมาก ข้อสำคัญก็คืออย่าเปลี่ยนหมอให้บ่อยนัก...ในฐานะที่ท่านจอมพลเป็นหมออยู่ก็ขออย่าเพิ่งทิ้งใช้...ผลงานของท่านจอมพลนั้นนอกจากจะพิสูจน์ให้เห็นความสามารถในการบริหาร...ยังพิสูจน์ให้เห็นว่า การที่เรามีรัฐบาลอันมีเสถียรภาพนั้นมีผลทำให้เกิดเสถียรภาพขึ้นโดยทั่วไปแก่บ้านเมือง ฉะนั้น ลัทธิ "พิบูลตลอดกาล" นั้น ถ้าจะดูไปด้วยใจเป็นธรรมก็ไม่เลวนัก...^{๔๕}

ส่วนการสนับสนุนการใช้อำนาจกองกำลังตำรวจของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ปรากฏชัดเจนในบทความ "เรื่องของอัศวิน" (๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๒) เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านนายควงและพรรคประชาธิปไตย ดังความว่า

การกระทำหลายอย่างของนายพลเผ่าในขณะนี้ จะต้องถือว่าเป็นการกระทำในยามวิกฤต แต่เป็นการกระทำในหน้าที่...

...มีเสียงพูดกันว่า นายพลเผ่าเป็นตำรวจแล้วเหตุใดจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง และยิ่งกว่านั้นเมื่อวันที่สภาลงมติไว้วางใจรัฐบาล นายพลเผ่ายังได้คุมอัศวินเข้าไปในสภา เป็นการข่มขู่ขู่ขวัญ คำกล่าวเหล่านี้ถ้ามองดูให้ดีก็จะเห็นได้ว่าคนที่เลวจริงๆ นั้นไม่ใช่ นายพลเผ่าหรือตำรวจ แต่คือตัวผู้แทนราษฎรนั่นเอง...การที่นายพลเผ่าและพวกเข้าไปนั่งในสภานั้น ถ้าผู้แทนดีจริงแข็งแรงจริงแล้ว จะเป็นเหตุให้รัฐบาลต้องคว่ำไปเพราะ

เหตุการณ์ดังนั้น แต่นี้ก็ปรากฏว่ารัฐบาลกลับได้รับความไว้วางใจ เป็นอันว่าผู้แทนนั้นยอมให้ชู้ได้ ...ตามข่าวหนังสือพิมพ์ต่อมาก็ ปรากฏว่า นายพลเผ่ามิได้เข้าไปชู้ แต่จะไปทวงหนี้จากพวกที่ได้ รับเงินไปคนละหมื่นห้า ถ้าความชื่อนี้เป็นจริง...ความผิดทั้ง หลายทั้งปวงนั้นตกอยู่กับผู้แทนที่ไปยอมรับเงิน และความชื่อนี้ ก็พิสูจน์ให้เห็นชัดแล้วว่า ความเห็นของนายควง อภัยวงศ์ที่ว่า เมื่อเพิ่มเงินเดือนผู้แทนอีกคนละ ๑,๐๐๐ บาท แล้วเราจะได้ผู้ แทนที่ดีนั้น เป็นความเห็นที่ผิด^{๔๕}

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังแสดงความเห็นสนับสนุนการที่พล ต้ารวจเอกเผ่าแจกแหวนอัศวิน โดยกล่าวว่า "...การแจกแหวนอัศวิน เป็นการเพิ่มกำลังใจ และเป็นเครื่องหมายของความสามัคคีของตำรวจ ที่จะร่วมมือร่วมใจกันทำราชการ"^{๔๖}

ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ นี้ จึงเป็นช่วงเวลาที่ไม้อาจถือได้เลยว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นพวกกษัตริย์นิยม เพราะไม่เพียงแต่จะสนับสนุน จอมพล ป. ซึ่งเคยร่วมในการปฏิวัติ ๒๔๗๕ และเป็นผู้นำในการปราบ กบฏบวรเดชเท่านั้น แต่ยังตั้งตัวเป็นฝ่ายตรงข้ามกับพรรคชาติปัตย์ และยับยั้งในการที่พรรคชาติปัตย์อ้างตน "เป็นฝ่ายค้านที่มีเสียง ข้างมากของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" ด้วย^{๔๗} นอกจากนี้บทความ ที่ตีพิมพ์ในวันที่ ๒ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้แสดง ความไม่พอใจอย่างมากที่มีผู้ "กาหน้า" ว่าเป็นพวกกษัตริย์นิยม

ผู้เขียนเรื่องนี้ซึ่งถูกกาหน้ามาตั้งแต่แรกว่าเป็นพรรคเจ้า หรือกษัตริย์นิยม เพราะมีพ่อเป็นเจ้า ส่วนนักการเมืองตลอด จนรัฐบาลบางคนที่มีพ่อเป็นเจ้านั้น ไม่ยกมือใครไปกาหน้าเอาบ้าง ว่าเป็นพรรคเจ้าหรือเตี้ยนิยม จะเป็นเพราะเหตุใดก็สุดที่จะ เค้า^{๔๘}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์โจมตีนายเลียง ไชยกาล รัฐมนตรีว่าการกระทรวง มหาดไทยในการที่ "อ้างเอาการต่อสู้ระหว่างคนธรรมดาสามัญกับพรรค เจ้าซึ่งไม่มีตัวตนนั้นมาเป็นเหตุ" ทั้งๆ ที่ตัวนายเลียงนั่นเองเป็นพวก กษัตริย์นิยม

ประวัติทางการเมืองของคุณเลียงก็แสดงอยู่แจ้งชัดแล้วว่า

คุณเลียงเป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ ดังที่ปรากฏแล้วว่าคุณเลียงเคยถูกจับโยนน้ำเพราะเรื่องนิยมกษัตริย์ หนังสือเรื่อง “เคมาล” ของคุณเลียง ก็ได้ประณามผู้ที่ทำลายกษัตริย์ไว้เป็นหนักหนา ตลอดจนคุณเลียงถูกจับเข้าตะรางเป็นครั้งสุดท้าย ก็เพราะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้โฆษณาให้เกลียดชังหลวงประดิษฐไพเราะในกรณีสวรรคต^{๔๙}

เห็นได้ชัดว่าในต้นทศวรรษ ๒๔๔๐ คำว่า “กษัตริย์นิยม” เป็นคำที่มีความแหลมคมทางการเมืองอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่จะเป็นคำที่ถูกใช้เพื่อแบ่งแยก “พวก” ในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังถูกใช้เพื่อการทำลายคู่ต่อสู้ทางการเมืองอีกด้วย ความหมายในแง่ลบของคำว่า “กษัตริย์นิยม” ดำรงอยู่ได้แม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่จะยังคงมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นเพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในสายตาของคนจำนวนมากในเขตเมือง เริ่มได้รับความกระทบกระเทือนด้วยคำวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ตามหน้าหนังสือพิมพ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ แล้ว แม้แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า

ในสมัยก่อนการกระทำของพระเจ้าแผ่นดินเป็นสิ่งที่ไม่เคยถูกตั้งคำถาม...พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นบุคคลที่ควรเคารพสักการะอย่างสูงและพระราชโองการของพระองค์ถือเป็นกฎหมายอย่างแท้จริง...ในรัชสมัยที่เพิ่งสิ้นสุด หลายสิ่งหลายอย่างได้ทวีความเลวร้ายไปมาก ...พระเจ้าแผ่นดินกลายเป็นบุคคลที่ได้รับความอหิพลาจากใครก็ตามที่เป็นคนโปรด ...การถือกำเนิดขึ้นของหนังสือพิมพ์ FREE PRESS ทำให้สถานการณ์ในขณะนั้นขยายตัวเลวร้ายมากขึ้น ฐานะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นสิ่งหนึ่งที่ตกอยู่ในสภาวะลำบาก การเคลื่อนไหวทางความคิดในประเทศแสดงให้เห็นถึงสัญญาณอย่างชัดเจนว่าเวลาของระบอบเอกราชไทยเหลือน้อยลงเต็มที ...(ระลึกไว้ด้วยว่าทัศนคติปัจจุบันในประเทศเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินอยู่ในข่ายที่จะกระทำอันตรายมากกว่าสิ่งที่ดี)...^{๕๐}

ส่วนหม่อมเจ้าวรรณไวยากรณ์ วรวรรณก็ได้ทรงพระนิพนธ์เกือบจะในทันทีที่เกิดการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่า “เจ้านายใหญ่โตนั้นวอด

วายไปแล้ว อันที่จริงวอดวายอยู่ก่อนแล้ว... คณะราษฎรคิดว่าได้โค่น
ท่านลง อันที่จริงเป็นแต่เห็นมรดกบัตรถวายเท่านั้นเอง”^{๖๖}

ในขณะที่เดียวกับที่สถาบันพระมหากษัตริย์และเจ้านายมีพระ
บารมีน้อยลง กลุ่มผู้มีอำนาจในทศวรรษ ๒๔๘๐ และ ๒๔๙๐ นำโดย
จอมพล ป. ก็ได้พยายามสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครอง
ที่มีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา และเน้นความสำคัญของนายกรัฐมนตรี
แทนสถาบันพระมหากษัตริย์ พร้อมกับพยายามลดทอนอิทธิพลและ
พระบารมีของพระมหากษัตริย์ด้วยประการต่างๆ รวมทั้งเปลี่ยนแปลง
ศูนย์รวมความจงรักภักดีของทหารจากเดิมที่เน้นให้ทหารจงรักภักดีต่อ
พระมหากษัตริย์มาเป็นความจงรักภักดีต่อชาติแทน เป็นต้นว่า การ
เปลี่ยนเครื่องหมายทหารจากพระนามาภิไธยย่อของพระมหากษัตริย์
มาเป็นตรา “สละชีพเพื่อชาติ”^{๖๗} ส่วนนักการเมืองทั้งหลายก็อ้างความ
ชอบธรรมที่มาจากการเป็นผู้แทนของราษฎร นอกจากนี้พรรคการเมือง
บางพรรค เช่น พรรคสหชีพยังประกาศนโยบายตามแนวทางสังคมนิยม
คอมมิวนิสต์อีกด้วย ดังนั้น ในสายตาของคนหลายกลุ่มในเวลานั้น
“กษัตริย์นิยม” จึงมีความหมายในแง่ลบ และการโจมตีฝ่ายตรงกัน
ข้ามว่าเป็นพวกกษัตริย์นิยมก็เกิดขึ้นในแวดวงการเมืองจนเป็นเรื่องปกติ
ธรรมดา แม้ว่าในระยะนั้นจะมีนักการเมืองและพรรคการเมืองส่วนหนึ่ง
แสดงตนเป็นพวกกษัตริย์นิยมเนื่องจากมีคนอีกจำนวนมากที่เห็นว่า
พระมหากษัตริย์ยังคงมีความสำคัญต่อคนไทยและชาติไทย เช่น แม้
แต่หลวงวิจิตรวาทการซึ่งทำงานให้จอมพล ป. ก็ยังเห็นว่าจำเป็นต้อง
รักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ เพื่อจะอาศัย “พระกรทั้งสองของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดสยามอาณาจักรทั้งเหนือใต้ไว้ให้
อยู่ด้วยกัน” และ “เป็นที่รวมแห่งชีวิตจิตใจของชาติ” ซึ่งเป็นประโยชน์
ในการต้านทานการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์^{๖๘} เป็นต้น

ในส่วนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์นั้น โดยเหตุที่ในต้นทศวรรษ ๒๔๙๐
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังคงมุ่งหวังตำแหน่งทางการเมืองจึงเลือกสนับสนุน
จอมพล ป. และพลเอกเผ่า ซึ่งนอกจากจะเป็นเพราะมีนายปรีดีและพรรค
ประชาธิปัตย์เป็นศัตรูทางการเมืองร่วมกันแล้ว ยังเป็นไปได้มากกว่า
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีความหวังว่าจะได้รับเลือกจากจอมพล ป. และพลเอก

เผ่าให้กลับมาดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีอีก ดังนั้นจึงแสดงความไม่พอใจเป็นอันมากที่ถูก “กาหน้า” ว่าเป็นพวกกษัตริย์นิยม

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๔ สถานการณ์ทางการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ซึ่งทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ตัดสินใจเป็น “พวกกษัตริย์นิยม” อย่างเต็มที่

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในกลางทศวรรษ ๒๔๙๐ กับการกลายเป็น “กษัตริย์นิยม”

เหตุการณ์สามเหตุการณ์ คือการปราบกบฏแมนฮัตตัน (๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔) การรัฐประหาร (๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔) และการปราบกบฏสันติภาพ (๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕) ซึ่งเป็นกระบวนการเดียวกันในแง่ของการกำจัดศัตรูทางการเมืองและการเสริมสร้างอำนาจและความมั่นคงของคณะรัฐประหารนั้น ได้นำความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมาสู่การเมืองไทยและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะการปราบกบฏแมนฮัตตันทำให้กองทัพเรือซึ่งเป็นกลุ่มอิทธิพลสำคัญที่สนับสนุนนายปรีดีอ่อนแอลงอย่างมาก และการปราบกบฏสันติภาพทำให้ฝ่ายซ้ายที่สนับสนุนนายปรีดีถูกกำจัดออกไปจากแวดวงการเมือง ส่วนรัฐประหาร ๒๔๙๔ ได้ช่วยกำจัดอิทธิพลของพรรคประชาธิปไตยได้มาก พร้อมกันนั้นก็ช่วยให้คณะรัฐประหารสามารถเปลี่ยนรัฐธรรมนูญ เพื่อลด “พระราชอำนาจ” ของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย

ก่อนหน้าการรัฐประหาร ๒๔๙๔ พรรคประชาธิปไตยที่นำโดยนายควง อภัยวงศ์มีอิทธิพลทางการเมืองเป็นอย่างมาก^๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ แม้ว่ารัฐบาลนายควงจะถูกคณะรัฐประหารบีบให้ลาออก และจอมพล ป. ได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นมา แต่นายควงและพรรคประชาธิปไตยยังคงมีอิทธิพลทางการเมืองอย่างสูงโดยผ่านสถาบันรัฐสภา จนกระทั่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เขียนบทความเรียกร้องให้จอมพล ป. ใช้ความเข้มแข็งเด็ดขาดในการบริหารประเทศ แทนที่จะยอมรับมติต่างๆ ของสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาซึ่งมีพรรคประชาธิปไตยเป็นผู้ควบคุมอยู่ในบทความ “ตื่นเถิดจอมพล” ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ (๖

มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒) มีความว่า

เดี๋ยวนี้พรรคประชาธิปัตย์ก็ไม่พอใจเพียงความคุมทางด้านรัฐสภา แต่ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทด้านบริหาร จะตั้งอธิบดีสักคนก็ต้องมายื่นโน้ตีสว่า คนโน้นคนนี้ตั้งไม่ได้เพราะท่านคงไม่โปรด ถ้าเป็นอย่างนี้ต่อไป...รัฐบาลของท่าน...จะกลายเป็นรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยรัฐประหารเพื่อนายคง อภัยวงศ์ไปเสียแล้ว

ตื่นเกิดจอมพล! อย่าเข้าใจผิดไปว่าการกระทำของท่านที่แล้วมา ตลอดจนความเข้มแข็งเด็ดขาดอันเป็นคุณสมบัติส่วนตัวของท่านนั้น เป็นสิ่งที่คนเขาไม่ชอบ...คนที่เขารักท่านนิยมท่านเพราะความเข้มแข็งของท่านนั้นยังมีอยู่มาก...

ตื่นเกิดจอมพล เวลานี้คนทั้งเมืองต้องยอมรับแล้วว่าท่านเป็นบุคคลคนเดียวที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีได้...ท่านเป็นความหวังชิ้นสุดท้ายของคนเป็นจำนวนมากที่ใครจะเห็นบ้านเมืองเรียบร้อยหมดยุคเข็ญเสียที...ท่านอย่ามัวเสียเวลาแก้ความแรงแรงให้เป็นอ่อนเลย...จะทำอะไรก็ขอให้ทำเข้าไปเถิด...

อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของนายคงคงมีมากจนกระทั่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ต้องโจมตีอีกครั้งภายหลังการเลือกตั้ง ดังปรากฏในบทความเรื่อง "น้ำใจชาวพระนคร" (๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒) ซึ่งประเด็นหนึ่งที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยกขึ้นมาเย้ยหยันก็คือการ "ตั้งตัวเองเป็นฝ่ายค้านที่มีเสียงข้างมากของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" ดังความว่า

ที่ปรากฏว่ามีผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งของตนเพียงร้อยละ ๑๒ ...แสดงให้เห็นว่าชาวพระนครเป็นผู้มีความรู้ เข้าใจใช้เครื่องมือในการเมืองของตนโดยสมบูรณ์ ชาวพระนครไม่ใช่พรรคประชาธิปัตย์ และไม่ได้เห็นนายคง อภัยวงศ์เป็นผู้วิเศษ ทำอะไรไม่ผิด อย่างที่สมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์บางคนและตัวนายคง อภัยวงศ์เองเข้าใจ...

ประชาชนเคยเลือกพรรคประชาธิปัตย์ให้เข้ามามีเสียงข้างมากในสภา แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็มีได้ใช้เสียงข้างมากนั้นให้เป็นไปโดยถูกต้องตามวิธิต่างแห่งประชาธิปไตย กลับตั้งตัวเอง

เป็นฝ่ายค้านที่มีเสียงข้างมากของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ก่อให้เกิดภาวะขบขันโดยทั่วไป ซึ่งถึงแม้ว่าจะถูกกับนิสัยใจคอ
ของหัวหน้าพรรคสีกปานใดก็ตาม แต่ในที่สุดก็ปรากฏว่าเป็นที่
เอือมระอาของคนอื่นๆ^{๖๖}

พร้อมกับการแบ่งอำนาจให้แก่ “ฝ่ายอนุรักษนิยม” จอมพล
ป.และคณะรัฐประหารก็จำเป็นต้องยอมรับรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๐
และ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๒ ที่ถวายพระราชอำนาจอย่างสูงแก่
สถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญฉบับนี้พรรคประชาธิปัตย์
ผลักดันให้มีบทบัญญัติที่ถวายพระราชอำนาจแก่สถาบันพระมหา
กษัตริย์อย่างสูงเพื่อหวังผลในการถ่วงดุลอำนาจของทหาร ดังมีผู้
วิเคราะห์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๙๐ ไว้ว่า

สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญนี้ได้ชี้ให้เห็นอิทธิพลของ
แนวคิดอนุรักษนิยมที่ส่งผลต่อฝ่ายทหารด้วย...วุฒิสภานั้นมาจาก
การที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกตั้ง...และยังให้อำนาจแก่พระมหา
กษัตริย์เพิกถอนรัฐมนตรีเป็นการเฉพาะตัวได้โดยพระบรมราช
โองการ...การยินยอมให้พระมหากษัตริย์มีสิทธิในการเลือกตั้ง
วุฒิสภา ได้ทำให้เป็นการรื้อฟื้นอำนาจแก่พระมหากษัตริย์มาก
ยิ่งกว่ารัฐธรรมนูญฉบับใดๆ^{๖๗}

ส่วนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๙๒ ก็เช่น
เดียวกัน เพราะหลักการสำคัญที่กำหนดไว้ก็คือการเพิ่มพระราชอำนาจ
ซึ่งเห็นได้ชัดในแทบทุกหมวด ที่สำคัญคือการถวายสิทธิให้ทรงเป็น
ผู้เลือกและแต่งตั้งวุฒิสมาชิก ถวายสิทธิในการยับยั้งกฎหมายมากขึ้น
ทรงมีสิทธิในการขอพระราชทานคืนจากประชาชนในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะสถาปนาฐานันดรศักดิ์และพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และรัฐธรรมนูญนี้ยังเป็นฉบับแรกที่ระบุให้องค
มนตรี นายกรัฐมนตรี และสมาชิกทั้งสองสภาต้องปฏิญาณตัวต่อพระ
มหากษัตริย์ ที่สำคัญคือระบุว่ากำลังทหารเป็นของชาติ อยู่ในบังคับ
บัญชาสูงสุดของพระมหากษัตริย์ และการใช้กำลังทหารนั้นจะกระทำ
ได้โดยกระแสพระบรมราชโองการ เว้นแต่กรณีที่มีการประกาศกฎ
อัยการศึก^{๖๘}

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ จะเสด็จกลับมาประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวรในปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๔ นั้น การถวายพระราชอำนาจแด่พระมหากษัตริย์ไม่เป็นปัญหาแก่คณะรัฐประหารเท่าใดนัก แต่เมื่อมีหมายกำหนดการเสด็จกลับมา การรัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๔ เพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อลดพระราชอำนาจก็ได้เกิดขึ้น รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๕ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งคณะรัฐประหารนำมาใช้ภายหลังรัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๔ ยังมีบทบัญญัติให้ข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ ซึ่งทำให้คณะรัฐประหารสามารถแต่งตั้งรัฐมนตรีและวุฒิสมาชิกที่มาจากกองทัพและข้าราชการประจำอื่นๆ เพื่อเป็นฐานอำนาจของตน

ผลการเลือกตั้งที่มีขึ้นในวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ปรากฏว่า “ผู้สมัครส่วนใหญ่ซึ่งลงสมัครอิสระโดยได้รับเงินทุนหนุนหลังจากฝ่ายรัฐบาลซึ่งมีพลตำรวจโทเผ่า ศรียานนท์ เป็นผู้ดำเนินการ... ได้รับเลือกเข้ามาอย่างท่วมท้น”^{๖๖} และคณะรัฐประหารได้แต่งตั้งสมาชิกสภาประเภทสองที่ประกอบด้วยทหารบกถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมด (ทหารบก ๖๑ คน ทหารเรือ ๑๓ คน ทหารอากาศ ๑๔ คน ตำรวจ ๑๑ คน) จนทำให้รัฐสภา “เป็นสภาของฝ่ายทหารอย่างแท้จริง”^{๖๗}

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่นายควงและพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเคยอ้างตนเป็นพวกกษัตริย์นิยมต้องสูญเสียอำนาจอย่างสิ้นเชิง น่าจะทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ตัดสินใจเสริมสร้างอุดมการณ์กษัตริย์นิยมให้มีพลังขึ้น โดยที่นายควงและพรรคประชาธิปัตย์ไม่อยู่ในฐานะที่จะได้ประโยชน์จากอุดมการณ์กษัตริย์นิยมนี้อีกแล้ว ขณะเดียวกันตัว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองสามารถสวมบทบาทที่นายควงและพรรคประชาธิปัตย์เคยสวมมาแล้วอย่างเต็มที่โดยปราศจากคู่แข่ง นั่นคือบทบาทของ “พวกกษัตริย์นิยม” ที่จะทำให้ได้รับความนิยมจากประชาชนจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ในเวลานั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไม่ต้องการเผชิญหน้าหรือเป็นศัตรูทางการเมืองกับจอมพล ป. และคณะรัฐประหาร ดังนั้นจึงเลือกใช้วิธีเขียนนวนิยายแทนการเขียนบทความ วิธีนี้นอกจากจะหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับคณะรัฐประหารได้เป็นอย่างดีแล้ว ยังช่วยรื้อฟื้นสถานะของเจ้าอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะนวนิยายสามารถสร้าง

อารมณ์สะท้อนใจได้สูง นอกจากนี้การแสดงความรอบรู้ในวัฒนธรรมราชสำนักยังทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีโอกาสจะกลายเป็นคน “ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ในช่วงเวลาที่พระองค์เพิ่งจะเสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทยเป็นการถาวรด้วย

จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์แตกต่างจากพรรคประชาธิปัตย์ คือมิใช่เพื่อจะอาศัยสถาบันพระมหากษัตริย์ในการคานอำนาจคณะรัฐประหาร แต่เพื่อจะเรียกคะแนนนิยมจากประชาชนทั่วไป ซึ่งยังคงมีความจงรักภักดี นอกจากนี้เมื่อสามารถฟื้นฟูสภาพของพระราชวงศ์จักรีได้สำเร็จ ก็ยังเป็นประโยชน์โดยตรงแก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองในฐานะที่เป็น “เจ้า” คนหนึ่งแห่งพระราชวงศ์อันสูงส่งนี้ด้วย

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่ารัฐบาลจอมพล ป. และคณะรัฐประหารเองก็ต้องการให้ประชาชนเห็นว่ารัฐบาลมิได้ขาดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนรัฐบาลและเห็นความสำคัญของการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ดังนั้นพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในเชิงอุดมการณ์ (มิใช่ทรงมีอำนาจในความเป็นจริง) จึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลและคณะรัฐประหารต้องการเนิ่นอยู่เช่นกัน กระนั้นก็ตามในปีที่เริ่มเขียน สี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็ยังมีความระมัดระวังอย่างมากที่จะไม่ทำให้จอมพล ป. และคณะรัฐประหารรู้สึกว่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นศัตรูทางการเมือง เมื่อสมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๔ มีมติจัดตั้ง “คณะกรรมการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพหนังสือพิมพ์” โดยเชิญ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เข้ามาเป็นกรรมการคนหนึ่งเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านการออกพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๔ ก็ปรากฏว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ถอนตัวโดยไม่มาประชุม^{๓๖} และยังเขียนบทความสนับสนุนคณะรัฐประหาร ๒๔๙๔ อย่างเต็มที่ ดังความว่า

ผู้เขียน...อดชมเชยคณะรัฐประหารเสียมิได้ในการที่ได้ตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยวเข้ามาบริหารต่างๆ ที่มีอยู่ในแผ่นดินโดยเด็ดขาดแต่ผู้เดียว...เพราะปัญหายุ่งยากเกี่ยวแก่กิจการบ้านเมืองเราทุกวันนี้มีอยู่มากมายหนักหนา ถ้าจะเปรียบกับการที่คณะราษฎรเข้ารับผิดชอบมาแล้วสมัยหนึ่ง ก็จะทำให้เห็นว่าปัญหาและความยุ่งยากในสมัยนั้นไม่มีมากเท่าในปัจจุบัน...ปริมาณ

ธนบัตรหมุนเวียนในขณะนั้นมีอยู่เพียง ๗๖ ล้านบาท...โลกมนุษย์ในขณะนั้นยังไม่มีทั้งสงครามเย็นและสงครามร้อน ถ้าจะพูดถึงเครื่องมือต่างๆ ในการปกครองนั้นแล้ว คณะราษฎรก็ได้รับเครื่องมือต่างๆ เหล่านั้นมาจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างพร้อมเพรียงและในสภาพอันดี...

...เมื่อคณะรัฐประหารได้ตัดสินใจเข้ารับการปกครองบ้านเมืองแต่ผู้เดียว ธนบัตรออกใช้หมุนเวียนมีจำนวน ๔,๐๐๐ ล้านบาท ของก็แพงอย่างยิ่งยวด...ปัญหาระหว่างประเทศขณะนี้ก็ยุ่งยากเป็นหนักหนา เครื่องมือในการปกครองก็ชำรุดทรุดโทรม มีการคดโกงทุจริตอยู่ทั่วไป...ด้วยเหตุต่างๆ เหล่านี้ผู้เขียนจึงขอชมคณะรัฐประหารด้วยความจริงใจว่ากล้าหาญนัก..."

การสนับสนุนคณะรัฐประหาร ๒๔๙๔ อย่างเต็มที่นี้เกิดขึ้นในเดือนไซที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เห็นว่าการรัฐประหารทำให้อำนาจของคณะราษฎรสิ้นสุดลงและอำนาจได้ตกเป็นของคณะรัฐประหารอย่างแท้จริงแล้ว" และยังตระหนักด้วยว่าจอมพล ป. มิได้มีอำนาจอันแท้จริงอยู่ในมือ" ดังนั้นจึงสามารถแสดงตนเป็นพวกกษัตริย์นิยมอย่างเปิดเผยและเริ่มเสนออุดมการณ์กษัตริย์นิยมแก่สังคมไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยการเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน ขึ้นมา นวนิยายเรื่องนี้เน้นความสงบสุขร่มเย็นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ปรากฏอย่างเด่นชัดที่สุด และพยายามแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองทำให้เมืองไทยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลงเป็นอันมาก" พร้อมทั้งเน้นถึงความจงรักภักดีของทหารต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

อนึ่ง สถานการณ์ทางเศรษฐกิจภายหลังสงคราม และบรรยากาศทางการเมืองภายหลังกรณีสวรรคต ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นต้นมา น่าจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ประชาชนส่วนที่เคยสิ้นหวังกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เกิดความรู้สึกกษัตริย์นิยมได้ง่ายขึ้น นอกจากกรณีสวรรคตจะทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ปรากฏอย่างเข้มข้นในระบบการสื่อสารทางสังคมแล้ว คนจำนวนไม่น้อยที่เคยยินดีกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเคยฝากความหวังไว้กับคณะราษฎร เริ่ม

รู้สึกสิ้นหวังและหันกลับมาสนับสนุน “พวกกษัตริย์นิยม” โดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาเงินเฟ้อและขาดแคลนข้าวอย่างรุนแรง^{๓๖} ซึ่งทำให้รู้สึกกันทั่วไปว่าชีวิตปราศจากความมั่นคงและความแน่นอน มีความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจโดยปราศจากที่พึ่ง (ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สามารถจับความรู้สึกนั้นได้ และนำไปเน้นไว้ในสี่แผ่นดิน) ปัญหาทางเศรษฐกิจนี้น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนทวนรำลึกไปถึงชีวิตในอดีต พร้อมกับเกิดความตระหนักว่ารัฐบาลที่มาจาก “สามัญชน” ไม่สามารถจะนำความสมบูรณ์พูนสุขมาให้ตามที่ได้เคยสัญญาไว้ สภาวะเช่นนี้น่าจะส่งผลให้ประชาชนพร้อมจะยอมรับอุดมการณ์ “กษัตริย์นิยม” มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปัญหาทางเศรษฐกิจในระยะหลังสงครามได้ก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมามากมาย รวมทั้งการฉ้อราษฎร์บังหลวงของข้าราชการ ซึ่งแม้แต่ข้าราชการที่เป็นแพทย์ก็ยังได้รับความเดือดร้อนและลงความเห็นว่าความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจนี้เองที่ทำให้ข้าราชการจำเป็นต้อง “ฉ้อราษฎร์บังหลวง” ดังปรากฏในบันทึกของนายแพทย์ผู้หนึ่ง ดังนี้

รัฐบาลไทยประกาศว่าการประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะ ...แต่อังกฤษได้ข้าวจากไทยเปล่าๆ หลายแสนตัน

สิ่งที่เลวร้ายที่สุดคือเงินไทยตกทันที มีค่าน้อยลงประมาณ ๑๐ เท่า ของแพงทุกอย่าง...การฉ้อราษฎร์บังหลวงจำต้องเกิดขึ้น เพราะข้าราชการไม่มีเงินนั่นเอง ไข่เปิดโบละ ๒๕ สตางค์ เปิดอย่างตัวละ ๑๐ บาทแล้ว ที่פקอาศัยและเครื่องแต่งกายแพงขึ้น บ้านหลังเล็กค่าเช่า ๒๐๐ บาท...นายแพทย์กองทัพอากาศได้ลาออกประมาณ ๑๐ คน เหลือเพียง ๖ คน...

สภาพข้างต้นแตกต่างอย่างมากจากสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่ปรากฏในบันทึกฉบับเดียวกัน ดังนี้

ในรัชกาลนี้อำนาจของเจ้าเริ่มเสื่อมลงบ้าง มีข้าราชการธรรมดาได้เป็นเสนาบดีหลายกระทรวง สงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้สิ้นสุดลง ไทยอยู่ในพวกราชประชาชาติ ได้สมบัติของศัตรูมาก ...

สิ่งที่ดีที่สุดในสมัยนั้นคือค่าครองชีพต่ำ ค่าเช่าบ้านถูก

เดือนละ ๑๐ บาทก็พออยู่ได้...เปิดอย่างตัวละ ๓๐ สตางค์ ไข่
เปิดใบละ ๑ สตางค์ มาตรฐานการครองชีพเดือนละ ๒๐ บาท
แทนที่จะเป็น ๖๐๐ บาท...

...ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระราชาพระองค์นี้เป็นนักปราชญ์
ทางอักษรศาสตร์ พระองค์ทรงพระปรีชามาก เป็นผู้ที่ได้สร้าง
ความก้าวหน้าในอารยธรรมของประเทศและชาวไทยมากมาย... ไม่
ค่อยมีข่าวฉ้อราษฎร์บังหลวงตั้งแต่บัดนั้น... อย่างสมัยนี้ เพราะ
ว่าการครองชีพต่ำ ในน้ำมีปลาในนามีข้าว“

การเปรียบเทียบสภาพความอยู่ในสมัยหลังสงครามกับสภาพที่
“ดีกว่า” ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คงมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในใจของ
นายแพทย์ท่านนี้เท่านั้น แต่คงจะเกิดแก่คนอื่นๆ อีกมาก จึงอาจกล่าว
ได้ว่าสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจในสมัยหลังสงคราม ประกอบกับการ
กบฏหรือการรัฐประหารครั้งแล้วครั้งเล่า คงทำให้มีคนจำนวนมากขึ้นที่
พร้อมจะยอมรับอุดมการณ์ “กษัตริย์นิยม”

ในท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองและบรรยากาศทางเศรษฐกิจ
สังคมดังที่กล่าวมานี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน เพื่อ
เสนออุดมการณ์กษัตริย์นิยมให้คนรับรู้ว่าเป็นรูปธรรมและเต็มไปด้วย
ชีวิตชีวา นวนิยายเรื่องนี้ได้ทำให้ภาพเมืองไทยสมัยสมบูรณาญา
สิทธิราชย์กลายเป็นภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทยอันดีงามที่เคยมี
อยู่จริงในอดีต และหากสังคมไทยยึดเอาภาพนั้นเป็นอุดมคติ (Ideal
type) หรือเป็นแม่แบบ (Stereotype) ของ “ความเป็นไทย” ก็จะทำให้
สังคมไทยสามารถทวนกลับไปสู่ความดีงามเช่นนั้นได้อีก แต่หากละทิ้ง
“ความเป็นไทย” นี้เสีย สภาพอันเลวร้ายก็จะเกิดขึ้นอย่างเดียวกับที่ได้
เกิดขึ้นมาแล้วภายหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕

ในนวนิยายสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้ทำให้อุดมการณ์
“กษัตริย์นิยม” มีความหมายในเชิงบวกเพียงด้านเดียว ด้วยการทำให้
เห็นว่าเมืองไทยภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ (ก่อนการ
ปฏิวัติ ๒๔๗๕) นั้น เต็มไปด้วยความสุข ความเป็นระเบียบ ความ
มั่นคง และความเจริญก้าวหน้า ไม่มีปัญหาร้ายแรงใดๆ ในบ้านเมือง
จะมีก็แต่ปัญหาชีวิตอันเกิดจากบุคคลบางคนปราศจากศีลธรรม ดังจะ

เห็นได้ทั้งในโครงเรื่องและบทสนทนาของตัวละคร ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ความสำคัญทางการเมืองของ “กษัตริย์นิยม” ในกลางทศวรรษ ๒๔๙๐

ในกลางทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา อุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีความสำคัญทางการเมืองเป็นอย่างสูง ในส่วนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เอง เมื่อ “กษัตริย์นิยม” มีความหมายในเชิงบวกอย่างเต็มที่แล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็สามารถประกาศตนเป็นพวก “กษัตริย์นิยม” หรืออิงตัวเองเข้ากับพระมหากษัตริย์ได้อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะในเวลาที่เหมาะสมที่พระมหากษัตริย์ได้เสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทยเป็นการถาวรตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งจะส่งผลให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้รับการเคารพยกย่องจากคนไทยอย่างกว้างขวางในฐานะผู้ใกล้ชิดฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชที่วัดบวรนิเวศวิหารในวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เป็นไวยาวัจกร และเมื่อเสด็จประพาสประเทศต่างๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกา รวม ๑๔ ประเทศใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ได้เป็นผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ ซึ่งทำให้คนไทยและชาวต่างชาติได้ประจักษ์ชัดถึง “ความใกล้ชิด” ระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์กับพระมหากษัตริย์ซึ่งกำลังมีพระบารมีสูงชันอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกัน การที่นวนิยายสี่แผ่นดิน ทำให้สถานภาพของพระราชวงศ์จักรีสูงส่งขึ้น ก็ส่งผลให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ซึ่งเกิดมาในราชตระกูลพลอยได้รับอานิสงส์ คือมีสถานภาพสูงส่งขึ้นตามไปด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทำให้สถานภาพของพระราชวงศ์จักรีสูงส่งขึ้นนี้ จะส่งผลให้คู่แข่งที่สำคัญอีกคนหนึ่งของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งในเวลานั้นเป็นรองหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์พลอยมีสถานภาพสูงส่งเช่นกัน แต่เนื่องจาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ใช้สี่แผ่นดิน (และสื่ออื่นๆ อีกหลายประเภทในเวลาต่อมา) ในการนิยามความหมายของ “พระมหากษัตริย์” อย่างต่อเนื่อง และยังได้เชื่อมโยง “กษัตริย์นิยม” เข้ากับ “ความเป็นไทย” หรือสร้าง “ความเป็นไทย” ที่มี

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้รับความเคารพยกย่องในฐานะของปราชญ์ที่รอบรู้เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และ “ความเป็นไทย” เหนือกว่าผู้อื่น และยังเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยในฐานะของผู้มีความมุ่งมั่นในการพิทักษ์รักษาพระมหากษัตริย์และ “ความเป็นไทย” ที่ไม่อาจหาผู้ใดเทียบเคียงได้เลย

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๙๓-๙๕ ส่งผลให้อุดมการณ์ “กษัตริย์นิยม” และ “ความเป็นไทย” ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ ได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนในปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๒ และสงครามเกาหลี พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่แนวความคิดแบบมาร์กซิสต์-เหมาอิสต์ และเกิดขบวนการสันติภาพที่ต่อต้านสหรัฐอเมริกาและต่อต้านรัฐบาลทหารไปพร้อมกัน^{๔๔} ทำให้ชนชั้นนำของไทยวิตกเรื่อง “ภัยคอมมิวนิสต์” มากขึ้น รัฐบาลจอมพล ป. หลวงวิจิตรวาทการ และกองทัพบก เห็นความจำเป็นที่จะกระตุ้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ควบคู่กับความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติและศาสนา เพื่อผลในทางต่อต้านคอมมิวนิสต์ โดยโฆษณาว่าหากคอมมิวนิสต์เข้ามามีอำนาจสถาบันหลักแห่ง “ความเป็นไทย” เหล่านี้จะถูกทำลายอย่างแน่นอน^{๔๕} การโฆษณาเช่นนี้ช่วยให้รัฐบาลและคณะรัฐประหารมีความชอบธรรมในการปราบปรามการเคลื่อนไหวทั้งหลายที่บั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาล และคณะรัฐประหาร ไม่ว่าผู้ที่เคลื่อนไหวต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและคณะรัฐประหาร จะเป็นคอมมิวนิสต์จริงหรือไม่ก็ตาม

ในช่วงเวลานั้นรัฐบาลมีนโยบายในการใช้วัฒนธรรมไทยเป็นปราการในการต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งเปลี่ยนมาเป็นกระทรวงวัฒนธรรมแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น ได้จัดหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ออกไปอบรมชาวบ้านเกี่ยวกับความสงบสุขร่วมเย็นของวัฒนธรรมไทย อันแตกต่างจากวัฒนธรรมที่เลวร้ายของประเทศคอมมิวนิสต์^{๔๖} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ จึงตระหนักเป็นอย่างดีว่า การแต่งสี่แผ่นดิน เพื่อสถาปนา “ความเป็นไทย” อย่างเป็นรูปธรรม โดยเน้นว่าเป็น “เรื่องจริง” เพื่อแสดงให้เห็นความสงบสุขร่วมเย็นของคนในวัฒนธรรมไทย ย่อมสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มที่ครอง

อำนาจทางการเมืองในขณะนั้น ซึ่งปรากฏว่าห้าปีหลังจากนั้น ผู้นำทางทหารคนหนึ่งในคณะรัฐประหาร ๒๔๙๔ (คือจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ก็ได้เลือกสร้างความชอบธรรมแก่การใช้อำนาจเผด็จการของตนด้วยการแสดงบทผู้พิทักษ์ “ความเป็นไทย” ในแบบที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เสนอไว้ตั้งแต่เขียนสี่แผ่นดิน เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม เพื่อความเป็นธรรมแก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ควรกล่าวด้วยว่า การเขียนสี่แผ่นดิน คงเกิดจากแรงผลักดันทางอุดมการณ์อยู่ไม่น้อย เมื่อพิจารณาจากภูมิหลังแล้วจะเห็นได้ว่านอกจาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จะเติบโตขึ้นในราชสำนักแล้ว ยังศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดและทำงานเป็นผู้จัดการธนาคารพาณิชย์เป็นเวลานาน ทำให้มีพื้นฐานความคิดที่เชื่อในผลดีของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้นจึงพยายามเสนอทางเลือกสำหรับสังคมไทยที่จะช่วยในการต้านทานการขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างมีพลัง นั่นก็คือการทำให้คนไทยรับรู้ความหมายและคุณค่าของ “ความเป็นไทย” ตามที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์นิยาม

ในครั้งแรกของทศวรรษ ๒๔๙๐ ในเงื่อนไขที่มีการยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ และความสำเร็จในการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน พ.ศ. ๒๔๙๒ ที่ไม่เพียงแต่ทำให้จีนกลายเป็นภาพอุดมคติที่ฝ่ายซ้ายอยากให้อเมริกาไทยบรรลุถึง แต่ยังช่วยยืนยันความถูกต้องของทฤษฎีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซิสต์-เหมาอิดส์ด้วย ทำให้มีผลงานของนักเขียน “ฝ่ายซ้าย” ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างคึกคัก เช่น เรื่องสั้น “คำขานรับ” และนวนิยาย “จนกว่าเราจะพบกันอีก” ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ (พ.ศ. ๒๔๙๓) ส่วนนิตยสารอักษรสาส์น ก็ตีพิมพ์ผลงานในแนวทางของ “ฝ่ายซ้าย” จำนวนมาก เช่น เรื่องแคปิตะลิสต์ โดยสุภา ศิริมานนท์ (พ.ศ. ๒๔๙๔) งานแปลและเรียบคำบรรยายของ Emile Burns ซึ่งอธิบายความขัดแย้งระหว่างชนชั้นตามหลักทฤษฎีของมาร์กซิสต์ โดย กุหลาบ สายประดิษฐ์ (ตีพิมพ์ตั้งแต่มิถุนายน ๒๔๙๓-มกราคม ๒๔๙๔) งานแปลวรรณกรรมและบทกวีที่เน้นความทุกข์ยากของประชาชนอันเป็นผลจากการกดขี่ขูดรีด ซึ่งเรียก

กันว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต-เพื่อประชาชน” ก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมาก”^{๓๓} และนับตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ๒๕๔๓ ก็ได้เกิดหนังสือพิมพ์การเมืองรายสัปดาห์-ตีพิมพ์ผลงานของ “ฝ่ายซ้าย” โดยผู้จัดทำและนักเขียนส่วนใหญ่เคยศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มีจุดมุ่งหมายในการให้ความรู้ทางการเมือง เพื่อที่ประชาชนจะสามารถมีส่วนร่วมในการเมืองทั้งระดับชาติและระดับโลก มิใช่เป็นแต่เพียงผู้ถูกปกครอง^{๓๔}

ทัศนะที่ว่าประชาชนควรมีความรู้และมีส่วนร่วมทางการเมืองนี้ได้รับการเน้นโดยปัญญาชนฝ่ายซ้ายอยู่เสมอ เพราะต้องการกระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมในการปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมให้ก้าวหน้าขึ้น เป็นทัศนะที่ตรงกันข้ามกับทัศนะของปัญญาชนที่ผลิตความคิดกระแสหลัก ที่เห็นว่าประชาชนไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่ควรมุ่งทำหน้าที่ของตน อันได้แก่ การประกอบอาชีพ การเสียภาษีอากร การเป็นทหารรับใช้ชาติ ส่วนการปกครองประเทศนั้นควรปล่อยให้เป็นที่ของผู้นปกครองอันได้แก่ผู้นำประเทศและข้าราชการซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ใช้สี่แผ่นดิน ในการเน้นว่า “การเมือง” เป็นสิ่งไม่ดี และในเวลาต่อมาก็ได้พยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้สังคมที่ “ไม่มีการเมือง” กลายเป็นอุดมคติของสังคมไทย เพื่อช่วยจรรโลงระบอบการปกครองแบบเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอม และเพื่อป้องกันไม่ให้ประชาชนเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางการเมืองกับฝ่ายซ้ายด้วย^{๓๕}

อิทธิพลของ “ฝ่ายซ้าย” คือการวิเคราะห์สังคมไทยว่ามีลักษณะกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา และความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไปสู่ “ประชาธิปไตยแผนใหม่” ตามแบบประเทศจีน ทำให้เกิด “ขบวนการกู้ชาติ” ซึ่งก่อตัวขึ้นหลังกบฏแมนฮัตตันโดยนักหนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่งของหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ผู้นำสำคัญคนหนึ่งคือ นายสุพจน์ ด้านตระกูล ซึ่งมีความนิยมในตัวนายปรีดีเป็นอย่างมาก “ขบวนการกู้ชาติ” นี้ต้องการโค่นล้มรัฐบาล จักรภัทรบูลย์ว่าตกอยู่ใต้อิทธิพลของสหรัฐอเมริกา และได้พยายามปลุกจิตสำนึกของกรรมกรให้ลุกขึ้นต่อสู้กับชนชั้นนายทุน อีกทั้งยังออกแถลงการณ์ให้กำลังใจทหารเรือ

ที่ถูกกองทัพกบและตำรวจกดดันอย่างหนัก สมาชิกคนหนึ่งชื่อ “ขบวนการกู้ชาติ” คือ อุดม ศรีสุวรรณ ได้เขียนหนังสือไทยถึงเมืองจีน โดยใช้นามแฝงว่า อวัญญู พรหมชมภู จีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๙๓^๕

การเคลื่อนไหวของ “ขบวนการกู้ชาติ” ดำเนินไปอย่างคึกคักในช่วง พ.ศ. ๒๔๙๔-๙๕ อันเป็นช่วงที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เขียนสี่แผ่นดินผู้นำของ “ขบวนการกู้ชาติ” ประกอบด้วยผู้มีการศึกษาสูงและมีประสบการณ์ทางการเมืองมาก อีกทั้งยังสามารถสร้างเครือข่ายในระหว่างกลุ่มคนหลากหลาย ทั้งนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ พระภิกษุ นักธุรกิจ อาจารย์ นักศึกษา ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ กรรมกร อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และชาวบ้านในชนบท การเผยแพร่ความคิดกระทำโดยการชุมนุมปราศรัยและการแจกใบปลิว ข้อความในใบปลิวแสดงแนวความคิดของ “ฝ่ายซ้าย” อย่างชัดเจน เช่น โจมตีรัฐบาลว่าทำตัวเป็นสมุนของจักรวรรดินิยมอเมริกาในการรุกรานประเทศเพื่อนบ้าน ชี้ให้เห็นความอยุติธรรมที่กรรมกรได้รับจากการกดขี่ขูดรีดเอาเปรียบของนายทุน และเรียกร้องให้ประชาชนเข้าร่วมสนับสนุน “ขบวนการกู้ชาติ” เพื่อสถาปนารัฐของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ยุทธศาสตร์สำคัญของ “ขบวนการกู้ชาติ” คือการจัดตั้งกองทัพประชาชนและการดำเนินการด้านต่างๆ เพื่อการปฏิวัติทั้งระบอบการปกครอง ระบอบเศรษฐกิจ สังคม การทหาร วัฒนธรรม และศาสนา เป้าหมายคือบรรลุถึง “ประชาธิปไตยแบบใหม่” ตามแบบจีน^๖

นอกจากอุดมการณ์สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์จะมีอิทธิพลต่อ “ขบวนการกู้ชาติ” แล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวเรียกร้องสันติภาพซึ่งเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๔๙๓-๙๕ แม้ว่า “ขบวนการกู้ชาติ” กับ “ขบวนการสันติภาพ” จะมีได้เกี่ยวข้องหรือร่วมมือกันโดยตรง และแม้ว่าคนจำนวนไม่น้อยที่ร่วมลงนามในการเรียกร้องสันติภาพจะมีผู้ใช้ผู้เลื่อมใสอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ก็ตาม ทั้ง “ขบวนการกู้ชาติ” และ “ขบวนการสันติภาพ” ต่างก็ทำการเคลื่อนไหวมวลชน “ขบวนการสันติภาพ” มีผู้ร่วมลงนามถึงกว่า ๑๕๐,๐๐๐ คน^๗ ผู้นำในการเคลื่อนไหวและผู้ร่วมลงนามมาจากคนหลากหลายกลุ่มเช่นเดียวกับเครือข่าย

ของ “ขบวนการกู้ชาติ” และโดยแนวคิดหลักของ “ขบวนการสันติภาพ” ก็เห็นว่าจะต้องทำลายการกดขี่ขูดรีดของชนชั้นศักดินา (เจ้าที่ดิน) และจักรวรรดินิยม (สหรัฐอเมริกา) จึงจะทำให้โลกมีสันติภาพอย่างแท้จริง^{๕๕} ความแตกต่างที่สำคัญคือ “ขบวนการกู้ชาติ” ไม่ต่อต้านสหรัฐอเมริกา แต่เสนอว่าประเทศไทยควรวางตัวเป็นกลางในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และเป็นกลุ่มเดียวในบรรดากลุ่มต่างๆ ที่กำลังต่อต้านอำนาจรัฐอยู่ในขณะนั้น ที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจนว่าจะใช้ความรุนแรงในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงรัฐไทยไปสู่ “ประชาธิปไตยแนวใหม่”^{๕๖}

การเผยแพร่ความคิดของ “ฝ่ายซ้าย” อย่างคึกคักเช่นนี้ น่าจะทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ซึ่งเลื่อมใสระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและอุดมการณ์ชาตินิยม มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องเขียนหนังสือเพื่อเน้นคุณค่าของ “ความเป็นไทย” พร้อมกับทำให้เห็นว่า “ฝ่ายซ้าย” กำลังจะทำลาย “ความเป็นไทย” อันมีคุณค่าลงไป

อย่างไรก็ตาม การต่อต้านความคิดของ “ฝ่ายซ้าย” มิได้เป็นการต่อต้านในเชิงอุดมการณ์เท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านอิทธิพลทางการเมืองของนายปรีดี ในครั้งแรกของทศวรรษ ๒๔๙๐ “ฝ่ายซ้าย” ที่เคลื่อนไหวทางการเมือง และผู้ร่วมลงนามในใบปลิวสนับสนุนสันติภาพ ตลอดจนผู้นำของ “ขบวนการกู้ชาติ” จำนวนมากเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของผู้สนับสนุนนายปรีดี เช่น ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ มีชื่ออยู่ในรายชื่อผู้ลงนามสนับสนุนสันติภาพที่ตีพิมพ์ในการเมืองรายสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔^{๕๗} นายพินิจ ปทุมรส เป็นญาตินายเฉลียว ปทุมรส ผู้ต้องหาในคดีสวรรคตซึ่งเป็นคนสนิทของนายปรีดี นายสุภัทร สุคนธาภิรมย์ผู้นำสำคัญของ “ขบวนการกู้ชาติ” ซึ่งจบปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์เป็นผู้ใกล้ชิดนายปรีดีมาตั้งแต่เมื่อเป็นเสรีไทย นายสุพจน์ ด้านตระกูลแม้จะไม่ใช่ลูกนายปรีดีมาก่อนแต่ก็เลื่อมใสในตัวนายปรีดีเป็นอย่างยิ่ง คำให้การของพยานฝ่ายโจทก์ผู้หนึ่งในคดีกบฏสันติภาพระบุว่านายสุภัทร สุคนธาภิรมย์ กำลังจะเดินทางไปติดต่อเอาคำสั่งจากนายปรีดีมาสั่งการขบวนการต่างๆ ภายในประเทศ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น “ประชาธิปไตยแผนใหม่” แล้ว จะเชิญนายสงวน ตุลารักษ์ซึ่งเป็นคน

สนิทของนายปรีดี มาจัดการปัญหาบ้านเมือง” ส่วนการประชุมสันติภาพครั้งแรกที่เชิงสะพานพุทธฯ ผังธนบุรี เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ก็ปรากฏว่า บุคคลผู้หนึ่งที่ปราศรัยและได้รับความนิยมน้อยมาก คือนายสุรีย หอวานิช บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสียงไทย ซึ่งเคยเข้าร่วมในขบวนการเสรีไทย และได้เคยสนับสนุนนายปรีดีในคดีสวรรคตอย่างแข็งขันจนได้ชื่อว่าเป็นลูกศิษย์ก้นกุฏิของนายปรีดี คำปราศรัยของนายสุรียได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ซึ่งทำให้ข้อความที่ปราศรัยและชื่อเสียงของนายสุรียเป็นที่รับรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น คำปราศรัยที่ตีพิมพ์มีความตอนหนึ่งว่า “การต่อสู้เพื่อสันติภาพเป็นการถูกต้อง” (ปรบมือ) “ถ้าการต่อสู้เพื่อสันติภาพต้องถูกหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ก็ไม่กลัวที่จะเป็นคอมมิวนิสต์” (ปรบมือและเสียงโห่ร้องสนับสนุนก็ก้องเป็นเวลานาน)”^{๓๓} ความนิยมที่ประชาชนจำนวนมากมีต่อ “ลูกศิษย์ก้นกุฏิ” ของนายปรีดีเช่นนี้ ย่อมทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีความวิตกเป็นธรรมดา

ความวิตกกังวลของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ว่านายปรีดีจะหาทางหวนคืนสู่อำนาจ ยังเป็นเพราะการเคลื่อนไหวของ “ฝ่ายซ้าย” ดำเนินไปอย่างคึกคักในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในขณะที่การปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์ในจีนแผ่นดินใหญ่ที่นายปรีดีอาศัยอยู่เพื่อลี้ภัยการเมืองนั้นได้กลายเป็นความสำเร็จในอุดมคติของนักศึกษาและปัญญาชน “ฝ่ายซ้าย” โดยเฉพาะในแง่ของ “เศรษฐกิจในระบอบประชาธิปไตยแผนใหม่” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่จะก่อให้เกิดความเสมอภาคและการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง”^{๓๔}

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑-๙๕ การเคลื่อนไหวของ “ฝ่ายซ้าย” ในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองปรากฏในหลายลักษณะที่สำคัญ ได้แก่การปาฐกถา การบรรยาย และการพิมพ์หนังสือ การปาฐกถาที่มีชื่อเสียงที่สุดเรื่องหนึ่งเป็นการปาฐกถาของ ม.จ. สกลวรรณการวรารณ เรื่อง “นักศึกษากับสังคม” (๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓) ซึ่งนอกจากจะทรงประกาศว่า “ข้าพเจ้าเป็นโซเชลลิสม์” แล้ว ยังทรงเรียกร้องให้นักศึกษารับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้นตามแนวทางสังคมนิยม ต่อมาในภาคฤดูร้อน พ.ศ. ๒๔๙๕ นายผิน บัวอ่อน ในฐานะกรรมการแผนกปาฐกถาและโต้วาที ก็ได้จัดให้มีการแสดงปาฐกถา

โดยผู้ทรงคุณวุฒิหลายคน เช่น ม.จ. สกสรวรรณากร วรวรรณ พระยา
ศรภักย์พิพัฒน์ ซึ่งในการปาฐกถาครั้งนี้ยังคงวิเคราะห์สังคมตามแนว
ทางมาร์กซิสต์-วัตถุนิยมวิภาษ ปาฐกถาชุดนี้มีความสำคัญต่อการปลุก
ฝังแนวความคิดทางการเมืองและสังคมให้แก่นักศึกษาและบุคคลภายนอก
ที่เข้าฟัง และยังมีการตีพิมพ์เป็นเล่มเพื่อเผยแพร่ด้วย^{๑๖} ส่วนการ
บรรยายที่สำคัญที่สุดเป็นของสุภา ศิริमानนท์ ซึ่งเริ่มการสอนในแนว
เศรษฐศาสตร์การเมือง ในภาคฤดูร้อน พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้แก่ “คำบรรยาย
แคปิตลลิสม์ : บทวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจอเมริกัน” ซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าสหรัฐอเมริกาได้กลายเป็นจักรวรรดินิยม เพราะระบบทุนนิยมของ
สหรัฐอเมริกาได้พัฒนามาถึงขั้นตอนสูงสุดแล้ว

ในด้านการพิมพ์หนังสือ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๒-๙๕ มหาวิทยาลัย
ไต้หวันประมาณในการจัดทำวารสารธรรมจักร แก่สโมสรนักศึกษา
วารสารฉบับนี้ตีพิมพ์งานเขียนของฝ่ายซ้ายจำนวนมาก เช่น ฉบับที่ ๒
ไม่เพียงแต่ตีพิมพ์พระปาฐกถาของ ม.จ. สกสรวรรณากร วรวรรณ ซึ่ง
ทรงประกาศอย่างเปิดเผยว่า “ข้าพเจ้าเป็นโซเชลลิสม์” เท่านั้น ยังตีพิมพ์
ผลงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่อง “การเมืองที่มีการศึกษา” ซึ่งจับ
เอาประเด็นจากการปาฐกถาของ ม.จ. สกสรวรรณากรมาชี้ให้เห็นบทบาท
ที่ควรจะเป็นของนักศึกษาต่อสังคม และย้ำว่า “นักศึกษาควรได้รับการ
ส่งเสริมให้มีความสนใจและฝึกฝนความรู้เรื่องการเมือง” ในฉบับเดียว
กันนี้ เสนาะ ธรรมเสถียร และทวีป วรดิกล ยังได้วิเคราะห์ว่าสังคม
ไทยเป็นสังคม “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” บทความของเสนาะ ธรรมเสถียร
เรียกร้องให้นักศึกษา “ปฏิบัติให้ลุล่วงไปซึ่งภารกิจแห่งเอกราชประชา
ชาติไทย และสันติภาพ ในฐานะที่เป็นชนชั้นปฏิวัติชนชั้นหนึ่งของ
สังคมไทย” เหมือนกับที่จีนได้ทำสำเร็จไปแล้ว เมื่อเกิดขบวนการสันติ
ภาพ บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารธรรมจักร ก็เป็นส่วนหนึ่งในการร่วม
รณรงค์เรียกร้องสันติภาพ ที่เห็นว่าสันติภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง
เมื่อเกิดความเสมอภาค ซึ่งหมายรวมถึงการที่จะต้องต่อต้านการร่วม
มือกับสหรัฐอเมริกาในสงครามเย็น เนื่องจากเห็นว่าสหรัฐอเมริกาเป็น
จักรวรรดินิยมที่กดขี่ขูดรีดและทำให้สังคมไทยตกอยู่ในฐานะ “กึ่ง
เมืองขึ้น” ซึ่งส่งผลให้คนไทยยากจน นอกจากนี้ขบวนการสันติภาพได้

เรียกร้องให้รัฐบาลงบประมาณในการสร้างกองทัพมาใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ แทน เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาความล้าหลังทางการศึกษา ปัญหาด้านสาธารณสุข ฯลฯ^{๔๔}

การตอบโต้ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เน้นไปที่การสร้างภาพสังคมไทยให้มีลักษณะตรงกันข้ามกับภาพสังคมไทยที่ “ฝ้ายช้าย” สร้างขึ้น โดยเฉพาะการวิเคราะห์ของ “ฝ้ายช้าย” ที่ว่าสังคมไทยเป็นสังคม “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ซึ่งจำเป็นต้องดำเนินการปฏิวัติเพื่อปลดปล่อยประชาชนไทยให้พ้นจากการกดขี่ขูดรีดของชนชั้นเจ้าที่ดิน นายทุนใหญ่ และจักรพรรดินิยม. การเขียนสี่แผ่นดิน ช่วยให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สามารถสร้างภาพสังคมไทยที่มี “ความเป็นไทย” อันดีงามที่มีพระมหากษัตริย์เป็นหัวใจ ที่ส่งผลให้สังคมไทยซึ่งประกอบขึ้นด้วยคนหลายชนชั้น เป็นสังคมที่เต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า กลายเป็นรากฐานทางอุดมการณ์ที่รองรับโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นสืบมา

การสร้างยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ให้เป็นภาพแทนความจริงของ “ความเป็นไทย”

สี่แผ่นดิน เสนอภาพเมืองไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งประกอบขึ้นด้วยคนหลายชนชั้น ว่าเป็นยุคที่ “มีความสุข ความหวัง และความแน่นอน”^{๔๕} ซึ่งเป็นผลมาจากการมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “หัวใจของแผ่นดิน”^{๔๖} พร้อมกับมีพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของศีลธรรมและงานประเพณีต่างๆ พระมหากษัตริย์ในสี่แผ่นดิน ทรงเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา เอื้ออาทรต่อคนทุกหมู่เหล่า และในวิถีชีวิตของคนไทยในยุคนั้น มีขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนพระราชพิธีต่างๆ ที่ทำให้ชีวิตเต็มไปด้วยความสนุกสนาน แต่เต็มไปด้วยระเบียบแบบแผนอันดีงาม งานประเพณีและพิธีกรรมแบบไทยที่มีขึ้นเป็นระยะๆ ในช่วงต่างๆ แห่งชีวิต ทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งระหว่างคนในชั้นเดียวกันและระหว่างคนต่างชั้นอย่างเต็มอกเต็มใจ

หากมีเรื่องบาดหมางใจกันมาแต่ก่อน งานประเพณีและพิธีกรรมก็ทำให้เกิดโอกาสที่คนจะกลับมาคืนดีกัน ให้อภัยต่อกัน เมื่อบางคนประสบกับความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นธรรมดาของชีวิต งานประเพณีและพิธีกรรมแบบไทยก็มีส่วนช่วยให้ผ่านความทุกข์นั้นๆ ไปได้อย่างราบรื่นขึ้น

เมืองไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้างขึ้น ในจินตภาพของคนไทยผ่านนวนิยายสี่แผ่นดิน นั้น เป็นสังคมที่คนต่างชั้นกันมีความสัมพันธ์กันในเชิงอุปถัมภ์ ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ทำให้ทุกฝ่ายมีความสุขและความพอใจ บุคคลในชนชั้นเจ้าและขุนนางมิได้กดขี่ขูดรีดข้าทาสบริวาร กลับเป็นผู้ช่วยเหลือให้มีความสุข ข้าทาสบริวารจึงมีความรักใคร่จงรักภักดีต่อบุคคลและรับใช้นายด้วยความเต็มใจอยู่เสมอ ดังนั้น เมืองไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงปราศจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ส่วนความขัดแย้งระหว่างคนในชั้นเดียวกัน หากจะมีก็เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากความบกพร่องในอุปนิสัยส่วนบุคคล หรือเกิดจากความบกพร่องทางศีลธรรม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงได้ และคนไทยก็มีจิตใจดีงามที่พร้อมจะให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิดเหล่านั้น เช่นกรณีที่แม่พลอยให้อภัยต่อคุณอุ้นพี่สาวต่างมารดาของตน เป็นต้น

นวนิยายสี่แผ่นดิน ให้ภาพเมืองไทยยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ปราศจากปัญหาเชิงโครงสร้าง อาจมีบางคนที่ล้มเหลวในชีวิต เช่น คุณเชิดและคุณอุ้น แต่ความล้มเหลวนั้นเกิดจากความบกพร่องทางศีลธรรมส่วนบุคคล มิใช่เกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม สำหรับคนที่เป็นข้าราชการระดับล่างและคนจนโดยทั่วไป ถ้าหากเป็นคนที่มีอุปนิสัยและจิตใจดีงามตามแบบฉบับของคนไทยแล้ว ก็จะเป็นคนที่มีความสุขและความพอใจในชีวิตอยู่เสมอ ดังเช่นกรณีของคุณเชยและแม่ช้อย กับบิดามารดาของช้อย เป็นต้น

ในด้านความแตกต่างระหว่างชนชั้น สี่แผ่นดินก็ให้ภาพที่ตรงกันข้ามกับที่ปรากฏในงานเขียนของ “ฝ่ายซ้าย” นั่นคือ

ความทรมานฟุ้งเฟ้อในราชสำนักสมัยนั้นมิได้มีใครเห็น
เป็นของเสียหาย และมีได้มีใครมองดูด้วยสายตาที่มีความอิจฉา

ริษยา...คนส่วนมากกลับ...เห็นเป็นมาตรฐานที่จะต้องดำเนินตาม...ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนทั่วไปนั้นอยู่ในระดับดีพอที่จะไม่เกิดความเคียดแค้นน้อยใจในความสุขของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และประการที่สองราชสำนักในสมัยนั้นเป็นราชสำนักเปิด และเปิดด้วยความกว้างขวางไม่จำกัดชั้นวรรณะหรือชาติตระกูลของผู้ที่เข้าไปอยู่ในนั้นได้ คนใดก็ตามที่ปฏิบัติตนต้องพระราชอัธยาศัย หรือมีผู้ใหญ่วายตัว หรือฝากฝังกับคนที่ใกล้ชิด ก็มีโอกาที่จะได้เข้าพระราชสำนัก และมีโอกาสที่จะบำเพ็ญตนให้รุ่งเรืองต่อไป โอกาสนั้นมีเท่ากันสำหรับคนทุกคน ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นเจ้านายในราชตระกูลหรือเป็นยาจกเจิญใจ

สิ่งที่เลื่องลือพูดถึงกันอยู่ทั่วไป ก็คือพระราชหฤทัยอันเต็มไปด้วยพระเมตตาเมื่อแผ่แก่คนทั้งปวง ใครที่มีทุกข์ ใครที่ขาดแคลน ถ้าหากสามารถแสดงความทุกข์ความขาดแคลนนั้นให้ถึงพระเนตรพระกรรณ จะต้องได้รับพระมหากรุณาธิคุณแทบทุกคนไป...

ไม่เพียงแต่ราชสำนักเท่านั้นที่เต็มไปด้วยความทวูหรา สังคมทั่วไปก็เช่นเดียวกัน ดังความในสี่แผ่นดิน ตอนที่พลอยหวานรำลึกถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

...การแต่งกายในสมัยนั้นก็ดี การกินอยู่อย่างฟุ่มเฟือย การใช้จ่ายอย่างฟุ้งเฟ้อ ตลอดจนการประกวดประชันแข่งดีกันตามคำพ่อเพิ่มว่า เป็นสัญลักษณ์ของยุคที่บริบูรณ์ เป็นเครื่องหมายว่าคนในสมัยนั้น อาศัยความสมบูรณ์พูนสุขของบ้านเมืองอันเป็นผลของการกระทำในยุคก่อน ได้ใช้ชีวิตอย่างสุขกายสบายใจ ปราศจากปัญหา ปราศจากความข้องใจ และด้วยความรู้สึกอันแน่นอน ปราศจากความวิตกกังวลถึงอนาคต

ภาพข้างต้นไม่เพียงแต่จะตรงกันข้ามกับภาพที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เคยเขียนเอาไว้ในบทความต่างๆ ในช่วงก่อนหน้าเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เท่านั้น หากแต่ยังตรงกันข้ามกับที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประวัติต้น

รัชกาลที่ ๖ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างมากภายในชนชั้นเจ้านับตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕^{๑๐๐} ส่วนชาวตะวันตกที่เป็นที่ปรึกษาราชการก็รับรู้ถึงความแตกต่างนี้เช่นกัน เช่น นายเรย์มอน บี. สตีเวนส์ (Raymond B. Stevens) ถึงกับเคยปรารภว่า เขาไม่เคยเห็นที่ไหนที่มีความขัดแย้งกันมากเท่ากับสยามเลย^{๑๐๑} การใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในราชสำนักก็เป็นที่ไม่พอใจของหลายฝ่าย หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงพระนิพนธ์ว่างบประมาณสำหรับราชสำนักในรัชกาลที่ ๖ เป็นเงินสูงถึงปีละ ๑๑ ล้านบาท ต่างกับในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเงินเพียง ๖ ล้านบาทเท่านั้น^{๑๐๒} องค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงมีความไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เมื่อเสนาบดีกระทรวงพระคลัง มหาสมบัติพยายามควบคุมการใช้จ่ายเงินในราชสำนักด้วยการดำเนินนโยบายเอาพระองค์ “เข้าไว้ในอำนาจในการการเงินโดยบริบูรณ์...ตั้งท่าแต่จะลากเอาพระคลังข้างที่และการเงินทั้งปวงเข้ารวมไว้ในพระคลังมหาสมบัติ”^{๑๐๓} และพระราชนิพนธ์ยังระบุด้วยว่า

เสด็จแม่ฉันทรงรับเงินจากพระคลังมหาสมบัติปีละสามแสน, แต่รับสั่งว่าไม่ทรงพอใช้จ่าย...ลงปลายก็ตกหนักอยู่ที่ฉัน...ถ้าอะไรเป็นของที่คลังต้องการ, เช่นที่ดินและตึกโรงเรียน เป็นต้น, คลังก็เอาเสียเฉยๆ...ที่ฉันถึงเวลาอัศจรรย์จะขอพึ่งคลังสักนิดหน่อยท่านไม่ยอมอุปการะเลยแต่ไหนแต่ไรมา, มีหน้าจ้ำท่านชอบบ่นเรื่องฉันให้ลูกน้องของท่านฟัง, อ้ายพวกนั้นมันก็เก็บเอาไปพูดต่อกันคนละคำสองคำจนเป็นขี้ปากอ้ายพวก “รักชาติ”, และอ้ายพวกนั้นเห็นฉันเป็นตัวแมลงสุรุษสุร่าย ใช้เงินอย่าง “ต๋าน้ำปรกละลายแม่น้ำ” จะทำให้ชาติล่มจม ที่แท้ฉันไม่ได้เงินกระทรวงคลังมาเลย ฉันจะทำให้ชาติล่มจมอย่างไรได้? เงินก็ไม่ให้ ค่าก็ต่ำ ออกจะอาการหนักอยู่หน่อย^{๑๐๔}

ส่วนภาพที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เห็นว่า “คนที่มีชีวิตทรูทรากที่สุดในขณะนั้นเห็นจะได้แก่คนที่อยู่ในพระราชสำนักหรือคนที่อยู่ใกล้ชิดกับราชสำนัก คนเหล่านี้มีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย มีชีวิตที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ปราศจากความคับแค้นใดๆ”^{๑๐๕} ก็ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีได้เป็นเช่นนั้นเลย ดังความในพระราชหัตถเลขาที่พระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังเจ้าพระยายมราช
ตอนหนึ่งว่า

ฉันจึงเป็นผู้ที่หาพวกพ้องมิได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ข้อนี้
ปรากฏชัดเจนอยู่ เมื่อแรกรู้ข่าวอ้ายพวกทหารคิดการกำเริบกัน
ขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเดือดร้อนเลย...ต่อเมื่อแน่ใจกันขึ้น
บ้างแล้วว่าข้าฉันยังไม่ถึงคราวจะพินาศล่มจมจึงได้เกิดมีเสียง
แสดงความนิยมในตัวฉัน...การที่ประพุดิเช่นนี้ก็ไม่ผิดอะไรกับ
เล่นละครเท่านั้น...ข้อวิตกของฉันมีอยู่อย่าง ๑ คือวิตกว่า ถ้าแม่
มีคนเล็ดร้อนบังอาจคิดการเช่นที่ทำมาแล้ว...ข้าราชการไทยก็
จะพากันตั้งตัว "ปนกลาง"^{๑๑}

ในพระราชหัตถเลขาฉบับเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝากฝังข้าราชการบริพารของพระองค์ไว้กับพระยายมราช
ให้ช่วยดูแลในกรณีที่พระองค์เสด็จสวรรคต อีกทั้งยังทรงเล่าว่าได้
เตรียมการพระราชทานทรัพย์สินไว้แก่พระราชบริพารเพื่อให้ใช้เลี้ยงตัว
ภายหลังจากที่เสด็จสวรรคตอีกด้วย เพราะทรงทราบดีว่าข้าราชการ
เป็นที่เกลียดชังถึงขั้นที่ "ถูกด่าถูกว่าอยู่ทุกวัน"^{๑๒} เอกสารราชการ
ในรัชกาลที่ ๗ ก็ระบุว่า ราชสำนักในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวเป็นที่เกลียดชังอย่างรุนแรง ทั้งอย่างเปิดเผยและซ่อนเร้น
และถูกล้อเลียนเยาะเย้ยตำหนิตติเตียนทั่วไปในขณะนั้น^{๑๓}

ภาพประชาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสี่แผ่นดิน ที่
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ สร้างขึ้น ยังตรงกันข้ามกับที่ปรากฏในเอกสารราชการ
สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่าง
ประเทศนำมาสนับสนุนการวิเคราะห์ของตน เช่น มีการเร่งรัดการจัด
เก็บภาษีจากราษฎรให้รัดกุมยิ่งขึ้น มีการขึ้นอัตราค่าเช่าและภาษีอากร
อื่นๆ อีกหลายประเภทซึ่งล้วนแต่กระทบต่อชีวิตของชาวนา เช่น อากร
รูปพรรณโคกระบือ ภาษีเรือแพและโรงร้าน และอากรค่าน้ำซึ่งเก็บ
จากเครื่องมือจับสัตว์น้ำนานาชนิด หากติดค้างอากรค่าน้ำก็จะถูกยึด
ทรัพย์สิน เช่น วัว ควาย ไปขายทอดตลาดเพื่อนำเงินมาชำระอากร
ค่าน้ำ ฯลฯ ชาวนาจำนวนมากต้องกู้เงินนอกระบบซึ่งอัตราดอกเบี้ย
ต่ำสุดคือร้อยละ ๑๘.๕ สูงสุดคือร้อยละ ๓๖ ต่อปี หากจ่ายเป็นข้าว

เปลือกอัตราดอกเบี้ยก็จะสูงถึง ๖๐-๑๒๐ ต่อปี แม้จะมีการลดหย่อนหรือลดเว้นอากรค่านาและเงินรัฐูปการในปีที่การเกษตรกรรมประสบกับภัยธรรมชาติตามที่ราษฎรถวายฎีกา แต่ก็เป็นการแก้ปัญหาชั่วคราวชั่วคราวเฉพาะในบางพื้นที่ ชาวนาจึงประสบปัญหานี้สลับกันมาก และชาวนาในภาคกลางจำนวนถึงร้อยละ ๓๖ เป็นชาวนาที่ไร้ที่ดินทำกิน^{๑๑๔}

ในสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์พยายามแสดงให้เห็นว่ายุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นยุคที่ “ไม่มีการเมือง” และ “ความเป็นไทย” ที่มีอยู่อย่างเต็มเปี่ยมในยุคนั้น ทำให้เมืองไทยเต็มไปด้วยความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรือง สภาวะ “ไม่มีการเมือง” แต่มี “ความเป็นไทย” อย่างเต็มเปี่ยมนี้จึงเป็นสภาวะที่คนไทยพึงหวงแหนและพึงพยายามฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ เพื่อจะทำให้ชีวิตกลับไปสู่ความสงบสุขและมั่นคงดังที่เคยเป็นมา หลังจากที่ “การเมือง” ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ทำให้ “ความเป็นไทย” อันดีงามถูกทำลายลงไป จนทำให้ชีวิตของคนไทยทั้งปวงต้องประสบกับปัญหานานัปการ แม้แต่ “การรู้สึกว่าคุณได้เกิดมาเป็นคนโดยสมบูรณ์ เป็นนายตัวเอง บังคับตัวเอง ไม่มีเจ้านายอื่นมาคอยบังคับ” ซึ่งอาจเกิดขึ้นในระบอบการปกครองใหม่ก็เป็นสิ่งที่ไม่คุ้มค่า หากจะต้องแลกกับ “ความเป็นไทย” อันดีงามที่สูญเสียไป^{๑๑๕}

นอกจากจะเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน เพื่อสถาปนา “ความเป็นไทย” ให้มีลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นนี้แล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังทำให้สี่แผ่นดินมีบทบาทในด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับ “ความเป็นไทย” หลากหลายประการ ที่สำคัญมีดังนี้

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้สี่แผ่นดิน ในการเน้นว่าทหารเป็นผู้พยายามรักษา “ความเป็นไทย” โดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ โดยการทำให้ “ตาอัน” เป็นภาพตัวแทนของทหารแห่งกองทัพไทย ซึ่งต้องประสบกับความทุกข์ยากแสนสาหัสในการต่อสู้กับผู้ทำลาย “ความเป็นไทย” อีกทั้งความทุกข์ยากที่เกิดแก่ทหารนี้ยังทำให้คนไทยที่รักใคร่ห่วงใยในตัวทหารต้องพลอยทุกข์ใจไปด้วย แต่ทหารก็ได้คิดย่อโทษต่อการกิจดังกล่าว และแบกรับความทุกข์อย่างกล้าหาญสมกับเป็น

ชายชาติทหาร

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ชนชั้นนำของไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาต้องเผชิญ คือปัญหาว่าเมืองไทยควรรับอิทธิพลตะวันตกเพียงใด และพึงรักษา “ความเป็นไทย” ในแง่ใดเอาไว้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ตอบปัญหานี้ไว้ในสี่แผ่นดินด้วย โดยแต่งให้อันกับออดบุตรชายของเปรมและพลอยไปศึกษาต่อในยุโรปเพื่อเรียนรู้ความเจริญแบบตะวันตก แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ทำให้ผู้อ่านเห็นว่าสิ่งที่ไทยพึงรับมาจากตะวันตกไม่ควรเป็นสิ่งที่เข้ามาทำลาย “ความเป็นไทย” ลงไป การที่อันเลื่อมใสระบอบการปกครองของฝรั่งเศสและมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวลงของเมืองไทยซึ่งทำให้อันต้องเสียใจเป็นที่สุด การแต่งงานระหว่างอันกับหญิงสาวชาวฝรั่งเศสก็จบลงด้วยการหย่าร้าง แตกต่างกับการแต่งงานกับหญิงไทยในเวลาต่อมา ซึ่งแม้ว่าจะมีความไม่เหมาะสมบางประการคือฝ่ายหญิงเป็นคนชั้นต่ำกว่าและด้อยการศึกษา แต่ก็ทำให้อันมีความสุขในชีวิตพอควร

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังใช้สี่แผ่นดินเพื่อให้คนไทยยอมรับ “ความเป็นไทย” ในแง่ของสังคมที่มีการแบ่งคนเป็นลำดับชั้น ซึ่งเป็นการสวนทางกับอุดมคติของยุคหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ที่เน้นความเสมอภาคมากขึ้น นอกจากสี่แผ่นดิน จะให้ภาพของความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นแบบไทยที่ปราศจากการกดขี่ มีแต่การเกื้อกูลกันแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกต้องระหว่างคนต่างชั้นและคนชั้นเดียวกัน ด้วยวิถีชีวิต, กิริยามารยาท, การใช้ภาษา ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกต้องเหมาะสมในกาลเทศะต่างๆ รวมทั้งให้แม่พลอยแสดงความพอใจและใส่ใจเกี่ยวกับลูกสาว “ว่าประไพรู้จักคบเพื่อน เลือกคนที่มีฐานะและสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับตน เพื่อนของประไพทุกคนจึงดูไม่น่ารังเกียจ และเป็นบุคคลที่พลอยเห็นว่าพึงต้อนรับได้ทั้งสิ้น”^{๑๑๑}

นอกจากนั้นนวนิยายสี่แผ่นดิน ยังถูก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้เพื่อการทำลายอิทธิพลของนายปรีดี แม้ว่าในเวลาที่ตั้งสี่แผ่นดินนั้นนายปรีดีจะลี้ภัยการเมืองไปอาศัยอยู่ในประเทศจีนแล้ว และผู้สนับสนุนนาย

ปรีดีส่วนใหญ่ก็ถูกปราบปรามอย่างรุนแรงแล้วภายหลังกบฏวังหลวง (๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒) และกบฏแมนฮัตตัน (๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔) แต่ในวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ (ก่อนเขียนสี่แผ่นดิน รว. ๓ เดือน) ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ยังเขียนไว้ในบทความ “จดหมายถึงจอมพลฯ” แสดงความวิตกกังวลในปัญหาที่จะมาจากนายปรีดี โดยยกเอาข้อความจากหนังสือพิมพ์ Economist ที่ออกในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษมาแปลไว้ มีความตอนหนึ่งว่า

ไซแอมกำลังอยู่ในระยะที่รุ่งเรืองร่ำรวยมาก และมีชนชั้น
ชนบทเกิดขึ้นใหม่ มีผลประโยชน์ทางการเมืองผูกพันอยู่กับ
รัฐบาลทหาร...แต่ถึงกระนั้นก็ยังมียุทธศาสตร์ที่เข้มแข็ง
ฝักใฝ่อยู่กับผู้ปกครองแผ่นดินคนเก่าที่เอียงซ้าย คือนายปรีดี
พนมยงค์ ผู้ซึ่งมีข่าวได้ยืมล่าที่สุดว่า กำลังหาเพื่อนคอมมิวนิสต์

— อยู่ที่ย่างกุ้ง^{๑๑๑}

ความเปลี่ยนแปลงในประเทศจีนซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์ได้ชัยชนะ ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ คงทำให้ชนชั้นนำของไทยรวมทั้ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มีความวิตกใน “ภัยของลัทธิคอมมิวนิสต์” เพิ่มขึ้นมาก ดังกล่ามาแล้วข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเมืองไทยมีชาวจีนอพยพ จำนวนหลายล้านคน และปัญญาชนไทยจำนวนไม่น้อยมีความสนใจ ความเป็นไปในประเทศจีน ดังมีผู้วิเคราะห์ไว้ว่าการปฏิวัติสังคมนิยมจีน มีอิทธิพลและผลสะท้อนอย่างมหาศาลต่อปัญญาชนไทยตั้งแต่ สมัยทศวรรษ ๒๔๙๐ แม้แต่ปัญญาชนที่ค่อนข้างขวา เช่น สอน งามรักษาสัตว์ และ แสวง เสนาณรงค์ ซึ่งร่วมทำอักษรสาส์น กับสุภา ศิริมานนท์ ในระยะแรกก็ให้ความสนใจติดตามความเป็นไปในจีน อย่างมาก^{๑๑๒}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เห็นนายปรีดีเป็นปรปักษ์ทางการเมืองมานาน เนื่องจากเป็นผู้มีอิทธิพลทางการเมืองอย่างสูงจนเป็นขากหนามสำคัญของทุกคนที่ปรารถนาในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อนายปรีดีไปอาศัย อยู่ในแผ่นดินใหญ่จีนและปรากฏเป็นข่าวว่า “กำลังหาเพื่อนคอมมิวนิสต์อยู่ที่ย่างกุ้ง” เช่นนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ย่อมเห็นความจำเป็นที่จะต้องหาทางกำจัดอิทธิพลของนายปรีดีอีกครั้งหนึ่ง นวนิยายสี่แผ่นดิน

เป็น "พื้นที่ทางการเมือง" เพื่อการนี้ได้เป็นอย่างดี

แม้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ จะมีได้ระบุนามของนายปรีดีไว้ในที่ใดเลยในสี่แผ่นดิน แต่ได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวลงของเมืองไทยภายหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ซึ่งคนไทยทั่วไปในเขตเมืองย่อมทราบว่าเป็นการปฏิวัติที่นำโดยนายปรีดี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เน้นไว้ในสี่แผ่นดิน ว่าการปฏิวัติซึ่งนำโดยกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส ทำให้เมืองไทยที่เคย "ไม่มีการเมือง" เกิดมี "การเมือง" ขึ้นมา "การเมือง" นี้ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกและความปั่นป่วนปราดจากความมั่นคงขึ้นในเมืองไทย และทำให้ "ความเป็นไทย" หลายอย่างถูกทำลายลงไป เช่น ทำให้ญาติพี่น้องต้องผัดฟ้องหมองใจกัน ทำให้คนที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันต้องระมัดระวังตัวไม่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันต่อไปได้^{๑๑} ดังบทสนทนาระหว่างพลอยกับลูกชายคนเล็ก ความว่า

...เพราะเรื่องราวที่จะเกิดขึ้นในครอบครัวเราก็คือ เกิดขึ้นในบ้านเมืองเราก็คือ จะมีสิ่งหนึ่งที่เรารู้จักเข้ามาแทรกแซง ทำให้เกิดปัญหา เกิดความผัดฟ้องหมองใจ เกิดความไม่แน่นอนใจ ถ้าคนใจไม่แข็งแล้วจะอยู่ไม่ได้" ตาอืดตอบซ้ำๆ เหมือนกับจะพยายามอธิบาย

"แม่ไม่เข้าใจ...อืด" พลอยพูดงๆ "อะไรจะมาแทรกแซงอะไรจะมาทำให้ผัดฟ้องหมองใจกันแม้แต่ในครอบครัวเรา ซึ่งเคยแต่รักกัน?"

"การเมือง" ตาอืดตอบสั้นๆ แล้วก็เอามืออันเย็นเฉียบของพลอยไปทาบบัวที่แก้มของตน ...

"แม่ไม่เข้าใจเลย...พี่น้องกัน รักกันมาตลอด กลมเกลียวกันมาแต่ไหนแต่ไร อยู่ๆ ก็มีอะไรเกิดขึ้น? มีอะไรเข้ามาทำให้ต้องแตกแยก ถึงกับต้องโกรธกันอย่างเมื่อไหร่? อืดบอกแม่ว่ามีของใหม่เข้ามาเกี่ยวข้อง...อืดเรียกว่าการเมือง อะไรกันการเมือง? แม่ไม่รู้จัก"^{๑๒}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์แต่งสี่แผ่นดิน ให้อันนอญฝ่ายคณะราษฎร อันนอญฝ่าย "คณะกู้บ้านกู้เมือง" หรือฝ่าย "กบฏบวรเดช" ซึ่งทำให้อันนอญ

เป็นนักโทษประหาร แม้อันจะรู้สึก “วิตกห่วงใยตาอัน” แต่ “การเมืองนี้...ทำให้พี่น้องต้องระวังตัว ไม่สามารถเข้าช่วยเหลือนกันได้เต็มมือขณะที่มีทุกข์เข้ายามคับขันนั้นด้วย”^{๑๑๑} อันได้ร่วมสนับสนุนการปฏิวัติมาแต่ต้นเพราะจบการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสเช่นเดียวกับนายปรีดี และภายหลังการปฏิวัติอันได้อำนาจทางการเมืองบางส่วนอยู่ในมือ แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เน้นให้เห็นว่าอันไม่สามารถใช้อำนาจที่มีอยู่ในการช่วยเหลือพี่ชายซึ่งต้องโทษในคดี “กบฏบวรเดช” ได้เลย และการปฏิวัติก็ทำให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลง จนทำให้อันเสียใจอย่างลึกซึ้งต่อการกระทำของตนเอง “ทราบใจเสียยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด บางทีได้ยินใครเขาพูดเรื่องบ้านเมืองเดี๋ยวนี้ มันเจ็บใจเสียยิ่งกว่า หอกเท่าใบพายแทงหูซ้ายทะลุหูขวาเสียอีก”^{๑๑๒} คำพูดของตัวละครหลายตัวแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวลงของเมืองไทย ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น คุณชายพี่สาวของแม่พลอยกล่าวว่า

คนสมัยนี้เปลี่ยนไปทุกวัน...ที่เราเคยเห็นคนรักกัน เอื้อเพื่อเมื่อแม่กัน ไว้ใจกันนั้น พัดคิดว่าจะได้เห็นน้อยลงไปทุกที ต่อไปก็จะมีแต่แก่งแย่งคดโกง ระแวงสงสัยกัน เพราะความจำเป็น มันบังคับอยู่...เดี๋ยวนี้ คนที่จนถึงกับทำบุญไม่ไหวมีมากขึ้นทุกวัน...ประตูสวรรค์ก็ปิดเสียแล้วด้วยของมันแพงทำบุญไม่ได้ เมื่อรู้ตัวว่าไหนๆ ก็ตกนรกแน่แล้วไม่มีทางแก้ เป็นใจใครก็ต้องปล่อยเลยตามเลย หาความสนุกเอาแต่ใจตัวไปชาติหนึ่ง... คนมีสันดานกระเดียดไปข้างชั่วอยู่แล้วยิ่งจมลงไป แม้คนดีๆ ก็อาจจะกลายเป็นคนชั่วไปได้ พี่ตุ๋ๆ ไปแล้วก็ชนลูก...^{๑๑๓}

ที่สำคัญที่สุดก็คือ “การเมือง” ได้ทำลายพระมหากษัตริย์อันเป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” ลงไป ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ใช้นวนิยายสี่แผ่นดินในการสร้างความสะเทือนใจอย่างใหญ่หลวงต่อการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เคยมีบทบาทสำคัญในการทำให้สังคมรับรู้มาแล้วว่านายปรีดีเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง สี่แผ่นดิน ทำให้ผู้อ่านสะเทือนใจด้วยการสร้างภาพความเยวร้ายที่เต็มไปด้วย

ความน่ารักน่าเอ็นดูและน่าสงสารของพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลไว้หลายครั้ง เช่น

...พลอยใจหาย...เพราะพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์นัก ยิ่งมองดูพระบรมรูป ก็ยิ่งรู้สึกจับใจสงสาร...ความรู้สึกอีกอย่างหนึ่ง...คือความรักอันเป็นส่วนตัว หวงแทน...

...เจ้าประคุณแอ้อย ยังเล็กนัก...น่าสงสารนัก น่าสงสารเหลือเกิน...พอเห็นพระบรมรูปก็ใจคอหาย...สงสาร...สงสารจับจิตจับใจ...รู้สึกเหมือนกับว่าใครเขามาจับเอาลูกหลานที่ตัวเล็กๆ เอาไปกดขี่ ไปเล่นรังแก”^{๑๑๑}

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เน้นความรู้สึกอันเกิดจากการ “มองดูพระบรมรูป” เช่นนี้ เพราะในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้ออกเงินส่วนตัวถึง ๕๐,๐๐๐ บาท ตีพิมพ์หนังสือพระบรมฉายาลักษณ์แจกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ เพื่อให้คนรู้สึกสะเทือนใจเมื่อมองดูพระรูปและรู้สึกว่าพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ เป็น “ลูกหลานที่ตัวเล็กๆ” ที่ถูกนายปรีดี “เอาไปกดขี่ ไปเล่นรังแก” และเพื่อจะเน้นความรักและความเสียสละในองค์พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ให้เด่นชัดที่สุด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังได้พรรณนาภาพที่ประชากรชาวพม่ากันมารับเสด็จอย่างเนืองแน่นในวโรกาสที่เสด็จนิวัติพระนคร ก่อนที่จะ “ถูกลอบปลงพระชนม์” ดังความว่า

คนทุกอายุทุกวัยและทุกฐานะ...มารวมกัน...มีความรักร่วมกัน และเจตนาดีร่วมกันในบุคคลอันเป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพบูชา บุคคลอันเป็นสายสัมพันธ์เชื่อมโยงในความเป็นไทย และความรู้สึกอันดีต่อกัน...พระเจ้าอยู่หัว...ทรง...เป็นของคนทั้งชาติ...ทุกคนเต็มไปด้วยความรัก ความมั่นใจ และความยินดี...ทรงยิ้มน้อยๆ ...ในแววพระเนตรเปี่ยมไปด้วยพระมหากรุณาอย่างที่คุณคนไทยในยุคนี้มิได้ประสบพบเห็นมาแต่ก่อน”^{๑๑๒}

แต่แล้วคนไทยก็ต้องสูญเสียพระองค์ไป ม.ร.ว. คึกฤทธิ์แตงนวนิยายสี่แผ่นดิน ให้พลอยซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” และเป็นนางเอกที่ผู้อ่านรักใคร่ราวกับเป็นบุคคลที่มีชีวิตจริง ต้องสิ้นใจลงในวันที่ได้ข่าวการเสด็จสวรรคต เป็นการตอกย้ำว่าการเปลี่ยนแปลง

การปกครองนำไปสู่การทำลายความเป็นไทย และเป็นการตอกย้ำถึงความสะเทือนใจอย่างใหญ่หลวงของคนไทยต่อการที่พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นหัวใจของความเป็นไทยได้ถูกทำลายลง พร้อมกันนั้นก็เพิ่มความเกลียดชังของคนไทยต่อผู้ที่คนไทยถูกทำให้เชื่อว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังกรณีสวรรคต ซึ่งส่งผลให้บุคคลนั้นไม่สามารถกลับมาয়ংแผ่นดินไทยได้ตลอดไป

อนึ่ง ปัญหาคนจีนเป็นปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่คนไทยจำนวนไม่น้อยมีความวิตกว่าจะมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น เพราะรัฐได้ดำเนินการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้นตลอดทศวรรษ ๒๔๘๐ ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้นวนิยายสี่แผ่นดิน เพื่อตอบปัญหานี้ด้วย ตามปกติแล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีทัศนคติต่อชาวจีนในแง่ลบ เมื่อแต่งนวนิยายสามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ๊งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น ก็ให้ภาพชนชาติไทยที่ถูกชนชาติจีนรุกรานจนต้องอพยพลี้ภัยได้เช่นเดียวกับงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยส่วนใหญ่ในเวลานั้น และในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ เมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เดินทางไปสุมาตรา ได้เขียนแล้วว่า ระหว่างที่เดินทางอยู่ในสุมาตราได้รู้สึกถึงความแปลกประหลาดบางประการ ซึ่งในที่สุดก็รู้ว่าคืออะไรหันมาออกอุทานกับสุภาพสตรีที่ไปด้วยว่า “ตาย ดาย ไม่มีเจ๊ก!!” และแสดงความวิตกว่าคนไทยมัวแต่แข่งกันในเรื่องยศฐาบรรดาศักดิ์ ทำให้คนจีนได้โอกาสสร้างอิทธิพลทางเศรษฐกิจ^{๑๐} ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เขียนบทความเรื่อง “เศรษฐกิจเมืองไทย” เสนอทัศนะซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. มีความตอนหนึ่งว่า

ประเทศไทยเรานั้นได้ชื่อว่าเป็นเอกราชมาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่...เราก็สูญเสียเอกราชในทางเศรษฐกิจของเราลงไปทุกวัน ...การแย่งกำลังกันต่อสู้ตามแบบเสรีนิยม...น่าจะไปไม่รอด เพราะเหตุว่าเศรษฐกิจอยู่ในมือคนต่างด้าวเสียจนหมดสิ้นแล้ว ...จะสู้กับเขาในเรื่องทุนรอนหรือในทางความรู้ตลอดจนโอกาส ก็สู้เขาไม่ได้...

...ในประเทศอื่นนั้น หากมีการต่อสู้เกิดขึ้น...ก็เป็นการต่อสู้ระหว่างคนคนละชั้น แต่การต่อสู้ในเมืองไทยนั้นเป็นการต่อสู้

ระหว่างคนคนละชาติ...จะเอาเอกราชในทางเศรษฐกิจของเรา
กลับคืนมา เมื่อเราเอากลับคืนมาให้อยู่ในมือของเอกชนคนไทย
ไม่ได้ เราก็ต้องต่อสู้ให้ได้กลับคืนมาอยู่ในมือของรัฐไทย"^{๑๒๒}

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้ตอบโต้ความ
เห็น ของผู้ใช้นามแฝงว่า "สามัคคีชัย" ซึ่งได้เขียนบทความเอามาให้
กรมโฆษณาการอ่าน เสนอให้รัฐบาลมีนโยบาย "ยินดีอ้าแขนรับคน
สัญชาติอื่นให้เข้าเป็นไทย"

สามัคคีชัยเริ่มต้นด้วยความฝันว่า ชาวจีนในเมืองไทย
จำนวนประมาณ ๓-๔ ล้านคน จะได้กลายเป็นคนไทยไปใน
เวลาข้างหน้า ที่ข้าพเจ้าเรียกความคิดนี้ว่าเป็นความฝัน ก็เพราะ
ว่า...เป็นสิ่งที่เป็นไปได้...ถ้าเรายังจะพอมีหวังอะไรกันได้...
เราก็ควรจะหวังกันว่า คนไทยที่ยังเหลืออยู่จะไม่กลายเป็นจีนไป
เท่านั้น ถ้าสามัคคีชัยจะทลวรลิกไปถึงสมัยก่อนๆ เมื่อจีนยัง
กลายเป็นไทยไปได้ ก็จะทำให้คนจีนในสมัยนั้น ไม่ได้รู้สึกใน
ลัทธิชาตินิยมรุนแรงอย่างในปัจจุบัน...ไม่ได้คิดพวงไปถึงเรื่อง
ชาติจีนหรือชาติไทย ยิ่งกว่านั้นคนจีนในเมืองไทยสมัยนั้น มี
สิทธิต่างๆ น้อยกว่าคนไทย ตลอดจนเกียรติในสังคมก็ไม่ได้รับ
การยกย่องเช่นคนไทย การที่คนจีนจะเปลี่ยนมาเป็นคนไทยจึง
เป็นของน่าทำ เพราะเป็นการได้อะไรมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่..."^{๑๒๓}

ในช่วงเวลาที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เริ่มเขียนสี่แผ่นดิน ก็ยังได้เขียน
เรื่องสั้น "บ้านนอกเข้ากรุง" ที่แม้ว่าจะมุ่งโจมตีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
แต่ก็เชื่อมโยงไปถึงพ่อค้าจีน โดยกล่าวถึงการที่ผู้แทนราษฎรพากันวิ่ง
เต้นเพื่อผลประโยชน์ของ "คนมีอันจะกิน ...เจ๊กก็มี ไทยก็มี" และกล่าว
ถึง "เจ๊ก" ที่แอบอ้างตัวเองเป็นไทยเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
จาก "เจ๊ก" ด้วยกัน "เจ๊ก" คนหนึ่งสั่งผู้แทนราษฎรว่า "ลื้อไปดาวนี้
ลื้อต้องปายซิเหนอให้คงไทยชายบูที่จังหวัดนี้ ปอยให้เจ๊กอีชายคงเลียว
คงไทยพวกอ๊วกี้แย..."^{๑๒๔}

เมื่อเขียนสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้างภาพจีนในเมืองไทยไว้
สองแบบด้วยกัน แบบแรกนั้นมีคุณแล้วเป็นตัวแทน คือเป็นคนที่ปราศ
จากความรักใน "ความเป็นไทย" แม้ว่าคุณแล้วจะแต่งงานกับลูกสาว

ของพลอยก็ได้มีความรักอย่างจริงจัง และเป็นคนไร้น้ำใจ เห็นความสำคัญของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตระกูลเหนือสิ่งอื่นใด ถึงกับหาผลประโยชน์จากการขายยาราคาแพงลิบลัวให้แก่พลอยผู้เป็นแม่ยาย ซึ่งกำลังเจ็บหนักด้วยโรคหัวใจ และทั้งๆ ที่คุณแสวีสามารถจะพยายามได้ไม่ยาก แต่อัดซึ่งเป็นน้องภรรยาของคุณแสวีป่วยด้วยไข้มาลาเรีย กลับไม่สามารถพึ่งพาคุณแสวีได้ ต้องเสียชีวิตลงในวัยหนุ่ม ความตายของอัดมีความหมายพิเศษ เพราะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้สร้างให้อัดเป็นตัวละครที่มี “ความเป็นไทย” สูงกว่าพี่น้องคนอื่นๆ เช่น อัดเป็นลูกที่รัก ใกล้ชิดและเข้าใจในตัวพลอย (ผู้เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทย) มากที่สุด และอัดต่อต้านการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเห็นว่าการเมืองทำให้ความดีงามหลายอย่างที่เคยมีในเมืองไทยถูกทำลายลง ความตายของอัดจึงมีนัยว่า คนไทยหรือความเป็นไทยอาจจะต้องสูญสิ้นไปก็เพราะความเห็นแก่ตัวของคนจีนอย่างคุณแสวีนั่นเอง

คนจีนแบบที่สอง มีคุณเปรมพระเอกของเรื่องเป็นตัวแทน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์แต่งให้คุณเปรมมีบิดาเป็นชาวจีน โดยระบุภูมิหลังของคุณเปรมไว้ว่า “คุณเปรมมหาดเล็ก...เป็นเศรษฐีใหญ่ไม่มีตัวจับ...เป็นลูกหลานเจ้าคุณโชฎึก”^{๑๒๕} แต่คุณเปรมเป็นจีนที่ได้กลายเป็นไทยด้วยการรับราชการในราชสำนัก บรรพบุรุษของคุณเปรมได้อพยพมาอยู่ในเมืองไทยนานแล้ว และได้รับราชการจนมีบรรดาศักดิ์เป็นถึงพระยาโชฎึก คุณเปรมจึงเป็นคนจีนที่กลายเป็นไทยแท้ คือมีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์ และมีความรักใน “ความเป็นไทย” อย่างยิ่ง แสดงออกด้วยการมีความรักอันลึกซึ้งในองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและรักเดียวใจเดียวในตัวพลอย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” อันแท้จริงและดีงาม

จะเห็นได้ว่า ในสี่แผ่นดิน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้จีนกลายเป็นไทยของ “สามัคคีชัย” มาใช้ ส่วนคนจีนที่ยังเป็นจีนอยู่นั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ยังคงกีดกันให้เป็น “คนอื่น” (the other) ซึ่งไม่มีความรักใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” แม้แต่น้อย ดังปรากฏว่าในสภาวะสงครามนั้น คุณแสวีซึ่งแม้จะเป็นข้าราชการในระบบใหม่^{๑๒๖} แต่ก็ไม่มีความคิดที่จะช่วยเหลือชาติไทยและคนไทย

ในเรื่องใดทั้งสิ้น กลับแสวงหาผลกำไรบนความทุกข์ของคนไทยอย่างเต็มที่

ความหมายทางการเมืองของ “ความเป็นไทย” ในสี่แผ่นดิน

“ความเป็นไทย” ในสี่แผ่นดิน ซึ่งมียุคลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นตัวแทน ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการฟื้นฟูสถานภาพของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ซึ่งทรงสูญเสียพระราชอำนาจและพระเกียรติยศไปมากภายหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ จนกระทั่งคำว่า “กษัตริย์นิยม” ถูกใช้ในการโจมตีฝ่ายตรงกันข้ามทางการเมืองดังกล่าวมาแล้ว ขณะเดียวกัน สี่แผ่นดินก็มีส่วนสำคัญในการทำให้โครงสร้างสังคมที่คนชั้นสูงเป็นกลุ่มที่มีสถานภาพและเกียรติยศสูงสุด กลับมาเป็นโครงสร้างสังคมที่ถูกต้องชอบธรรมอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ถูกทำลายอย่างรุนแรงจากคณะราษฎรและฝ่ายซ้ายตั้งแต่กลางทศวรรษ ๒๔๗๐ ถึงกลางทศวรรษ ๒๔๙๐ ความชอบธรรมของโครงสร้างสังคมเช่นนี้เป็นพื้นฐานให้แก่การที่วัฒนธรรมของคนชั้นสูงยังคงได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นแกนกลางของวัฒนธรรมแห่งชาติไทย แม้ว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะสิ้นสุดลงไปนานแล้ว ขณะเดียวกันก็ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นโดยดุชนิ

“ความเป็นไทย” ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางหรือเป็นหัวใจ ซึ่งปรากฏในสี่แผ่นดิน เป็นผลดีต่อหลายฝ่ายด้วยกัน สำหรับตัว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองนั้น สี่แผ่นดิน ซึ่งแสดงถึงความเป็นผู้รอบรู้ใน “ความเป็นไทย”^{๑๒๓} ได้ช่วยสร้างบารมี (charismatic power) ให้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน สี่แผ่นดินเป็นเรื่องที่ช่วยประกาศความเป็น “กษัตริย์นิยม” ให้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ และความเป็น “กษัตริย์นิยม” นี้กลายเป็นอัตลักษณ์ (identity) ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จะยึดถือและแสดงออกให้ปรากฏแก่สังคมอยู่เนืองๆ トラบจนกระทั่งถึงแก่นิจกรรม นอกจากนี้การที่คนไทยเชื่อมั่นและยึดถือ “ความเป็นไทย” แบบที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์นิยามย่อมส่งผลให้คนไทยหมดความเลื่อมใสในตัวนายปรีดี เพราะ “ความเป็นไทย” นี้ทำให้คนไทยเห็นคุณค่า

ของโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับโครงสร้างสังคมที่เน้นความเสมอภาคที่นายปรีดีเสน่อ

สี่แผ่นดิน ช่วยปูทางอันมั่นคงแข็งแรงให้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ในการเข้าถวายตัวเป็น “ผู้ใกล้ชิด” พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ซึ่งนับแต่ยังทรงพระเยาว์พระองค์ประทับอยู่ในต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเสด็จกลับมาประทับในประเทศไทยเป็นการถาวรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ ซึ่งเป็นปีที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เริ่มเขียนสี่แผ่นดิน ย่อมจะทรงเห็นความสำคัญของการเรียนรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ให้มากที่สุดและโดยเร็วที่สุด ซึ่งทั้ง สี่แผ่นดิน และตัว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองย่อมถวายเป็นความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การนิยามความหมายของ “พระมหากษัตริย์” ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์กระทำเป็นระยะๆ นับตั้งแต่เขียนสี่แผ่นดินเป็นต้นมา ก็กลายเป็นฐานทางอุดมการณ์สำหรับปฏิบัติการทางสังคมของหลายฝ่ายรวมทั้งขององค์พระมหากษัตริย์ด้วย

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง “ความเป็นไทย” ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้าง เป็น “คำตอบ” สำหรับคนไทยหลายกลุ่มที่รู้สึกถึงความไม่มั่นคงในชีวิต ชนชั้นสูงได้รู้สึกมั่นคงขึ้นเมื่อสี่แผ่นดินช่วยเน้นคุณค่าของวัฒนธรรมชั้นสูง ทหารไทยซึ่งพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่สองได้รู้สึกภูมิใจที่ตนได้ทำหน้าที่ของชายชาติทหารอย่างดีที่สุด คือการยอมสละได้แม้แต่ชีวิตเป็นชาติพลีและราชพลี ส่วนคนจีนซึ่งสูญเสียความสัมพันธ์กับจีนแผ่นดินใหญ่ภายหลังชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้มีทางเลือกกว่าหากตนและลูกหลานกลายเป็นไทยอย่างแท้จริงเหมือนคุณแปรม ก็จะสามารถมีชีวิตที่ราบรื่นเช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป ลูกจีนจำนวนมากซึ่งกลายเป็นส่วนใหญ่ของชนชั้นกลางไทยในทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา มีโอกาสเรียนรู้ “ความเป็นไทย” ผ่านงานเขียนประเภทต่างๆ และคำบรรยายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ผู้ซึ่งได้กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญ (expert) ในเรื่องไทยนับแต่ได้เขียนเรื่องสี่แผ่นดินเป็นต้นมา ในเวลาต่อมาเมื่อมีโอกาสตั้งพรรคการเมืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ก็ได้คะแนนเสียงจำนวนมากจาก “ลูกจีน” ที่กลายเป็นไทยเหล่านี้ ในขณะที่นายทุนของพรรคการเมืองของ ม.ร.ว.

คึกฤทธิ์ก็เป็น "ลูกจีน" ที่กลายเป็นไทยเช่นกัน

หลังจากเขียนสี่แผ่นดิน แล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้สร้างและถ่ายทอด "ความเป็นไทย" อย่างต่อเนื่อง โดยส่วนใหญ่อยู่ในกรอบของ "ความเป็นไทย" ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้างไว้ในสี่แผ่นดินนี้ แต่ปรับเปลี่ยนความหมายและจุดเน้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป และประสบความสำเร็จอย่างสูงในการเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับ "ความเป็นไทย" ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา ดังปรากฏในข้อเขียนของศาสตราจารย์เซอร์เบิร์ต ดังนี้

ม.ร.ว.ค.ป. เป็นปัญญาชนที่เด่นที่สุดคนเดียวของประเทศไทย ...เขาเป็นทั้งเจ้าของสำนักพิมพ์ บรรณาธิการ นักแสดง นาฏศิลป์ไทย นักถ่ายรูป นักเล่นสวนดอกไม้ และเป็นสมาชิกของรัฐสภาอยู่สมัยหนึ่ง กับเป็นนายธนาคาร นักบริหารธุรกิจ นักแสดงฮอลลีวูด และเป็นผู้แต่งหนังสืออีก ๒๑ เล่ม พี่ชายของเขาเป็นทนายความที่เด่นที่สุดของประเทศไทย เมื่อเขาอายุได้เลย ๕๐ แล้วนี้ เขาเป็นที่รู้จักในบรรดาคนนับล้านเนื่องจากรายการวิทยุชื่อเพื่อนนอนซึ่งวิจารณ์และแนะปัญหาชีวิต เขาเป็นพระสหายที่ปรึกษาสำคัญอย่างไม่เป็นทางการ และเป็นข้าผู้ภักดีอย่างลึกซึ้งของพระมหากษัตริย์... แม้ว่าความเด่นของเขาต่อสาธารณชนนั้น ส่วนใหญ่เนื่องมาจากบุคลิกภาพของเขา...เขาวดี มีความรู้กว้างขวาง...และวิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ ด้วยฝีปากกล้า...แต่งานทางด้านปัญญาของเขาก็มีความสำคัญหาไม่น้อย งานชิ้นหนึ่งเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตในราชสำนัก...หลายคนถือว่าหนังสือนี้เป็นนวนิยายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของไทย^{๓๓}

กล่าวได้ว่าสี่แผ่นดินมีความสำคัญอย่างยิ่งในการแผ้วถางทางให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์บรรลุถึงสถานภาพดังกล่าวข้างต้น แม้ว่าในระยะหลังจากเขียนเรื่องสี่แผ่นดินเป็นเวลานานราวสามสิบสามปีแล้วนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์จะได้กล่าวถึงนวนิยายเรื่องนี้ไว้ดังนี้

...แม่พลอยเป็นคนที่ไม่มีสิทธิของผู้หญิงเลย...แล้วแม่พลอยนี่เป็นคนเขยที่สุด...ถ้าแกอยู่มาจนถึงทุกวันนี้แกก็ถูกเลือกชาวบ้าน แกจะไปละครบ้าง บอๆ ถึงขนาดนั้น

พลอยเป็นคนเขยมากนะครับ เป็นคนที่อยู่ในกรอบ ใจดี ถูกจับคลุมถุงชนแต่งงานก็หลงรักคุณแปรมได้...ที่นี้คนอ่านคนไทยปลื้มอกปลื้มใจเห็นแม่พลอยเป็นคนประเสริฐเลิศลอย ก็เพราะคนไทยก็เป็นคนแบบนั้น ยังไม่ได้ไปถึงไหนเลย คนอ่านส่วนมากก็เป็นคนระดับแม่พลอยเท่านั้น (หัวเราะ) ใกล้เคียงเลย จะบอกให้ สี่แผ่นดิน ถึงได้ดัง (หัวเราะ)“

บทสรุป

ก่อนเขียนนวนิยายสี่แผ่นดิน ไม่อาจกล่าวได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็น “กษัตริย์นิยม” เพราะไม่เพียงแต่จะสนับสนุนจอมพล ป. พลตำรวจเอกเผ่า และคณะรัฐประหารอย่างเปิดเผย แต่ยังคงกล่าวหาพระมหากษัตริย์และเจ้าในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็น “สังคโลกชั่วช้า” และโจมตีนายคองกับพรรคประชาธิปัตย์อยู่เสมอ สี่แผ่นดิน ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้เวลาพิเศษในการเขียน จึงกลายเป็นนวนิยายที่เสนอความหมายของ “ความเป็นไทย” ที่ประกาศความเป็น “พวกกษัตริย์นิยม” ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เอง พร้อมกันนั้นอิทธิพลของนวนิยายเรื่องนี้ทำให้คนไทยทั่วไปเชื่อว่าโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเป็นรากฐานของความเป็นระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของชาติไทย

“ความเป็นไทย” ในสี่แผ่นดิน ได้กลายเป็นแม่แบบที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เองและปัญญาชนสมัยหลังจำนวนไม่น้อยใช้เป็นกรอบโครงในการนิยาม “ความเป็นไทย” แม้จะมีการปรับเปลี่ยนความหมายและจุดเน้นเป็นระยะๆ เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นการปรับเปลี่ยนภายในกรอบโครงเดิมที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์วางเอาไว้ในนวนิยายสี่แผ่นดินนี้ จนกล่าวได้ว่า “ความเป็นไทย” ในสี่แผ่นดิน เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญของอุดมการณ์ทางการเมืองและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อวิถีคิดของคนไทยตราบจนถึงปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าในทศวรรษ ๒๕๔๐ ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เขียนสี่แผ่นดิน

จะมีปัญหาอื่นๆ พยายามสร้างภาพของพระมหากษัตริย์ในอดีตว่า ความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว เพื่อยืนยันว่าการมีสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ขัดแย้งกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แต่ภาพที่ปัญญาชนอื่นๆ สร้างขึ้นก็เน้นเฉพาะภาพของพระมหากษัตริย์และการปกครองของไทย มิใช่ภาพของโครงสร้างสังคมที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สร้างขึ้นมาในสี่แผ่นดิน นวนิยายเรื่องนี้ (ซึ่งได้รับการผลิตซ้ำในรูปต่างๆ) จึงมีความสำคัญเป็นพิเศษต่อจินตภาพและวิถีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งแน่นอนว่าจินตภาพและวิถีคิดนี้ย่อมมีผลโดยตรงต่อการอธิบายปัญหาทางสังคมและการหาทางออกจากปัญหาต่างๆ ของคนไทยสืบมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ “ความเป็นไทย” ในนวนิยายเรื่องนี้ได้รับการสื่อสารสู่สังคมผ่านละครโทรทัศน์ ซึ่งทำให้เข้าถึงมวลชนทั่วประเทศ

ละครสี่แผ่นดินได้รับการเผยแพร่ทางโทรทัศน์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๕ ในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งสร้างความชอบธรรมทางการเมืองด้วยการเล่นบท “ผู้นำแบบไทย” และ “ผู้พิทักษ์ความเป็นไทย” ในปีนั้นการพัฒนาประเทศตามแนวทางอเมริกันได้เริ่มขึ้นพร้อมกันไปกับการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้น นโยบายการพัฒนาและเงินจากสหรัฐอเมริกาที่ไหลเข้าสู่ประเทศไทยทำให้สังคมไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชนชั้นนำได้เลือกที่จะควบคุมความเปลี่ยนแปลงด้วยการสืบทอด “ความเป็นไทย” ที่จริงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ขณะเดียวกัน “ความเป็นไทย” จะทำให้คนไทยมองเห็นความสำคัญของการปราบปราม “คอมมิวนิสต์” หรือฝ่ายต่อต้านรัฐบาลในฐานะที่เป็น “ศัตรู” ของ “ความเป็นไทย” และช่วยให้คนไทยที่กำลังประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกิดความรู้สึกมั่นคงในชีวิตมากขึ้น ดังนั้น การที่ผู้นำประเทศมีบทบาทเป็น “ผู้นำแบบไทย” และ “ผู้พิทักษ์ความเป็นไทย” จึงช่วยสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่การใช้อำนาจเผด็จการอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งไม่เพียงแต่จะส่งผลให้สามารถรักษาอำนาจเอาไว้ได้เท่านั้น ยังทำให้กลายเป็นผู้นำในอุดมคติของคนไทยสืบมา โดยที่

ชนชั้นกลางของไทยต่างพากันฝากความหวังไว้ที่ “ผู้นำแบบไทย” และขาดความสำนึกในพันธะที่ตนมีต่อสังคมการเมืองไทย เพราะมองเห็น “สังคมที่ไม่มีการเมือง” เป็นอุดมคติ พร้อมกับมีความเชื่อว่า ถ้า “การเมืองนั้น” ผู้นำก็จะไม่เสียเวลากับการเมือง สามารถทุ่มเทเวลาให้แก่การแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่

ในกลางทศวรรษ ๒๕๑๐ สี่แผ่นดินได้รับการสร้างเป็นละครเวทีแสดง ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ “ความเป็นไทย” ต่อสู้กับ “ซ้ายใหม่” และ “ซ้ายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์” ผู้แต่งนวนิยายสี่แผ่นดินได้ใช้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นศูนย์กลางในการต่อสู้ทั้งกับ “ซ้ายใหม่” และ “ซ้ายเก่า” ด้วยการฝึกโยนธรรมศาสตร์ การบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย และการก่อตั้งสถาบันไทยคดีศึกษา ภัยของ “ซ้ายใหม่” และ “ซ้ายเก่า” ที่ผู้เขียนสี่แผ่นดิน ชี้ให้เห็นอยู่เสมอทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมก็คือ ภัยต่อ “ความเป็นไทย” หรือต่อ “สถาบัน” (Establishment) ทั้งหลาย และเมื่อถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ผู้เขียนสี่แผ่นดินก็ถึงกับประกาศอย่างตรงไปตรงมาว่า “การเป็นคนไทยนั้น...อยู่ที่ความรู้สึกอย่างเดียว...ด่ารัฐบาลด่าได้ แต่อย่ามาด่าในหลวง ฆ่าเลย”^{๑๑๑} อันเป็นการเน้นความสำคัญสูงสุดของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะหัวใจของ “ความเป็นไทย” ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เริ่มเน้นอย่างจริงจังเมื่อเขียนสี่แผ่นดิน นี้เอง^{๑๑๒}

สี่แผ่นดิน ได้รับการสร้างเป็นละครโทรทัศน์อีกครั้งในกลางทศวรรษ ๒๕๒๐ ในยุครัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ คุณเปรม พระเอกสี่แผ่นดิน กับพลเอกเปรม (ซึ่งสวมเสื้อ “แบบไทย” หรือ “เสื้อพระราชทาน” อยู่เสมอ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของผู้นำแบบไทย) นั้น มีความเหมือนกันอย่างมิใช่เพียงแค่ชื่อเท่านั้น แต่ยังเหมือนกันในแง่ของความรักใน “ความเป็นไทย” อีกด้วย ความรักใน “ความเป็นไทย” และการเป็น “ผู้นำแบบไทย” เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พลเอกเปรมสามารถรักษาอำนาจไว้ได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๓-๓๑ แม้ว่า “การเมือง” ภายในกองทัพจะดำเนินไปอย่างเข้มข้นและภาคเอกชนก็เข้มข้นขึ้นอย่างรวดเร็ว และเมื่อพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วพลเอกเปรม

ก็ยังคงมีบทบาทอย่างสูงตลอดมา

กลางทศวรรษ ๒๕๔๐ “ความเป็นไทย” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่ออำนาจของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ซึ่งรวมศูนย์อำนาจไว้ในมือของผู้นำตามอุดมคติของ “ผู้นำแบบไทย” (ที่มีความเอื้ออาทรเนื่องจากการนับถือพระพุทธศาสนา) และดำเนินนโยบายประชานิยมแบบทุนนิยมที่ทำให้ต้องเน้น “ความเป็นไทย” เพื่อเป็นสินค้า ทั้งในรูปของ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” และในรูปของการแสดงทางศิลปะและวัฒนธรรมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ละครสี่แผ่นดินได้ถูกสร้างขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพื่อออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ อ.ส.ม.ท. คนไทยซึ่งกำลังปลื้มใจกับ “ความเป็นไทย” อันยิ่งใหญ่และวิจิตรตระการตาที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อต้อนรับผู้นำประเทศสมาชิกเอเปคในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ย่อมอยากจะซาบซึ้งติดต่อกับ “ความเป็นไทย” ให้มากขึ้นไปอีก ดังนั้น การนำเสนอแง่มุมต่างๆ ของ “ความเป็นไทย” อันเต็มไปด้วยความดีและความงามในละครสี่แผ่นดิน จึงได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง

ถึงวันนี้ สี่แผ่นดินมีอายุมากกว่า ๕๐ ปีแล้ว นวนิยายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสร้าง “ความเป็นไทย” ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เพื่อเป็นบันไดขึ้นสำคัญสำหรับก้าวขึ้นสู่อำนาจนี้ ยังคงตอบสนองความต้องการของคนไทยในปัจจุบันอย่างเต็มที่ จึงยังคงมีการตีพิมพ์หนังสือและการสร้างเป็นละครซ้ำแล้วซ้ำอีก เพราะคนไทยในปัจจุบันก็ยังต้องการจะมีชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือย เต็มไปด้วยความสงบสุขและความมั่นคงภายใต้อำนาจเด็ดขาดของผู้นำที่ “เอื้ออาทร” เช่นเดียวกับคนไทยในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ที่คนไทยปัจจุบันได้รับรู้ผ่านสี่แผ่นดิน)

อย่างไรก็ตาม คนไทยคงจะรู้เท่าทันในไม่ช้าว่า “แผ่นดิน” ที่ตนอาศัยอยู่ในปัจจุบันนี้ มีความแตกต่างอย่างสูงระหว่าง “ความเป็นจริง” กับ “ภาพที่ถูกสร้างขึ้น” และตระหนักว่าความสงบสุขกับความมั่นคงในชีวิตนั้น ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลยในโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยการรอคอย “ความเอื้ออาทร” ของนายทุนใหญ่ เพราะไม่เพียงแต่จะไม่ใช้ความเอื้ออาทรที่แท้จริงเท่านั้น แต่ในสังคมทุนนิยมที่

ซับซ้อนมากขึ้นนั้น ย่อมเป็นไปได้เลยที่ความเอื้ออาทรของบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะกระจายออกไปอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

จำเป็นอย่างยิ่งที่คนไทยจะต้องร่วมกันสร้างสรรค์ “ความเป็นไทย” ในฐานะวัฒนธรรมทางความคิดที่ให้ความสำคัญแกสิทธิและความเสมอภาคของ “พลเมืองไทย” ทุกคน และเน้น “ชาติไทย” ในความหมายที่พลเมืองทุกคนมีส่วนได้ส่วนเสียบนฐานของวิถีคิดแบบองค์รวมที่มองเห็นปฏิสัมพันธ์หรือผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างซับซ้อนระหว่างคนทุกคนและกลุ่มทุกกลุ่มในชาติ ทั้งในมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยมีความเป็นธรรม ความยุติธรรม และภราดรภาพทั้งระหว่างคนในชาติและระหว่างมนุษยชาติเป็นอุดมคติ

นายกรัฐมนตรี จอห์น โจนส์ และ นายกรัฐมนตรีลีควิน เป่ย์-ชาน
กำลังสนทนาด้วยความสัมพันธ์ทางราชการที่ว่าเป็นการกระทำโดย
ทางจีน เป็นวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ภาพปกหนังสือแผ่นดิน ของ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช สำนักพิมพ์
สยามรัฐ พ.ศ. ๒๕๓๑

เชิงอรรถ

* รัญจวน อินทรกำแหง, “วิจารณ์ ‘สี่แผ่นดิน’” ใน ขอยสวนพสุ กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๙. น. ๒๑๕.

๒ นพพร บุญยฤทธิ์ เล่า, ประทีป โกมลภิส เขียน *อยู่กับคึกฤทธิ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๓๘ น. ๖๖-๔๘.

* อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี* กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖. น. ๓๒.

* วิทยากร เขียงกุล, *ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช* กรุงเทพฯ : มลิท, ๒๕๓๒. น. ๔๐-๔๑.

* อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี*. น. ๓๓.

๖ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอาษาเป็นรัฐมนตรี” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชัยฤทธิ์, ๒๕๔๕. น. ๘๒-๙๒.

๗ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ตื่นเถิดจอมพล” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๑๓.

๘ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ม่านเหล็กเมืองไทย” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๑๕๖.

๙ *เรื่องเดียวกัน*. น. ๑๕๖.

๑๐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช “ตลาดนัด” (สยามรัฐ ๖ กรกฎาคม ๒๕๓๓) ใน *เก็บเล็กผสมน้อย* กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๐๒ น. ๘-๙.

๑๑ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ม่านเหล็กเมืองไทย” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๑๕๑.

๑๒ ม.ร.ว. พัดถ์พริ้ง ทองใหญ่ ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ๙ มีนาคม ๒๕๑๘ พิมพ์ซ้ำใน *โลกหนังสือ* ๓, ๑ (กรกฎาคม ๒๕๑๘) น. ๒๒

๑๓ คำว่า “เก็บเล็กผสมน้อย” นี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เลือกใช้เป็นชื่อคอลัมน์ประจำในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ในระยะแรกตั้ง

๑๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “คึกฤทธิ์กับการเมืองไทย” ใน *คึกฤทธิ์* ๒๕๒๘. สละ ลิขิตกุล บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : สวีชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘. น. ๔๒.

๑๕ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอาษาเป็นรัฐมนตรี” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๙๒.

๑๖ พระศาสนโศภน, “ชีวิตอุดม” ใน *คึกฤทธิ์ ๖๐* พิมพ์ในศุภวารดิถีงานทำบุญฉลองอายุครบ ๕ รอบ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๔. น. ๓.

- ๑๗ สละ ลิขิตกุล, “ต้นกำเนิดสยามรัฐ” ใน *คึกฤทธิ์* ๖๐. น. ๒๓๗-๒๖๒.
- ๑๘ อ้างใน นพพร บุญยฤทธิ์ เล่า, ประทีป โกมลภิส เขียน *อยู่กับคึกฤทธิ์*. น. ๒๔๖.
- ๑๙ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “คึกฤทธิ์กับการเมืองไทย” ใน *คึกฤทธิ์* ๒๕๒๘. น. ๓๗.
- ๒๐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “รัฐมนตรีในระบอบประชาธิปไตย” ใน *เก็บเล็กผสมน้อย*. น. ๑๒๙.
- ๒๑ วิวัฒน์ ศติวรมณีย์, *กบฏสันติภาพ* กรุงเทพฯ : คบไฟ, ๒๕๓๙. น. ๒๒๕-๒๒๗.
- ๒๒ สละ ลิขิตกุล, “ต้นกำเนิดสยามรัฐ” ใน *คึกฤทธิ์* ๖๐. น. ๒๕๑-๒๕๒.
- ๒๓ ‘รงค์ วงษ์สวรรค์, “มหาคุคึกฤทธิ์” อ้างใน นพพร บุญยฤทธิ์ เล่า, ประทีป โกมลภิส เขียน *อยู่กับคึกฤทธิ์*. น. ๙๘.
- ๒๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “โลกแตก” ใน *เก็บเล็กผสมน้อย*. น. ๑๑๔.
- ๒๕ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕. น. ๔๕๑.
- ๒๖ *เรื่องเดียวกัน*, น. ๖๙๒-๖๙๓.
- ๒๗ “เนื่อง อำนวยชัย” (นามแฝง), “ประวัติชีวิตและผลงานของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช” ใน *สุจิตร์วงษ์ ๔๔ ปี ศาสตราจารย์ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช* กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับธนาคารกรุงเทพ พาณิชย์การจำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘. น. ๑๑.
- ๒๘ พ.ท. สมพงษ์ ไหมจิตร, “คึกฤทธิ์ในด้านจิตวิทยาการเมือง” ใน *คึกฤทธิ์* ๒๕๒๘. น. ๑๔๘-๑๔๙.
- ๒๙ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ยิว*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๓. น. ๕๑-๕๒.
- ๓๐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *คนรักหมา*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕. น. ๖๗.
- ๓๑ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ร้านเหล้าเมืองไทย” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๑๔๘-๑๔๙.
- ๓๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ธรรมคดี*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๔. น. ๑๒-๑๓, ๓๐.
- ๓๓ วิวัฒน์ ศติวรมณีย์, *กบฏสันติภาพ*. น. ๔๔-๔๕.
- ๓๔ “แถลงการณ์กองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทย” อ้างใน ๓๔ วิวัฒน์

คติธรรมนิตย, กบฏสันติภาพ. น. ๔๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๖} ว.ช. ประสงค์, แผ่นดินสมเด็จพระปกเกล้า, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษร
สาส์น, ๒๕๐๕. น. ๑๗๐-๑๗๑.

^{๓๗} โปรดดู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สามก๊กฉบับนายทุน ตอนแบ่งเอ็ก ผู้
ถูกกลืนทั้งเป็น, พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๐.

^{๓๘} วิวัฒน์ คติธรรมนิตย, กบฏสันติภาพ. น. ๓๖.

^{๓๙} ไสว สุทธิพิทักษ์, ดร. ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : บริษัท บพิธ การพิมพ์
จำกัด, ๒๕๒๖. น. "คำนำ ๒๕๒๖". (การตีพิมพ์ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ เปลี่ยน
ชื่อหนังสือจาก ดร. ปรีดี พนมยงค์กับการปฏิวัติ เป็น ดร. ปรีดี พนมยงค์ มีความ
ยาว ๙๗๗ น.)

^{๔๐} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ตื่นเถิดจอมพล" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑

^{๔๑} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สามก๊กฉบับนายทุน ตอนแบ่งเอ็กผู้ถูกกลืนทั้ง
เป็น. น. ๒๖.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๑๕.

^{๔๓} โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, คึกฤทธิ์ว่า.

^{๔๔} สละ ลิขิตกุล, ในหลวงกับคึกฤทธิ์, กรุงเทพฯ : สรรพศาสตร์, ๒๕๔๖.

. น. ๘๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, น. ๘๒.

^{๔๖} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สามยุค" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑๐๖-๑๐๗.

^{๔๗} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "เมืองไทยนี้ดี" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๗๓-๘๐.

^{๔๘} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "บุกแดนอิเหนา" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๔๑.

^{๔๙} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "รัฐมนตรีในระบอบประชาธิปไตย" ใน เก็บ
เล็กผสมน้อย. น. ๑๒๕-๑๒๖.

^{๕๐} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "พระปิยมหาราช" ใน เก็บเล็กผสมน้อย. น.
๑๗๙-๑๘๐.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๘๒-๑๘๓.

^{๕๒} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอาษาเป็นรัฐมนตรี"
ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๘๘.

^{๕๓} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "เศรษฐกิจเมืองไทย" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น.
๑๒๗.

^{๕๔} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "จดหมายถึงจอมพลฯ" ใน คึกฤทธิ์ว่า. น.

๒๐๙-๒๑๑.

^{๕๕} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เรื่องของอัศวิน” ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑๖๐-๑๖๓. (“การจลาจล” ในที่นี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์หมายถึงเหตุการณ์ที่รู้จักกันในนาม “กบฏวังหลวง” ซึ่งเกิดขึ้นในวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒).

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๖๔-๑๖๕.

^{๕๗} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “น้ำใจชาวพระนคร” ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑๖๙-๑๗๑.

^{๕๘} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ไอ้ละหนอขวัญเลี้ยงเอ๋ย” ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑๙๐-๑๙๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๘๘-๑๘๙.

^{๖๐} “พระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๖๙ ใน เบเนจามิน เอ. บัทสันฮอวสันสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม แปลโดยพรณาม เจริญธรรม, สดใส ชันติวรพงศ์, ศศิธร รัชนิ ณ ออยุธยา กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ๒๕๔๓ ภาคผนวก ข. น. ๔๑๗-๔๒๐.

^{๖๑} หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร อนาคตแห่งสยาม, พระนคร : โรงพิมพ์ประชาชาติ, ๒๔๗๕. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ ๖๐ ปีประชาธิปไตย, ๒๕๓๕. น. ๔๓.

^{๖๒} โปรดดู มานิตย์ นวลละอ, การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์รัฐไทย. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์พรินติ้ง, ๒๕๔๐.

^{๖๓} สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕ น. ๓๗ และ ๑๕๒-๑๕๔.

^{๖๔} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทยยุคปัจจุบัน, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓. น. ๒๗๔-๒๗๕.

^{๖๕} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช “ต้นเกิดจอมพล” ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๕-๑๓.

^{๖๖} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “น้ำใจชาวพระนคร” ใน คึกฤทธิ์ว่า. น. ๑๖๙-๑๗๑.

^{๖๗} สุราษฎร์ ยัมประเสริฐ “การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๐)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒. น. ๘๘.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๙๑-๑๙๒.

^{๖๙} วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ*. น. ๖๑.

^{๗๐} สุธาสัย ยัมประเสริฐ “การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาล สมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๐)”, น. ๒๐๒.

^{๗๑} วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ*. น. ๒๓๙-๒๔๐.

^{๗๒} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “พูดกันจริง ๆ” ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. น. ๓๓๕-๓๓๘.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, น. ๓๓๒-๓๓๕.

^{๗๔} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เสถียรภาพของราษฎร” (สยามรัฐ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕) ใน *เก็บเล็กผสมน้อย*. น. ๓๐๙.

^{๗๕} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน*. น. ๖๒๖-๖๒๗.

^{๗๖} วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ*. น. ๓๔-๓๕.

^{๗๗} พลอากาศตรีพิทย นาดสุภา, *ชีวิตหนึ่งในนครหลวง กรุงเทพฯ ประเทศไทย ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศตรี นายแพทย์พิทย นาดสุภา* ท.ท. ท.ม. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๐ มีนาคม ๒๕๒๔. น. ๗๒.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, น. ๕๘-๖๐.

^{๗๙} โปรดดูรายละเอียดใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ* กรุงเทพฯ : คบไฟ, ๒๕๓๙.

^{๘๐} สายชล สัตยานุรักษ์, *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ*. น. ๑๔๙-๑๖๔.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๐๒.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, น. ๓๐๗-๓๑๓.

^{๘๓} อ้างใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ*. น. ๙๔.

^{๘๔} Saichol Sattayanurak, “Politics and the Construction of Thai Identity by M.R.Kukrit Pramoj” Paper presented at Graduate School of Asian and African Area Studies, Kyoto University, 20 June 2003. pp. 14-27.

^{๘๕} วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ* กรุงเทพฯ : คบไฟ, ๒๕๓๙ น. ๑๐๗.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, น. ๒๒๕-๒๓๔.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, น. ๒๑๗.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, น. ๒๑๐-๒๒๔.

- ๘๙ เรื่องเดียวกัน, น. ๒๓๖.
- ๙๐ เรื่องเดียวกัน, น. ๒๑๗.
- ๙๑ เรื่องเดียวกัน, น. ๒๓๕.
- ๙๒ เรื่องเดียวกัน, ๒๑๓.
- ๙๓ เรื่องเดียวกัน, ๘๙.
- ๙๔ เรื่องเดียวกัน, น. ๙๖.
- ๙๕ เรื่องเดียวกัน, น. ๘๐-๑๑๕.
- ๙๖ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, น. ๘๙๖.
- ๙๗ เรื่องเดียวกัน, น. ๙๐๕.
- ๙๘ เรื่องเดียวกัน, น. ๕๓๕.
- ๙๙ เรื่องเดียวกัน, น. ๕๓๔.
- ๑๐๐ งาม วชิราวุธ ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕. น. ๙-๓๘๐.
- ๑๐๑ เบนจามิน เอ บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม แปลโดย พรรณงาม เจ้าธรรมสาร, ผลิต ชันติวรพงศ์, ศศิธร รัตน์ ณ อยุธยา, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, ๒๕๔๓ น. ๓๓๖-๓๓๗.
- ๑๐๒ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาคาร, ๒๕๑๗ น. ๕๔.
- ๑๐๓ งาม วชิราวุธ ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖, น. ๑๙๙-๒๐๐.
- ๑๐๔ เรื่องเดียวกัน, น. ๑๗๙-๑๘๐.
- ๑๐๕ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, น. ๕๓๔.
- ๑๐๖ กจช. ร.๖ บ/๓.๑/๖๔ เล่ม ๔ เอกสารส่วนบุคคล เจ้าพระยายมราช.
- ๑๐๗ เรื่องเดียวกัน.
- ๑๐๘ จันทรัตน์ ประวาลปัทม์ การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ วิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑ น. ๒๐๑-๒๐๒.
- ๑๐๙ โปรดดูรายละเอียดใน เดวิด บรูซ จอห์นสัน สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๗๓ พรภิรมณ์ เขี่ยมธรรม บรรณาธิการ แปล กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๐. และ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕.
- ๑๑๐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, น. ๖๕๙-๖๖๐.
- ๑๑๑ เรื่องเดียวกัน, น. ๗๑๙.

- ๑๑๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "จดหมายถึงจอมพลฯ" ใน คึกฤทธิ์ว่า, น. ๒๔๙.
- ๑๑๓ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "เหมาเจ๋อตงกับขบวนการนักศึกษาไทย" ใน ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ๖ ตุลาคม, ๒๕๔๔, น. ๙๐.
- ๑๑๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, น. ๖๖๐-๖๖๑.
- ๑๑๕ เรื่องเดียวกัน, น. ๖๕๙.
- ๑๑๖ เรื่องเดียวกัน, น. ๖๔๙.
- ๑๑๗ เรื่องเดียวกัน, น. ๘๕๘.
- ๑๑๘ เรื่องเดียวกัน, น. ๙๓๔-๙๓๕.
- ๑๑๙ เรื่องเดียวกัน, น. ๗๑๐-๗๑๑.
- ๑๒๐ เรื่องเดียวกัน, น. ๙๕๕-๙๕๗.
- ๑๒๑ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "บุกแดนอิเหนา" ใน คึกฤทธิ์ว่า, น. ๒๑-๒๒.
- ๑๒๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "เศรษฐกิจเมืองไทย" ใน คึกฤทธิ์ว่า, น. ๑๑๖-๑๒๓.
- ๑๒๓ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สามัคคีวงศ์วายุ" ใน คึกฤทธิ์ว่า, น. ๙๓-๙๔.
- ๑๒๔ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, เรื่องสั้น "บ้านนอกเข้ากรุง" (พิมพ์ครั้งแรกใน ขาวกรุง ตุลาคม ๒๕๔๔) ใน ขอยสวณพล กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๙, น. ๒๕๒-๒๕๓.
- ๑๒๕ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, น. ๒๓๒.
- ๑๒๖ เรื่องเดียวกัน, น. ๗๓๖.
- ๑๒๗ ในระยะที่ สี่แผ่นดินได้รับการตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มิได้บอกแก่ผู้อ่านว่าได้สอบถามข้อมูลจากผู้ใดบ้าง จนกระทั่งนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นำข้อมูลมาเปิดเผยว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้สอบถามจากเจ้านายหลายพระองค์.
- ๑๒๘ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (บรรณาธิการ) ปัญญาชนสยาม, กรุงเทพฯ : กรุงสยาม, ๒๕๑๒, น. ๑๕๒-๑๕๓.
- ๑๒๙ บทสัมภาษณ์ "คึกฤทธิ์คิดลึก ทศกัณฐ์วรรณกรรม" ใน ถนนหนังสือ ๓, ๑ (กรกฎาคม ๒๕๒๔) : ๑๙.
- ๑๓๐ โปรดดู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ขอยสวณพล กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า, ๒๕๑๙, น. ๒๖.

๑๑๑ ก่อนเขียน สี่แผ่นดิน น.ร.ว. คึกฤทธิ์ใช้กรณีสวรรคตในการโจมตี
นายปรีดี พนมยงค์ แต่มีได้เสนอระบอบการปกครองและระบบสังคมที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจดังที่เสนอใน สี่แผ่นดิน.

ครอบครัว "สัตยานุรักษ์" ชาบชื่นใน
ความกรุณาของอาจารย์และพี่จรรยา
ที่ส่งอาหารอร่อยๆ
และให้เกียรติร่วมรับประทานอาหาร

สายชล สัตยานุรักษ์

“มติมหาชน”:

ฐานทางความคิดของระบอบประชาธิปไตยในยุค “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย”

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นที่ทราบกันดีว่าอำนาจทางการเมืองมิได้ตกถึงมือประชาชน อย่างไรก็ตาม ผู้กุมอำนาจทางการเมืองในระบอบใหม่ในทศวรรษ ๒๔๘๐ ซึ่งใช้อำนาจเผด็จการในการปกครองประเทศมีความจำเป็นต้องให้เหตุผล (Justification) ต่อการใช้อำนาจของตนด้วยฐานทางความคิดที่อิงกับระบอบประชาธิปไตย เพื่อให้การล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการใช้อำนาจมีความชอบธรรมทางการเมือง

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ของปัญญาชน พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๕๓๕” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยไว้ ณ ที่นี้

ในยุค “เชื่อนำชาติพันธุ์” การอิงอำนาจของผู้นำเข้ากับระบอบประชาธิปไตย มิได้มีเพียงการใช้รัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง และการมีสถาบันรัฐสภาเท่านั้น แต่ได้มีการสร้างฐานทางความคิดเรื่อง “มติมหาชน” โดยเชื่อมโยงเข้ากับอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของ “ผู้นำ” อย่างแนบเนียน จนกลายเป็นฐานทางความคิดของ “การนำ” ทั้งโดยนายกรัฐมนตรีที่มาจากผู้นำทางทหารและที่มาจากการเลือกตั้งสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในคำให้สัมภาษณ์ของนายชวน หลีกภัย เมื่อเป็นนายกรัฐมนตรีซึ่งกล่าวทำนองว่าประชาชนไม่พึงวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลหากไม่พอใจการทำงานของรัฐบาลภายใต้การนำของท่าน ในการเลือกตั้งคราวหน้าก็ไม่ต้องเลือกพรรคประชาธิปัตย์อีก สะท้อนว่าต้องการใช้อำนาจที่ได้รับมอบมาจากประชาชนโดยอิสระ เพราะอำนาจของประชาชนอยู่ที่ “มติ” ที่แสดงออกในการเลือกตั้งเท่านั้น ไม่ต้องการให้มีการใช้อำนาจของประชาชนในการควบคุม ตรวจสอบ หรือตัดสินใจในนโยบายหรือโครงการต่างๆร่วมกับรัฐบาล หรือกรณีพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร เมื่อกำลังจะรับคำพิพากษาจากศาลรัฐธรรมนูญในคดีชุกหุ้น ก็ปรากฏคำกล่าวอ้างว่าหัวหน้าพรรคไทยรักไทยได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนถึง ๑๑ ล้านคน ไม่ควรถูกตัดสินจากตุลาการศาลรัฐธรรมนูญจำนวนเพียง ๑๕ คน เป็นการอ้าง “มติมหาชน” ที่เน้นหนักไปยังการออกเสียงเลือกตั้งเช่นกัน โดยละเลยความสำคัญของการใช้อำนาจตรวจสอบโดยสถาบันอิสระที่เกิดขึ้นโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดอันเกิดมาจากมติมหาชนในอีกลักษณะหนึ่ง อีกทั้งพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตรยังเป็นผู้นำที่พยายามจะรวบอำนาจในการตัดสินใจมากขึ้น โดยอ้างประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาอีกด้วย ดังเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไป

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์แนวความคิด “มติมหาชน” ซึ่งได้รับการอ้างอยู่เสมอโดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในทศวรรษ ๒๔๘๐ พร้อมกันกับแนวความคิด “เชื่อนำชาติพันธุ์” ซึ่งดูเหมือนความคิดทั้งสองจะขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิงแต่กลับถูกทำให้สัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลจนกลายเป็นส่วนสำคัญของความคิด “ประชาธิปไตย” กระแสหลักที่เน้นความสำคัญของผู้นำสืบต่อมา

ก่อนที่กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างความคิดมติมหาชนกับอำนาจของผู้นำเผด็จการที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในทศวรรษ ๒๔๘๐ ควรกล่าวในที่นี้ว่าแม้แต่อำนาจสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ก็เคยมีการอ้างว่ามาจาก “อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ” ซึ่งเป็น “มติ

มหาชน" ในลักษณะหนึ่ง ดังนั้น "มติมหาชน" จึงเป็นแหล่งอ้างอิงของอำนาจเด็ดขาดสูงสุดที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะฐานทางความคิดดั้งเดิมมาจากพุทธศาสนา คือ คติ "มหาสมมุติราช" จากอัครคัมภีร์สูตรนั่นเอง เพียงแต่เมื่อลักษณะการปกครองและบริบททางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ก็มีความจำเป็นต้องสร้างคำอธิบายใหม่หรือสร้างเหตุผลใหม่ให้แก่อำนาจที่มีพื้นฐานมาจากมติมหาชน เพื่อให้กลายเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ตอบสนองผลประโยชน์ของผู้นำในช่วงเวลานั้นอย่างมีพลัง

เนื่องจากในทศวรรษ ๒๔๔๐ อันเป็นยุค "เชื่อนำชาติพ้นภัย" นั้น ผู้ที่มีบทบาทเด่นที่สุดในการสถาปนาอุดมการณ์ที่ตอบสนองอำนาจและผลประโยชน์ของผู้นำ คือ หลวงวิจิตรวาทการ ในที่นี้จึงมุ่งวิเคราะห์แนวความคิดที่หลวงวิจิตรวาทการพยายามปลูกฝังแก่ประชาชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมติมหาชนและอำนาจของผู้นำ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจรากฐานของ "ประชาธิปไตยกระแสหลัก" ที่ครอบงำคนไทยส่วนใหญ่มานานกว่าครึ่งศตวรรษ

ราษฎรในระบอบประชาธิปไตย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พลเมืองส่วนใหญ่ยังคงเป็นเกษตรกรที่ทำการผลิตแบบพออยู่พอกินและมีความรู้ตามประเพณีของท้องถิ่น คนชั้นกลางในระบบราชการมีประมาณ ๙๓,๔๙๔ คน ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐^๑ ส่วนคนชั้นกลางนอกระบบราชการยังมีจำนวนน้อย ราษฎรที่ได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาคาดหมายกันว่าจะมีราวร้อยละห้าสิบในกลางทศวรรษนั้น โดยที่ปัญหาราษฎรขาดการศึกษานี้เป็นปัญหาใหญ่ที่บรรดาคนชั้นนำในระบอบใหม่ล้วนเห็นว่าเป็นอุปสรรคสำคัญของทั้งระบอบ "ติมอกกราซี" และการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศชาติ และยังนำไปสู่ปัญหาอื่นๆ เช่น ปัญหา

^๑ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับโครงการ ๖๐ ปีประชาธิปไตย, ๒๕๓๕, หน้า ๒๔๔.

อาชญากรรม² ในหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร ถึงกับระบุในข้อที่ ๖ ว่า จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร และใน “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕” ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมเขียนขึ้นก็ระบุว่าเมื่อราษฎรสอบไล่ได้วิชาประถมศึกษาเป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งหรืออย่างช้าไม่เกิน ๑๐ ปี จึงให้มีการเลือกตั้งผู้แทนโดยตรงทั้งหมด³

แม้ปัญญาชนทั่วไปในยุคนั้นจะเห็นตรงกันว่าราษฎรยังขาดการศึกษาจึงควรมีอำนาจอย่างจำกัด แต่เนื่องจากปัญญาชนมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับสิทธิ และเสรีภาพที่ราษฎรพึงมี ส่งผลให้เกิดแนวความคิดที่แตกต่างกันอย่างมากว่าราษฎรควรมีบทบาทเพียงใดและอย่างไรในระบอบประชาธิปไตย

หลวงประดิษฐมนูธรรมเห็นว่าประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราษฎรส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาแล้ว อย่างไรก็ตามท่านให้ความสำคัญแก่ “สิทธิมนุษยชน” ดังปรากฏในคำบรรยายวิชากฎหมายปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ว่า กฎหมายใดก็ตามพึงตราขึ้นบนพื้นฐานของหลักสิทธิมนุษยชน⁴ ขณะเดียวกันท่านก็ให้ความสำคัญแก่สิทธิ เสรีภาค เสรีภาพ และความเป็นอิสระของราษฎร ดังปรากฏในหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร ข้อ ๔ และข้อ ๕

ดังนั้น หลวงประดิษฐมนูธรรมจึงเห็นว่าราษฎรควรมีอำนาจทางการเมืองเหนือสถาบันอื่น ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญที่ท่านเขียนขึ้น ซึ่งมีใจความว่า ในระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีบุคคล ๔ ฝ่ายเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนราษฎร ได้แก่ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาลนั้น สภาผู้แทนราษฎรเป็นตัวแทนของราษฎรทั้งหมดจึงมีความสำคัญสูงสุด คณะกรรมการราษฎรซึ่งทำหน้าที่ฝ่ายบริหารต้องบริหาร

² ปรีดี พนมยงค์, ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของนายปรีดี พนมยงค์, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖. พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๑๐๐ วันแห่งการออกกฎหมายของผู้ประศาสน์การปรีดี พนมยงค์ วันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๔.

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๑๔๔.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

ประเทศตามมติของสภาผู้แทนราษฎร และไม่มีสิทธิยุบสภาผู้แทนราษฎร ประธานกรรมการราษฎรได้รับการแต่งตั้งโดยสภาผู้แทนราษฎร ส่วนกรรมการราษฎรซึ่งประธานกรรมการแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร นอกจากนี้สภาผู้แทนราษฎรยังทำหน้าที่เป็นผู้วินิจฉัยในคดีที่พระมหากษัตริย์ทรงถูกฟ้องร้องในทางคดีอาชญาด้วย⁵

หลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดฝ่ายอนุรักษนิยมมีความคิดว่าราษฎรยังขาดการศึกษาเช่นกัน แต่ท่านมีความคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และเสมอภาคแตกต่างจากหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นอันมาก ดังนั้นจึงมีแนวความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยแตกต่างจากหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างมากด้วย

แม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการมีความรับรู้ในเรื่องสิทธิมนุษยชน โดยท่านใช้คำว่า "สิทธิของคน" ดังปรากฏในหนังสือ การเมืองการปกครองของกรุงสยาม ที่ตีพิมพ์ในเดือนกรกฎาคม ๒๔๗๕ ในหนังสือนี้ท่านเสนอแนวความคิดว่าไม่ควรเนรเทศเจ้าออกนอกประเทศ โดยให้เหตุผลว่า "คนทุกคนที่ถือสัญชาติของประเทศใด ย่อมมีสิทธิอยู่ในดินแดนของประเทศนั้น สิทธิอันนี้เป็นสิทธิที่มีมาแต่กำเนิด และเป็นสิทธิสำคัญชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า "สิทธิของคน" ตราบใดที่คนยังเป็นคนก็ย่อมต้องมีสิทธิอันนี้"⁶ อย่างไรก็ตาม ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคนั้น ในหนังสือ บทเรียนรัฐธรรมนูญ ซึ่งพิมพ์แจกในวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๔๗๕ ตามคำขอของหลวงพิบูลสงครามนั้น หลวงวิจิตรวาทการเน้นว่าต้องเป็นสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย

"ในเรื่องเสรีภาพนี้ เราจะต้องเข้าใจและจดจำหลัก ๔ ข้อ คือ

- (๑) สิ่งที่ถูกกฎหมายห้ามเราทำไม่ได้
- (๒) สิ่งที่ถูกกฎหมายบังคับไว้เราต้องทำ

⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับโครงการ ๖๐ ปีประชาธิปไตย, ๒๕๓๕, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

⁶ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม, พระนคร: ม.ป.พ., ๒๔๗๕, หน้า ๑๔๘.

(๓) สิ่งใดที่กฎหมายไม่ห้ามเราทำได้เต็มที่

(๔) สิ่งใดที่ไม่มีกฎหมายบังคับให้ทำใครจะมาบังคับให้เราทำไม่ได้⁷

จะเห็นได้ว่าท่านมิได้กล่าวเลยว่า ปัจเจกบุคคลมีเสรีภาพตามธรรมชาติและไม่ได้กล่าวถึงปัญหาความเป็นธรรมของกฎหมาย หรือกรณีความเสมอภาคก็เช่นกัน ท่านยอมรับสภาพที่สังคมไทย “มีการสูงต่ำอยู่” ท่านจึงเน้นแต่ความเสมอภาคทางกฎหมายซึ่งโดยทั่วไปแล้วรัฐสมัยใหม่ก็ย่อมถือว่าปัจเจกบุคคลอยู่ภายใต้กฎหมายอย่างเท่าเทียมกันเป็นธรรมดาอยู่แล้ว หลวงวิจิตรวาทการมิได้นึกถึงความเสมอภาคในโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือความเสมอภาคในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนความเสมอภาคทางสังคมหรือการเมืองอย่างแท้จริง ท่านเขียนไว้ว่า

“เมื่อได้ใช้รัฐธรรมนูญแล้ว คนทุกคนก็เสมอเหมือนกันในทางกฎหมาย คือถึงแม้ทางอื่นจะมีการสูงต่ำอยู่ ทางกฎหมายนั้นถือว่าเท่ากันหมด จะมีกำเนิดเป็นอะไรหรือมียศศักดิ์ฐานันดรชั้นใด กฎหมายก็ถือว่าเท่ากัน”⁸

ส่วน “สิทธิ” นั้น หลวงวิจิตรวาทการเน้นเพียงสิทธิของราษฎรในการติดตามการทำงานของรัฐบาล และเสนอความเห็นต่อรัฐบาล ไม่ใช่สิทธิในการควบคุมตรวจสอบและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของรัฐบาลอย่างแท้จริง กล่าวคือ “ราษฎรมีสิทธิจะถามรัฐบาลว่า ได้ทำอะไรไปบ้าง ราษฎรมีสิทธิจะขอให้รัฐบาลชี้แจงแสดงเหตุผลว่า เหตุไรจึงทำอย่างนั้น อย่างนี้ ถ้าราษฎรส่วนมากไม่พอใจก็ขอให้แก้ไขได้ทันที”⁹ ส่วนการร่วมวินิจฉัยปัญหาสำคัญของประเทศจะกระทำก็ต่อเมื่อรัฐบาลร้องขอ¹⁰

⁷ หลวงวิจิตรวาทการ “บทเรียนรัฐธรรมนูญ, วารสารดวงประทีป ๒: ๔๗, ๒๔๗๗, หน้า ๓๑.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑

⁹ เรื่องเดียวกัน

¹⁰ หลวงวิจิตรวาทการ อนาคต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, พระนคร: เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๒, หน้า ๒๗๑

แนวความคิดเช่นนี้สอดคล้องกับหนังสือ คู่มือพลเมือง ที่กรมโฆษณาการตีพิมพ์เผยแพร่ ใน พ.ศ.๒๔๗๙ ซึ่งกล่าวว่า

"...การโฆษณาว่าประชาชนมีเสรีภาพและความเสมอภาคอาจมีผลในทางร้ายได้ ..ถ้าหากพลเมืองไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของสิ่งเหล่านี้ดีแล้ว ย่อมใช้ไปในทางที่ผิดได้ ความเสมอภาคมิได้หมายความว่า จะปรับคนทุกคนให้มีฐานะเท่ากันหมด เป็นแต่ให้มีความเสมอภาคในกฎหมายเท่านั้น ในวงการงานทุกแห่งจะต้องมีผู้ใหญ่และผู้น้อย มีผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเสมอ เสรีภาพก็เหมือนกันมิใช่ว่าจะทำอะไรได้ตามใจชอบ เสรีภาพจะใช้ได้ก็ต่อเมื่อไม่ฝ่าฝืนกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้น การที่จะวางหลักการปกครองแบบประชาธิปไตยลงไปจึงจำต้องพิจารณาเหตุอันสลับใจของพลเมือง..."¹¹

ในขณะที่ไม่ให้ความสำคัญแก่สิทธิเสรีภาพของราษฎรมากเท่าใดนัก หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่สิทธิและเสรีภาพของชาติเป็นอย่างสูง โดยเน้นให้คนไทย "ร่วมแรงร่วมใจร่วมเป็นร่วมตาย เพื่อสิทธิและเสรีภาพของชาติซึ่งหมายถึงส่วนรวมของคน"¹² หากสิทธิของราษฎรในฐานะปัจเจกบุคคลขัดแย้งกับผลประโยชน์ของส่วนรวมก็ควรรอนสิทธิของปัจเจกบุคคลเสีย ดังความว่า

"สิทธิที่จะทำอะไรตามชอบใจ โดยไม่ได้คิดถึงประโยชน์ส่วนรวมนั้น ควรรอนเสียได้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพราะถ้าปล่อยให้ประโยชน์ส่วนตัวบุคคลขัดประโยชน์ส่วนรวมอยู่ได้แล้ว ก็เป็นทางล่มจมของชาติ"¹³

¹¹ สำนักงานโฆษณาการ, คู่มือพลเมือง, พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๙, หน้า ๑๕๗

¹² หลวงวิจิตรวาทการ, ชาตินิยม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๒๔, หน้า ๑๕

¹³ หลวงวิจิตรวาทการ, อนาคต, ข้างแล้ว, หน้า ๒๗๙.

ด้วยแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคดังกล่าวข้างต้นนี้เมื่อประกอบกับการมีความคิดว่ารัฐธรรมนูญยังขาดการศึกษา¹⁴ หลวงวิจิตรวาทการจึงเห็นว่า "ประชาธิปไตย" หรือ "ดีโมกราซี" นั้น อำนาจเป็นของราษฎรและเพื่อราษฎร แต่มิได้หมายรวมถึงการใช้อำนาจโดยราษฎรด้วย ดังปรากฏในงานเขียนเรื่อง "บทเรียนรัฐธรรมนูญ" ว่า

"...ถ้าเราถือหลักอันแน่นอนว่า เราจะเอารัฐธรรมนูญเป็นใหญ่โดยแท้จริง เราจะต้องไม่ลืมหลักสำคัญของประชาธิปไตย ๒ ข้อ คือ (๑) บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดหรือคณะหนึ่งคณะใดจะใช้อำนาจเหนือพลเมืองได้แต่เมื่อพลเมืองทั้งชาติได้ให้อำนาจไว้ และ (๒) คณะการเมืองไม่ว่าคณะหนึ่งคณะใดจะต้องอยู่ได้ต่อเมื่อได้ทำการเพื่อราษฎรทั้งหมด"¹⁵

ใน พ.ศ.๒๔๗๔ หลวงวิจิตรวาทการเขียนบทความเรื่อง "ขณะจิตต์หนึ่ง" เพื่อตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ท่านกล่าวว่า "ในการปกครองบ้านเมืองนั้น ควรจะทำตามใจคนส่วนมากเพียงไร...ถ้าบุคคลยังมีได้รับการศึกษาเพียงพอแล้ว เราจะปล่อยตามใจเขาได้ไหม..."¹⁶ การปกครองของไทยจึงยังไม่ควรปล่อยให้ประชาชนมีอำนาจ ต่างกับกรณีของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเห็นว่า

"...รัฐธรรมนูญ ค.ศ.1848 ... ให้อำนาจแก่ประชาชนสวิส... ราษฎรปกครองตัวเองอย่างแท้จริง ประชาธิปไตยของสวิสเป็นประชาธิปไตยแท้...เหตุที่สวิสเป็นประเทศเล็กและมีคนดีมาก ดังนั้นรัฐบาลจึงกล้าปล่อยให้ราษฎรมีอำนาจมาก โดยไม่เกรงอันตราย... คนสวิสโดยมากได้รับความอบรมให้อยู่ในธรรมจรรยาอันดี..."¹⁷

¹⁴ หลวงวิจิตรวาทการ, "ขณะจิตต์หนึ่ง" หนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ๓, ๓ พ.ศ.๒๔๗๖, หน้า ๑

¹⁵ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

¹⁶ หลวงวิจิตรวาทการ, "ขณะจิตต์หนึ่ง" หนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ๓, ๓ พ.ศ.๒๔๗๖, หน้า ๒๒๔,

¹⁷ หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๕, พระนคร เสริมวิทยบรรณาคาร, ๒๕๑๔, หน้า ๒๔๐-๒๔๒

ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ว่าโดยธรรมชาติแล้วราษฎรเป็นพวก ป่าเถื่อน น่ากลัว และเป็นศัตรูของตนเอง หากปล่อยให้มีความอำนาจก็จะ “อันตราย” ดังนั้น จำเป็นที่รัฐต้องทำการ “อบรมให้อยู่ในธรรมจรรยาอันดี” เสียก่อน จึงจะให้อำนาจแก่ ประชาชนได้

วิธีที่หลวงวิจิตรวาทการคิดว่าจำเป็นต้องทำ ก็คือ วิธีที่ท่านเรียกว่า “มนุษยปฏิวัติ” (Human Revolution) เพื่อ “เปลี่ยนชีวิตจิตใจ ลักษณะนิสัย และภาวะของประชาชนให้ เหมาะสม”¹⁸ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่จำเป็นต้อง “ปฏิวัติ...ลักษณะนิสัยใจมนุษย์”¹⁹ “คือการเปลี่ยนลักษณะนิสัยใจมนุษย์จากสภาพ อันไม่พึงปรารถนาให้เข้าสู่สภาพที่พึงปรารถนา”²⁰

หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่า “มนุษยปฏิวัติ” นี้ เป็นกระบวนการที่ต้องเนื่องกับการ เปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าเหตุการณ์ในวันนั้นซึ่งทำเสร็จในเวลา ๒-๓ ชั่วโมง เป็นการรัฐประหาร คือ Coup d'Etat “ส่วนงานปฏิวัติยังต้องทำกันมาจนถึงทุกวันนี้และก็ยังไม่เสร็จ อาจต้องทำกันต่อไปอีก หลายปี”²¹ “รวมความว่างานปฏิวัตินั้น ถ้าจะต้องทำให้ตลอด การทำเพียงครั้งๆกลางๆ นั้น เป็นอันตรายตลอดไปจนถึงบ้านเมืองและประชาชนส่วนรวมด้วย”²² โดยท่านเน้นว่า รัฐบาลปฏิวัติในประเทศต่างๆหลายรัฐบาล เช่น รัฐบาลปฏิวัติของฝรั่งเศสได้ละเว้นงาน ปฏิวัติอันสำคัญที่สุดนี้จึงทำให้การปฏิวัติล้มเหลว

¹⁸ ศธ ๐๗๐๑.๒๙/๔ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร นโยบายสร้างชาติปาฐกถาเรื่องรัฐนิยม หลวงวิจิตรวาทการแสดงทางวิทยุกระจายเสียง, กรกฎาคม ๒๔๗๒

¹⁹ หลวงวิจิตรวาทการ “มนุษยปฏิวัติ” ปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียง ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ ใน รวม ปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ, กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕, หน้า ๒๕๗.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๐

"รัฐบาลปฏิบัติหลายรัฐบาลละเว้นงานปฏิบัติอันสำคัญที่สุด คือ มนุสสปฏิบัติเมื่อไม่ได้ทำงานอันนี้แล้ว ถึงจะทำอย่างอื่นมากสักเพียงไร งานปฏิวัตินั้นก็หาได้ผลที่ปรารถนาไม่ แม้จะเปลี่ยนระเบียบการปกครองและระเบียบเศรษฐกิจหรืออะไรสักเพียงไร...ไม่ปฏิบัติคนนั้น ก็ได้ชื่อว่าทำการปฏิวัติเพียงครั้งเดียว และผู้ที่ทำการปฏิวัติเพียงครั้งเดียวนั้น ก็เท่ากับชุดหลุมฝังตนเอง...และหลุมที่ชุดเขาไว้นั้นจะไม่ฝังแต่ศพตนเอง อาจจะฝังศพประเทศทั้งประเทศหรือทั้งชาติด้วย..."²³

ทั้งรัฐบาลและหลวงวิจิตรวาทการได้ดำเนินการปฏิวัติมนุษยอย่างจริงจัง ในส่วนของรัฐบาลนั้น หลวงวิจิตรวาทการระบุว่า

"...รัฐบาลในปัจจุบัน เข้าใจซาบซึ้งในกฎการปฏิวัติตั้งที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างต้นทุกประการ รัฐบาลนี้ได้ทำงานเรื่องมนุสสปฏิบัติอย่างตั้งใจ วิธีการในเรื่องนี้ได้ใช้หลายวิธี เช่น รัฐนิยม ซึ่งประกาศออกมาเป็นลำดับ คำปราศรัยของท่านนายกรัฐมนตรีที่กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงเป็นครั้งคราว คำร้องขอชักชวนของท่านนายกรัฐมนตรีในบางเรื่อง และในบางกรณีก็ได้ออกเป็นกฎหมาย..."²⁴

ในส่วนของหลวงวิจิตรวาทการเอง นอกจากจะเป็นประธานคณะกรรมการรัฐนิยมแล้ว ยังดำรงตำแหน่งต่างๆอีกหลายตำแหน่งที่ทำหน้าที่ปฏิวัติมนุษยโดยตรง เช่น อธิบดีกรมศิลปากร ประธานคณะกรรมการวิทยุกระจายเสียง และรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น และได้ใช้วิธีการหลายวิธี เช่น สร้างละคร แต่งเพลงปลุกใจ การบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงและในที่ประชุมต่างๆ ฯลฯ ทั้งนี้โดยหวังว่าจะปฏิบัติคนไทยได้สำเร็จดังที่มุสโลลินีได้ทำสำเร็จมาแล้ว

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒-๒๖๓

²⁴ หลวงวิจิตรวาทการ "มนุสสปฏิบัติ", หน้า ๒๖๓

“...มุสโสลินีสร้างชาติทั้งชาติ เปลี่ยนลักษณะนิสัยของชาวอิตาลี
ทั้งหมด และปั้นคนให้เป็นพิมพ์เดียวกัน ถ้าพูดในแง่มนุษยปฏิบัติแล้ว
มุสโสลินีทำได้มากกว่าใครๆในสมัยเดียวกัน...”²⁵

นิสัยและจิตใจของคนไทยที่รัฐบาลและหลวงวิจิตรวาทการต้องการปฏิวัติ ได้แก่
นิสัยเกียจคร้าน นิสัยหยาบคาย จิตใจริษยา เห็นแก่ตัว และอ่อนแอ เป็นต้น โดยมุ่งเปลี่ยน
ให้คนไทยบูชาความขยันขันแข็งและความก้าวหน้า รักความประณีต เป็นนักต่อสู้ มีความ
มานะพยายาม แต่ที่สำคัญคือจิตใจที่สำนึกในหน้าที่และสามารถเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง
แม้แต่คนรักและชีวิตของตนเพื่อให้ชาติไทยมีเอกราชและเจริญก้าวหน้า “...ตั้งแต่เป็น
เด็ก...ก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำการตอบแทนบิดามารดาผู้มีคุณมาแก่ตน เมื่อโตขึ้นก็มีหน้าที่
ต่อชาติบ้านเมือง ซึ่งตนจะต้องสละชีวิตและเลือดเนื้อให้เป็นพลี...”²⁶

การเน้นให้ยึดมั่นในหน้าที่นี้มีผลอย่างยิ่งต่อการจำกัดบทบาททางการเมืองของ
ราษฎรในระบอบใหม่ เพราะหลวงวิจิตรวาทการมิได้เน้นให้คนไทยทำหน้าที่ของตนโดย
บริบูรณ์เท่านั้น ยังเน้นด้วยว่า “ข้อสำคัญที่เราควรจะเข้าใจ คือ เราต้องปฏิบัติกิจในหน้าที่
ของเราให้ดี และไม่ก้าวกายเอิบเอื่อมไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ไม่ใช่หน้าที่ของเรา”²⁷ โดยให้
เหตุผลว่า “คนที่รักหน้าที่และทำอะไรโดยมุ่งให้กิจการในหน้าที่ของตนสำเร็จไปเป็นอย่างดี
นั้น ลงท้ายก็ทำความสำเร็จได้อย่างงดงามกว่าคนที่เอิบเอื่อมก้าวร้าวทำอะไรเกินหน้าที่
ของตน”²⁸ พร้อมกับเน้นว่า

“เราควรมีความตั้งใจอย่างเดียวว่า เราทำหน้าที่ของเรา หน้าที่อันนั้น
จะมีอยู่โดยธรรมชาติหรือจะเป็นสิ่งที่เราก่อให้เกิดขึ้นเองก็ตาม เมื่อ
เป็นหน้าที่แล้วเราต้องทำ และต้องไม่นึกถึงอย่างอื่น นอกจากหน้าที่

²⁵ หลวงวิจิตรวาทการ “รัฐบุรุษคนสำคัญในปัจจุัน” ใน รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ
กรุงเทพฯ: ศุภสภา, ๒๕๑๕, หน้า ๒๑๖.

²⁶ หลวงวิจิตรวาทการ “ลักษณะของคน” ใน รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า ๑๘๕-๑๘๙

²⁷ เรื่องเดียวกัน

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

ถ้าเราทุกคนพากันนึกถึงหน้าที่และต่างคนต่างทำหน้าที่ของตนให้
บริบูรณ์แล้ว บ้านเมืองของเราก็จะเจริญที่สุด²⁹

แนวความคิดที่ว่าให้แต่ละคนทำหน้าที่ของตนให้ดี ไม่ก้าวก่ายเอิบเอื่อมไปเกี่ยว
ข้องกับสิ่งที่ไม่ใช่หน้าที่ของเรา เช่นนี้ ได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง แม้ในปัจจุบันก็มี
ผู้กล่าวอยู่เสมอว่านักศึกษามีหน้าที่เรียน อาจารย์มีหน้าที่สอน ควรทำหน้าที่ของตนให้ดี
ไม่ควรมายุ่งเกี่ยวกับการเมือง แนวความคิดเรื่อง “ไม่ก้าวก่ายเอิบเอื่อมไปเกี่ยวข้องกับสิ่ง
ที่ไม่ใช่หน้าที่ของเรา” หรือไม่ควร “เอิบเอื่อมก้าวร้าว ทำอะไรเกินหน้าที่ของตน” จึงมีความ
สำคัญอย่างยิ่งในอุดมการณ์ทางการเมืองของไทย เพราะช่วยให้ผู้กุมอำนาจรัฐสามารถ
ปกครองแบบเผด็จการได้โดยที่ไม่มีคนกลุ่มอื่นมายุ่งเกี่ยวหรือมากดดัน ควบคุม ตรวจสอบ
การบริหารประเทศ

สถานะของ “มติมหาชน” ในระบอบประชาธิปไตย

ในทศวรรษ ๒๔๙๐ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการ มัก
อ้าง “มติมหาชน” อยู่เสมอ ในคำอธิบายความหมายและขอบเขตของรัฐนิยม ท่านระบุว่า
“...เรื่องของรัฐนิยมไม่ใช่เรื่องหลักวิชา เป็นเรื่องของมติมหาชน”³⁰

และรัฐนิยม...เป็นกฎหมายทางใจ เป็นกฎหมายที่มีมติมหาชนหนุน
อยู่ข้างหลัง และมติมหาชนจะเป็นตำรวจ เป็นอัยการ เป็นศาลไปใน
เวลาเดียวกัน... รัฐนิยมจะเป็นเครื่องเชิดชูระบอบประชาธิปไตย
เพราะรัฐนิยมยึดถือมติอันแท้จริงของปวงชน ระบอบประชาธิปไตย ซึ่ง
รับมติตรงมาจากปวงชนนั้น เป็นระบอบประชาธิปไตยที่ถูกต้องแท้³¹

²⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, “ลักษณะของคน” ใน รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า ๑๘๘-๑๘๙

³⁰ ศธ.๐๗๐๑.๒๙/๔ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร นโยบายสร้างชาติ ปาฐกถาเรื่องรัฐนิยม
หลวงวิจิตรวาทการแสดงทางวิทยุกระจายเสียง, กรกฎาคม ๒๔๘๒.

³¹ เรื่องเดียวกัน

...ทุกท่านมีสิทธิจะเสนอความเห็นไปยังคณะกรรมการ ท่านเห็นอะไร
ที่ควรจะชักชวนให้ชาวไทยปฏิบัติหรือดเว้นกระทำ ซึ่งเป็นเรื่องสมควร
ออกกฎหมาย...ขอให้ท่านเขียนความเห็นนั้นนำมายังคณะกรรมการ
คณะกรรมการจะพิจารณาความเห็นของท่านอย่างสนใจ เพราะสิ่งที่
กรรมการคณะนี้ต้องการอย่างยิ่งนั้นคือมติมหาชน³²

[illegible]

100

32 เรื่องเดียวกัน

³³ หลวงวิจิตรวาทการ “อนาคตของชาติ” ใน อนาคต, หน้า ๑๖๑

ไรเป็นการถูกต้อง"³⁴ ดังนั้น สิ่งที่น่าดึงดูดใจย่อมไม่มีวันผิด ราษฎรพึงเชื่อฟังผู้นำเสมอไป สมดังคำขวัญที่ว่า "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" คนเช่นนี้ย่อม "เป็นดั่งมดมหาชน" ได้อย่างดีที่สุด

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดที่กล่าวมานี้ตอบสนองของระบบการเมืองที่คนระดับ "มันสมอง" เพียงหยิบมือเดียวเป็นผู้ใช้อำนาจ เพียงแต่ผู้ใช้อำนาจมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มเจ้า แต่อาจเป็นสามัญชนที่ได้ฝึกฝนตนเองให้มีมันสมองและจิตใจเข้มแข็งแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจมีบุคคลบางคนที่มีความเป็นมหาบุรุษติดตัวมาแต่เกิดทำให้เขาเป็นผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ดังที่ปรากฏในแนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการว่า "ตั้งแต่เวลาที่เกิดมาบางคนมีเครื่องหมายติดตัวมาสำหรับเป็นคนอยู่ได้บังคับบัญชา และบางคนสำหรับจะบังคับคนอื่น"³⁵

จึงอาจสรุปแนวความคิดเกี่ยวกับ "ประชาธิปไตย" กระแสหลักในสังคมไทยด้วยข้อเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ดังนี้

"...ในระบอบรัฐธรรมนูญเรามีบุคคลหนึ่งซึ่งรัฐธรรมนูญเรียกว่านายกรัฐมนตรี... คำว่า "นายก" มาจากศัพท์มคธว่า "นายโก" แปลว่าผู้นำ เป็นความหมายที่ชัดเจนและแน่นอนอยู่ในตัว ถ้าเราตั้งให้ผู้ใดเป็นนายก เราก็ต้องมอบหน้าที่ให้เป็นผู้นำ เมื่อเรามอบหน้าที่ให้เป็นผู้นำ เราก็ต้องเดินตาม ถ้าเราไม่ชอบใจนายกคนนี้ เราก็มีวิถีแห่งรัฐธรรมนูญที่จะลงมติไม่ไว้วางใจในสภาผู้แทนราษฎรและเปลี่ยนตัวนายกเสียใหม่ แต่เมื่อเราไว้วางใจหรือตั้งใครให้เป็นนายกเราก็ต้องให้เป็นผู้นำ...ระบอบรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยเปิดทางให้เปลี่ยนตัวนายกได้ แต่ไม่มีระบอบอันใดในโลกนี้ที่จะบัญญัติว่านายกไม่ใช่ผู้นำ และประชาชนไม่ต้องเดินตามนายกโดยเฉพาะในระบอบ

³⁴ หลวงวิจิตรวาทการ "วิชาการเมืองของอัสโตเติล" ใน วิจิตรสาร เล่ม ๒, กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๔, หน้า ๒๒๑

³⁵ เรื่องเดียวกัน

ประชาธิปไตยซึ่งเราอยู่ในบัดนี้ นายกต้องเป็นผู้นำ และพวกเราต้อง
เดินตาม”³⁶

ดังนั้น ปัญหาการเมืองไทยที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงจึงไม่ใช่เป็นแต่
เพียงปัญหาทางการเมือง และแม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมที่ทำให้
คนชั้นกลางขยายตัวอย่างรวดเร็วก็มีได้ทำให้ระบอบประชาธิปไตยแข็งแกร่งขึ้นมากนัก
ตราบไต่ที่ความคิดกระแสหลักดังกล่าวข้างต้นยังคงครอบงำส่วนใหญ่ของสังคมไทยรวม
ทั้งคนชั้นกลาง ดังที่เป็นมาตลอดระยะเวลาหลายสิบปีตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง
จนถึงปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า นับตั้งแต่วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นต้นมา คนไทยส่วนใหญ่ซึ่ง
ผ่านกระบวนการ “มนุสสปฏิวัติ” จนตกอยู่ภายใต้การครอบงำทางความคิดจากอุดมการณ์
ที่รัฐบาลและหลวงวิจิตรวาทการ (รวมทั้งปัญญาชนแนวอนุรักษนิยมคนอื่น ๆ) ร่วมกัน
สถาปนาขึ้น ทำให้เน้นความรักชาติ การเสียสละเพื่อชาติ การทำหน้าที่และการเชื่อฟังผู้นำ
ไม่ตระหนักว่าราษฎรหรือประชาชนควรมีบทบาทในการร่วมตัดสินใจ หรือร่วมแสดง
มติมหาชนอย่างจริงจัง กลับฝากความหวังไว้ที่ “มหานบุรุษ” และพยายามจรรโลงอำนาจ
ของมหานบุรุษมากกว่าจะพยายามควบคุมและตรวจสอบ เห็นได้ชัดจากการร่วมกันกดดัน
ศาลรัฐธรรมนูญในการพิจารณาคดีชุกหนุ่นของพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร การยอมรับต่อ
การเข้าครอบครองสื่อโทรทัศน์และแทรกแซงการเสนอข้อมูลข่าวสารของสื่อมวลชนโดย
บริษัทของตระกูลชินวัตร การยอมรับการปฏิรูประบบราชการที่รวมศูนย์อำนาจมากขึ้น
แทนการกระจายอำนาจ ฯลฯ ทั้งหมดนี้หมายถึงการสนับสนุนอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ ที่
แตกต่างไปจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสาระสำคัญเพียงประการเดียวคือการไม่
ยึดในหลักการชาติกำเนิดเท่านั้นเอง

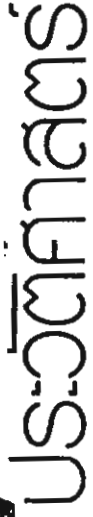
³⁶ กจช., ศธ ๐๗๐๑.๒๙/๔ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร นโยบายสร้างชาติ ปาฐกถาเรื่อง
ชาตินิยม หลวงวิจิตรวาทการแสดงทางวิทยุกระจายเสียง, กรกฎาคม ๒๔๘๒, หน้า ๖

ดังนั้น หากต้องการประชาธิปไตยที่แท้จริงก็จำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่สิทธิเสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพของประชาชนตลอดจน “มติมหาชน” อย่างแท้จริง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนไทยหลุดพ้นจากการครอบงำทางความคิดของรัฐบาลและปัญญาชนภาครัฐ แล้วมองหาทางเลือกใหม่ที่จะทำให้ภาคประชาชนเข้มแข็งขึ้นในทุกด้าน

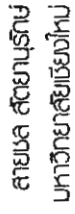
ในปัจจุบัน มีผู้เสนอทางเลือกใหม่ๆ แก่สังคมไทยไว้มิใช่น้อย โดยเฉพาะทางเลือกที่ให้ความสำคัญแก่ภาคประชาชนมิใช่นักผู้นำ ปัญญาชนท่านหนึ่งที่สำคัญแก่ภาคประชาชนมาโดยตลอด คือ ศาสตราจารย์ ดร.จักรทิพย์ นาถสุภา ท่านถูกจัดว่าเป็นนัก “ชาตินิยม” แต่เป็นชาตินิยมที่ตรงกันข้ามกับชาตินิยมภาครัฐซึ่งเน้นผู้นำ เพราะท่านมุ่งสร้างผลงานทางวิชาการที่ “ชาวบ้าน” มีความสำคัญสูงสุด ทั้งยังพยายามทำให้เกิดการค้นคว้า รักษา และฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนของชนชาติไทย พร้อมกับนำความรู้และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเข้ามาเชื่อมต่อกับภูมิปัญญาเดิมแล้วทำให้วัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านกลายเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยแทนวัฒนธรรมศักดินาผสมทุนนิยม โดยวิธีนี้ท่านเชื่อว่าจะทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจของหมู่บ้านบรรลุผลและการเมืองเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เพราะเมื่อวัฒนธรรมแห่งชาติของไทยเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ย่อมทำให้ชาวบ้านมีอำนาจมากขึ้น สามารถร่วมมือกันทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างยั่งยืน โดยมีส่วนดีของวัฒนธรรมชุมชนเกื้อหนุน เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

การเรียนรู้ทางเลือกใหม่ๆ เพื่อร่วมสร้างสรรค์ระบอบประชาธิปไตยที่การจัดการทรัพยากรมีรากฐานมาจากมติมหาชนอย่างแท้จริง และทำให้แนวคิด “เชื่อประชาชนชาติพันธุ์” เป็นแนวคิดหลักทางการเมืองในรัฐไทยแทนความคิด “เชื่อผู้นำ ชาติพันธุ์” นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำให้รัฐและชาติไทยสามารถเผชิญกับปัญหาในยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีพลัง

ความคิด “ชาติไทย” กระแสหลัก

จิตสำนึกแห่งความเป็นชาติต้องมีหน่วย
ไม่ว่ามีแต่มนุษยธรรมแล้วชาติอยู่ไหนละ
มนุษยธรรมมันต้องมีอยู่แล้ว แต่ชาติต้องมี

พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร
หนังสือพิมพ์มติชน 23 กุมภาพันธ์ 2548

ในปัจจุบันความคิดเรื่อง “ชาติไทย” ยังคงมีพลังอย่างสูง แต่มีทัศนคติ
“ชาติไทย” ของคนไทยส่วนใหญ่เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาเชิงโครงสร้างของ
สังคมไทย เหตุการณ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำให้ปัญหาอันเกิดจาก
มีทัศนคติ “ชาติไทย” กระแสหลัก โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “เชื้อชาติ” และการ

"บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ชีวิตเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานสนับสนุนทุนวิจัยที่ให้การสนับสนุนทุนโครงการวิจัยนี้ พ.ศ.2535-2535"

“ไม่กลายเป็นไทย” ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น ดังนั้น การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ความคิดชาติไทยกระแสหลัก ในประเด็นดังกล่าว จึงมีความสำคัญเป็นพิเศษ ขณะเดียวกัน ประเด็นปัญหาเดิมที่นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนจำนวนมากให้ความสนใจ คือเรื่อง “ชุมชนชาวนาน” ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของศักยภาพในด้านต่างๆ ที่ “ชุมชน” มีอยู่ หรือการทำให้ “วัฒนธรรมชุมชน” กลายเป็นรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทั้งสิ้น ดังนั้น การวิเคราะห์และอธิบายที่มาของโมทัศน์ “ชาติไทย” กระแสหลัก คงจะมีส่วนช่วยให้เข้าใจข้อจำกัดในการทำให้สังคมยอมรับความหมายหรือความสำคัญของ “ชุมชน” และช่วยให้มองเห็นช่องทางที่จะก้าวพ้นข้อจำกัดที่มีอยู่ได้บ้างไม่มากนัก

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ที่มาของความคิด “ชาติไทย” กระแสหลัก โดยสำรวจที่มาของความคิดสำคัญๆ เกี่ยวกับ “ชาติไทย” ในระยะหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ว่ามีการสร้าง การปรับเปลี่ยน และการสื่อสารความคิดอะไรบ้างในบริบทของแต่ละยุค ซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ความหมายของ “ชาติไทย” ของคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยหลัง การวิเคราะห์เช่นนี้จะช่วยให้เห็นได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่ได้รับเอามรดกทางความคิดที่มีจุดเน้นต่างๆ กัน ในแต่ละสมัย โดยที่ความคิดบางอย่างแม้ถูกสร้างโดยปัญญาชนสำคัญ แต่ก็มิได้ถูกเลือกมาเน้นในสมัยต่อมา มีเพียงความคิดบางประการเท่านั้นที่มีอิทธิพลต่อเนื่องและเข้มข้นจนกลายเป็นความคิดกระแสหลักคือมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตหรือโลกทัศน์ของคนไทยเป็นอย่างสูงสืบมาจนถึงปัจจุบัน และส่งผลให้เกิดโครงสร้างของวัฒนธรรม

สมเดช สัจยพันธ์

ประเด็นสำคัญที่จะทำการวิเคราะห์เกี่ยวกับความคิด “ชาติไทย” กระแสหลัก มีดังนี้

1. มุลเหตุในการนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
2. ภูมิหลังและความหมายทางการเมืองของการเน้น “เชื้อชาติไทย”
3. “เชื้อชาติไทย” กับ “ความเป็นไทย” และ “การกลายเป็นไทย”
4. สถานะของราษฎรและชุมชนชาวนานใน “ชาติไทย”
5. ความคิด “ชาติไทย” กระแสหลักกับโครงสร้างความรุนแรงในปัจจุบัน

1. มุลเหตุในการนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”

มุลเหตุสำคัญที่จะนำเสนอในที่นี้ มี 2 ประการ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด คือ การสถาปนาในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการช่วงชิงอำนาจมาในการนิยามความหมาย

การนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อตอบสนองต่อปัญหาในระบอบการปกครองที่เกิดขึ้นใหม่ในเวลานั้น กล่าวคือ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือทุกส่วนของประเทศเท่าเทียมกันในทางทฤษฎี ซึ่งจะเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติก็ต่อเมื่อคนทั้งประเทศตระหนักถึงความจำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีชะตากรรมร่วมกันภายใต้การปกครองของพระองค์ เมื่อใดก็ตามที่มีเหตุตื้อหรือเหตุร้ายเกิดขึ้นแก่คนในชาติใดเขตหนึ่ง ย่อมส่งผลต่อคนในชาติอื่นๆ และการกระทำใดๆ ของรัฐบาลย่อมส่งผล

สมเดช สัจยพันธ์

แต่คนในทุกส่วนของประเทศร่วมกัน คำว่าเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเอง เพราะในระยะก่อนเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ชนม่านนี้วิถีการผลิตหลักยังคงเป็นแบบศักดินา ซึ่งทำให้การค้าที่เชื่อมโยงคนในอาณาบริเวณต่างๆ เข้าหากันยังมีอยู่จำกัด คนส่วนใหญ่อยู่ในระบบการผลิตแบบพออยู่พอกินและพึ่งพาอาศัยกัน ความผันผวนที่มีต่อคนในเขตหนึ่งๆ แทบจะไม่มีผลกระทบต่อกันในเขตอื่นๆ แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันก็ตาม ยุคของการนี้ทางการเมืองก็เน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพลกนิกร ในแง่ที่พลกนิกรพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อบรรลุนิพพาน พลกนิกรไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองเดียวกันอย่างแท้จริง

ดังนั้น เพื่อให้เกิดอุดมการณ์และโลกทัศน์ที่จำเป็นสำหรับรองรับระบอบการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระราชอำนาจ และเพื่อต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์อันยาวนานในระบบอุปถัมภ์ของชนชั้นสูงชนชั้นกลางและชนชั้นล่างเป็นต้นมา “ชาติไทย” หรือ “เมืองไทย” และ “ความเป็นไทย” แล้วนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ไปในทางที่เป็นคุณต่อการเสริมสร้างพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของพระมหากษัตริย์เพื่อจะระงับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน

ในรัชกาลที่ 5 แม้ว่าจะยังไม่มีคำดำเนินการเพื่อสร้างมโนทัศน์ “ชาติไทย” อย่างชัดเจน แต่เริ่มมีการเน้นมโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” โดยเฉพาะในแง่ที่ “เมืองไทย” มีเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และเอกราชกับความเจริญรุ่งเรืองนี้เป็นผลมาจากความนำของพระมหากษัตริย์ในสมัยต่างๆ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริสโนวาระแห่งการสถาปนา “โบราณคดีสโมสร” เน้นให้สถาบันนี้ทำหน้าที่สืบค้นเรื่องราวความเจริญรุ่งเรืองของ “ชาติไทย” ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย ตลอดรัชกาลอันยาวนานพระองค์ทรงเป็นผู้ดำเนินการเลือกสรร “ความเป็นไทย” ทางศิลปะและวัฒนธรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งชนชาติไทย และทรงทำให้ศิลปะวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของไทยนั้นช่วยในการระงับระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปพร้อมกัน เป็นต้นว่า โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตร “แบบไทย” แต่มีสัญลักษณ์ใหม่ๆ อันแสดงถึงพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิธิ์ และทรงปฏิรูปพระราชพิธีในพระราชสำนักตามทั้งพระราชพิธีสิบสองเดือนที่เสริมสร้างสถานะภาพของพระมหากษัตริย์ให้ทรงเป็นศูนย์กลางหรือเป็นหัวใจของรัฐ เพื่อจะทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือคนทั้งปวง¹

ในรัชกาลที่ 6 ปัญหาใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญโดยตรงมีอย่างน้อยสองประการ ปัญหาหนึ่งคือความขัดแย้งกับเจ้านายและข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เสนาบดีบางพระองค์ทรงมีอำนาจมากเกินไป เพราะทรงสั่งสมพระบารมีมายาวนานตั้งแต่รัชกาลก่อนและทรงได้รับความจงรักภักดีจากข้าราชการในกระทรวงมากกว่าพระมหากษัตริย์

¹ ชาตรี ประทีปนันทกร, การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สมัยสมัยไทยประยุกต์ศิลปนิพนธ์กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 2547, หน้า 187-191.

² โปรดดูรายละเอียดในเอกสาร “ปัญหาพระมหากษัตริย์กับชนชั้นสูง” และ “ปัญหาพระมหากษัตริย์กับชนชั้นกลาง” โดยศาสตราจารย์ ดร. อรรถาธิบายเอกสารพระมหากษัตริย์กับชนชั้นสูง (กรุงเทพฯ: อริยสงฆ์, 2543).

พระองค์ใหม่ ซึ่งหากไม่รีบแก้ไขปัญหาก็เริ่มต้นเมื่อในระยะยากแล้วก็จะกลายเป็นหรือจำกัดของพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มาก การสถาปนามโนทัศน์ “ชาติไทย” แบบที่ทำให้คนทั้งปวงล้าช้าในความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์จึงกลายเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนขึ้นมา

ปัญหาการแข่งขันกับ “ชาตินิยม” ที่เสนอโดยข้าราชการ คนจีน และ “ลูกจีน” หรือ “จีนสยาม” เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความจำเป็นที่จะต้องนิยามความหมายของ “ชาติไทย” ให้มีพลังเหนือกว่า เพื่อจะมีอำนาจครอบงำคนทั้งประเทศ และเพื่อเบียดขับกระแสชาตินิยมของข้าราชการคนจีน และคนจีนสยามออกไปจากพื้นที่ทางอุดมการณ์ของ “ชาติไทย” ปัญหานี้กระทบกระเทือนความมั่นคงแห่งพระราชอำนาจของรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีคนจำนวนหนึ่งสมารถหาแนวความคิดทางการเมืองแบบสาธารณรัฐนิยม

ในต้นรัชกาล กลุ่มทหารหนุ่ม หรือ “กลุ่มกบฏ ร.ศ.130” ได้เสนอความหมายของ “ชาติไทย” ที่ท้าทายพระราชอำนาจ เพราะนิยามว่าชาติคือ “ราษฎร” “ทหารกบฏ” คนหนึ่งให้การว่า “นายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์ผู้ว่า พวกเราควรจะต่อสู้ต้องชาติไทยของเรา ไม่ควรจะต้องคิดกบฏต่อคนๆ เดียว...คือ

* นลวิทย์ แผลไธรัตน์, “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมจีนเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการก่อร่างสร้างชาติของปัญญาชนเมืองของปัญญาชน” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องจีนกับชาติไทย, กรุงเทพฯ : อติศ บังจวบ, อนาคต ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543, หน้า 11.

พระเจ้าอยู่หัว^๗ เอกสารที่เขียนโดยผู้นำของกลุ่ม เรื่อง “ว่าด้วยความเสื่อมทรามและความเจริญของประเทศ” ระบุว่า “ถ้าทำให้ชาติแต่บ้านเมืองมีความเจริญ ผู้คนทั้งหมด ซึ่งเป็นชาติเดียวกัน ก็จะได้รับความสุขความสบายทั่วทุกคน” เป้าหมายสำคัญของกลุ่มนี้ คือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรืออย่างน้อยก็เปลี่ยนแปลงพระมหากษัตริย์ เปรียบ ตรีจันทรกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการก่อการว่า “เพื่อจะหาอำนาจใส่ชาติไทย เพื่อมิให้อำนาจแก่ชาติอื่นเขา” และยังกล่าวด้วยว่าเงินเดือนที่ทหารได้รับมานั้นมาจากราษฎร ทหารจึงต้องทำหน้าที่ปกป้องชาติไทย “เพื่อไม่ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนที่จะเป็นข้าเขา คงให้ดำรงเป็น ชาดีไทยอยู่”^๘ ทหารอีกคนหนึ่งให้การว่าเหตุที่เขาเข้าร่วมกับกลุ่มก่อการก็เพราะ ต้องการทำให้ชีวิตราษฎรดีขึ้น เพราะเงินเดือนของทหารมาจากภาษีที่เก็บจาก ราษฎร “ราษฎรจึงเป็นนายข้าราชการ มิใช่กษัตริย์”^๙

กลุ่ม “ทหารหนุ่ม” มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดอย่างยิ่งกับปัญญาชนและครอบครัวของเขาซึ่งเป็นนักชาตินิยมจีนที่สนับสนุนกันมาตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติ การประชุมของกลุ่มก่อการยังมีผู้นำของพวกเขา “จีนสยาม” เข้าร่วมประชุมด้วย แสดงถึงการมีความสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างกัน รวมทั้งความคิดเห็นเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ที่เน้นว่าเป็นชาติของราษฎร และการแสวงหานานทางใหม่ๆ ในการ

^๗ น.จ.ร.๖.๖ บ.17/4 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรพ 5 มีนาคม ร.ศ.130.

^๘ น.จ.ร.๖.๖ บ.17/5 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรพ 4 มีนาคม ร.ศ.130.

^๙ น.จ.ร.๖.๖ บ.17/6 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรพ ๕ มีนาคม ร.ศ.130. “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมจีนเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการก่อร่างสร้างชาติของปัญญาชนเมืองของปัญญาชน” หน้า 11.

ทำให้ “ชาติไทย” เจริญเพื่อให้ราษฎรมีความสุข⁹

กระแส “ชาตินิยมจีน” ของคนจีนในประเทศไทย ทวีความเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว การเคลื่อนไหวอย่างเด่นชัดเกิดขึ้นในต้นทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ในต้นทศวรรษดังกล่าวนี้ ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตระดับหนึ่ง ทำให้นายทุนชาวจีนซึ่งเคยได้รับความคุ้มครองโดยอำนาจทางกฎหมายและอำนาจทางการเมืองของอังกฤษหรือฝรั่งเศสในฐานะที่เป็นคนในบังคับของชาติดังกล่าว เกิดความหวุ่นวิตกในความมั่นคงของชีวิตและทรัพย์สินตลอดจนการสูญเสียสิทธิต่างๆ จึงร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในรูปของสมาคมที่แตกต่างไปจากเดิม คือ เป็นการรวมตัวกันของชาวจีนทุกกลุ่มสำเนียงในสมาคมเดียวกันนับเป็นครั้งแรกของการรวมตัวกันในฐานะที่เป็นจีนด้วยกัน¹⁰ ในช่วงเวลานั้น ความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศส่งผลให้ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายก๊กมินตั๋งดำเนินการหาความสัมพันธ์จากชาวจีนในพื้นที่ทะเล ในวันที่ 1 ธันวาคม 2451 ชุนยัตเซ็นเดินทางเข้ามาอภิปรายที่สโมสรจีนกรุงเทพฯ ปฏิเสธความถูกต้องที่ชาตินิยมจีนด้วยการโจมตีว่าคนไทยใช้อำนาจกดขี่ชาวจีนและทำให้ชาวจีนกลายเป็นชาติต่ำต้อย ระบุว่าจีนยุคหลังมีอายุขัยยาวและมีความสุขอันเป็นสมบัติที่สนับสนุนก๊กมินตั๋งประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวถึงขั้นที่สามารถผลักดันสมาคม

⁹ นครินทร์ เมฆไตร์, “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสยามภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการต่อการมีอิทธิพลระหว่างปฏิญญาแห่งการมีเอกราชของญี่ปุ่น” หน้า 14-15.

¹⁰ ปราทณา ไกแมน, “สมาคมจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศาสตรมหาบัณฑิต การศึกษาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. หน้า 136.

ลับของจีนและสองแห่งที่เคยแข่งขันกันให้มาร่วมตัวกันทำงานเพื่อชาติปรากฏว่า หลังจากก๊กมินตั๋งได้ชัยชนะในประเทศจีน สมาคมชาวจีนในสยามซึ่งมีกรรมการหลายคน เช่น ยี่ก่อง (พระยาอนุวัตน์ราชนิคม) อึ้งยูกหลง ลำซำ, โกศล ชุนตระกูล ฯลฯ ยิ่งเคลื่อนไหวทางการเมืองตึกักมากขึ้น¹¹ ความคิด “ชาตินิยมจีน” ของคนกลุ่มนี้คงมีอิทธิพลต่อกลุ่ม “ลูกจีน” หรือ “จีนสยาม” มากทีเดียว

ตัวอย่างหนึ่งของชาวจีนที่เคลื่อนไหวด้วยแรงผลักดันของชาตินิยมจีนอย่างต่อเนือง คือกรณีของ เหงียงเงี่ยม (ซึ่งจะเป็นผู้นำที่เข้มแข็งของสมาคมพาณิชยจีนหรือเทียนหวยในปลายทศวรรษ 2470) เหงียงเงี่ยม เป็นผู้มีความคิดและการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างโดดเด่นทั้งกับเรียกตัวเองเป็นผู้ “รักชาติยิ่งชีพ”¹²

ส่วนเชื้อฮุดเส็ง เป็นปัญญาชนที่มีอิทธิพลสูงมากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเสนอแนวคิดเรื่องชาติที่เน้นราษฎรโดยรวม หรือมองราษฎรเป็น “เพื่อนร่วมชาติ” โดยที่ชาติจะเจริญได้ “เพราะราษฎรชาวยุโรปมีความรู้ประกอบกับสามัคคีธรรมที่ต่อเนื่องระหว่างรัฐบาลกับชาวเมือง”¹³ หนังสือพิมพ์จีนในสยามวารศัพท์ ของเขาเสนอความเห็นเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ว่า

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 142.

¹⁰ นครินทร์ เมฆไตร์, “พลังของแนวคิดชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรูปประเทศาธิรัฐสยาม” ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542) หน้า 6.

¹¹ นครินทร์ เมฆไตร์, “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสยามภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการต่อการมีอิทธิพลระหว่างปฏิญญาแห่งการมีเอกราชของญี่ปุ่น” หน้า 7.

เราทั้งหลายซึ่งเป็นชาติไทยที่มีความสามัคคีปรองดองกัน บำรุงพระมหากษัตริย์เจ้าของเราให้มีพระบรมเดชานุภาพ แะให้ศาลบำรุงประเทศสยามของเราให้ตั้งมั่นอยู่โดยสวัสดิภาพ และบำรุงเพื่อนร่วมชาติของเราให้มีความสุขความเจริญ โดยประการทั้งปวง ...เมื่อท่านจะทำกิจการอันใดเกี่ยวกับราษฎร จะต้องอาศัยความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง หรือว่าอย่าว่า ถ้าท่านรักนับถือตัวท่านเองอันใด ท่านจะต้องรักและนับถือราษฎรอันเป็นเพื่อนร่วมชาติกับท่านอันนั้น นี่เป็นสามัคคีธรรมที่ฝ่ายผู้ปกครองจะพึงปฏิบัติ¹²

กลุ่มลูกเงินหรือเงินสยาม เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ส่วนใหญ่แล้วได้รับการศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่ในประเทศสยาม เฉพาะโรงเรียนอัสสัมชัญแห่งเดียวในเวลา 50 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2428-2478 ก็ผลิตนักเรียนถึง 10,612 คน คนเหล่านี้มีความรู้ ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน จึงสามารถผลิตงานเขียนในฐานะที่เป็นปัญญาชนของสังคมสยามใหม่ โดยที่หลายคนมีหนังสือพิมพ์ของตนเอง ส่วนใหญ่ของคนกลุ่มนี้มีธุรกิจอยู่ในประเทศสยาม¹³ เข้าใจว่าแนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ที่คนกลุ่มนี้เสนอ มีอิทธิพลมากและเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจมากที่สุด เนื่องจากมีหนังสือพิมพ์และวารสารเป็นสื่อในการเผยแพร่ความคิดอย่างกว้างขวาง ในรัชกาลที่ 6 ประเทศสยามมีหนังสือพิมพ์

¹² เสียดุลเส็ง, “กิจที่ควรปฏิบัติ” หนังสือพิมพ์เงินสยามวารสารศัฟร์ วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129.

¹³ นครินทร์ เมฆไตร์, “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน” หน้า 4-5.

ถึง 22 ฉบับ และวารสาร 127 ฉบับ

ในบรรดาชาวเงินเลือดผสมหรือลูกเงินที่มีบทบาทด้านชาตินิยมมาก เช่น นายเล็ก โกเมศ นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเอก วิสกุล นายเขียวทองอิน สนิญเรือง นายชุ่มใช้ ดุตระกุล ฯลฯ หลายคนมีส่วนช่วยการต่อสู้ในประเทศจีน พร้อมกันกับการเสนอแนวคิดชาตินิยมไทย แต่ส่วนใหญ่แล้วมีกิจกรรมทางชาตินิยมอยู่ในประเทศสยาม¹⁴ บางคนเป็นผู้ประกอบการหาหนังสือพิมพ์ซึ่งทำให้สามารถสื่อสารกับคนในวงกว้าง¹⁵ หลายคนรวมตัวกันเป็นสโมสรสยามเงินนगर สามารถเล่านี้ส่วนได้รับการศึกษาในประเทศสยามและสามารถให้ภาษาไทยได้เป็นอย่างดี¹⁶ ในบรรดาคนเหล่านี้มีบางคนเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ที่ตรงกันข้ามกับแนวความคิดที่ปัญญาชนของรัฐเสนอ เช่น หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ซึ่งนำโดยนายเล็ก โกเมศ ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมืองไทยไม่ใช่เป็นเมืองสำหรับคนไทยจริงๆ แต่เป็นเพียงบ้านเช่า และยังประกาศอย่างโจ่งแจ้งในบทความว่า “ชาติ” คือราษฎร¹⁷ และหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ประกาศว่าจะยึด

¹⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 67.

¹⁵ ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน หน้า 89. เป็นที่สังเกตว่านักหนังสือพิมพ์เช่น เสียดุลเส็งเสนอแนวความคิดในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวเงินกับของชาวไทย ดังที่เขากล่าวว่า “ผลที่ราษฎรได้จึ้นจากเงินค่าหัวค่าน้อยลง ไปนั้นแล เปนปัจจัยทำให้การค้าขายอื่นๆ พลอยพุดโทรมลง” (หนังสือพิมพ์เงินในสยามวารสารศัฟร์ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 129) ซึ่งปรากฏว่าเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ข้าวในทศวรรษ 2450 ก็มีการรณรงค์ขายข้าวเงินนगरเพื่อช่วยเหลือชาวยาย ไปรอดู ปราบดา โปนเน สมุทสาครในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2440-2488 หน้า 132

¹⁶ นครินทร์ เมฆไตร์, “พลังของแนวคิดชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542) หน้า 7.

หลักการใช้ภาษาของราษฎรซึ่งเป็น "ภาษาฆราวาส" พร้อมกับกับโจมตีเจ้านายที่นิยมใช้ภาษาอังกฤษในการสนทนากัน¹⁴ นอกจากนี้ชาวจีนเชื้อตมสมัยมีบทบาทในการส่งเสริมและขยายวัฒนธรรมของคนชั้นกลางในเขตเมือง เช่น ละครุไทย ภาพยาตร์ไทย นวนิยายไทย และศิลปะการชกมวยไทย เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับ "ชาติไทย" ที่คนเชื้อตมสมัยนั้น-ไทยเสนอผ่านสื่อมานานานชนิด เป็น "ชาติ" ในความหมายว่าคือประชากรราษฎรหรือประชาชนซึ่งมีสายสัมพันธ์จากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต¹⁵

นอกจากการเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในรัชกาลที่ 6 ยังมีการเสนอความคิดเกี่ยวกับ "ชาติไทย" โดย ชุนนางเก่าที่มีความรอบรู้ คือพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งได้เขียนหนังสือ พระยาศาสตร์ ตอนต้นของหนังสือเรื่องนี้กล่าวว่า "เราเกิดอยู่ในแผ่นดินใด ก็ต้องนับว่าเราเป็นราษฎรหรือชาติซึ่งเป็นผู้เจ้าของแผ่นดินนั้นอยู่ด้วยคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองก็เป็นคุณประโยชน์แก่เรา"¹⁶ จะเห็นได้ว่าแนวคิดที่พระยาสุริยานุวัตรเสนอนี้ เน้นถึงการที่ทุกคนในชาติมีส่วนได้ส่วนเสียกับ "ประโยชน์ของชาติ" พร้อมกันนั้นพระยาสุริยานุวัตรยังเสนอให้หาทางสร้าง "คนชั้นกลาง" ขึ้นในชาติ พร้อมกับเรียกร้องให้ "ชาวเรา" คิดว่า "หาประการใดอันว่าจของชาวเราจะมีน้ำหนักร่วม (ชาวจีน)" และ "ต้องหาทางปิดกัน (ชาวจีน) อย่างใดอย่างหนึ่ง"¹⁷

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹⁶ พระยาสุริยานุวัตร, พระยาศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: พิมพ์, 2518, หน้า 4.

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า ทั้ง "ชาตินิยมจีน", "ชาตินิยมสยาม" และ "คนเชื้อตมสมัยนั้น-ไทย (หรือจีน)" ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับ "ชาติไทย" ของพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งนำเสนออย่างเข้มข้นในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่เป็นความคิดที่เน้น "ชาติของราษฎร" และเน้นให้หาทางแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมที่ราษฎรได้รับ และบางกลุ่มถึงกับคิดว่าหาหนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของชาติได้อย่างแท้จริงก็คือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ความคิด "ชาติไทย" ที่คนเหล่านี้เสนอจึงเป็นอันสรายอย่างยิ่งต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเร่งนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" อย่างจริงจัง โดยเน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อชาติ และเน้น "ความเป็นอื่น" ของชาวจีนที่ไม่ยอมกลาย เป็นไทย (คือไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำแห่ง "ชาติไทย" และไม่ยอมพูดภาษาไทย) ต่างกับในรัชกาลพระราชนิพนธ์ซึ่งไม่ทรงขัดขวางการ "เข้าพวกกัน" ในหมู่ชาวจีนถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชดำริว่า "ความคิดถึงผู้ใดแล้วหันยึดแขนสองข้างพวกนี้...เป็นธรรมดาที่เรา จะต้องเห็นว่าดังผู้ใดคิดได้เข้าพวกมากว่า...แต่ผลมาถึงเมืองเราได้ดีทั้งสองทางเราไม่ยากให้มีโปลิติคัลโอปนิเยนในหมู่พวกจีนในเมื่อเราเลย"¹⁸ ทั้งนี้ก็เพราะในรัชกาลที่ 6 นั้น "โปลิติคัลโอปนิเยนในหมู่พวกจีน" ได้ขยายอิทธิพลออกไปอย่างรวดเร็วจนเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจนั่นเอง

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179.

¹⁸ มหษด. 2/1/4 คำนำพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมฯ ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 127.

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญปัญหาความตึงเครียดและขัดแย้งกับเจ้านายและข้าราชการดังกล่าวมาแล้ว²² ทำให้ทรงเน้น “ความเป็นไทย” ในแง่ที่จะทำให้อันใน “ชาติไทย” ตระหนักว่า การที่พระองค์ทรงเป็นผู้ว่า “ชาติไทย” นั้น ทำให้ชาติไทยยังคงเป็นชาติอารยะและสามารถรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของชาติให้สูงส่งในสายตาของนานาชาติได้เป็นอย่างดี ทรงชี้ให้เห็นว่า “ชาติไทย” มี “ภูมิธรรม” อันเป็นสากลเช่นเดียวกับของชาติตะวันตก และในบางแง่ “ภูมิธรรม” ของชาติไทยเหนือกว่าของชาติตะวันตกเสียอีก และพระองค์ได้ทรงประดิษฐ์ฐาน “ภูมิธรรมของชาติ กล่าวคือ ดั่งหลักอันดี” ที่ทำให้ “ชาติไทย” ยังคงเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมา เพราะทำให้ “พลเมืองประพัตติอยู่ในทำนองคลองธรรม...เป็นชาติดีวิไลซ์แท้จริง” ดังจะเห็นได้ว่าในรัชกาลของพระองค์ “ชาติไทย” ดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างเท่าเทียมกับชาติอารยะทั้งหลาย เช่น พระองค์ได้รับพระราชทานพระยศเป็นนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ ในขณะที่ “สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ...ทรงรับคำเชิญของเราให้ทรงรับพระยศเป็นนายพลพิเศษในกองทัพลสยาม” และกองทัพไทยทำสงครามเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาติมหาอำนาจอันทำให้ธงไตรรงค์ของชาติไทยโบกสะบัดเคียงคู่ธงของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น²³

²² ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์, “ปัญหาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนึกคิด ปญญาชนไทยเทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543, หน้า 18.

²³ เช่นเดียวกัน.

กล่าวโดยสรุปสำหรับประเด็นนี้ก็คือ ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จำเป็นต้องนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อจัดสัมพันธภาพทางอำนาจในระบบการปกครองใหม่ที่เกิดขึ้นในกลางรัชกาลที่ 5 พร้อมกันนั้นก็ต้องเร่งนิยามความหมายของ “ชาติไทย” เพื่อแข่งขันกับความหมายที่คนกลุ่มอื่นๆ นิยาม รายละเอียดเกี่ยวกับความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยามและความคิดสำคัญๆ ที่ได้รับการสืบทอดและปรับเปลี่ยนในสมัยหลังจะได้กล่าวในหัวข้ออื่นๆ ต่อไปข้างหน้า

2. ภูมิหลังและความหมายทางการเมืองของการเน้น “เชื้อชาติไทย”

การเน้น “เชื้อชาติ” ในแง่กลุ่มคนที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ แม้จะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ในสมัยนั้นก็มีไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดในแง่ที่ทำให้คนใน “ชาติไทย” มีความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอัตโนมัติ เพราะมุ่งเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันเนื่องมาจากการยึดมั่นในพระมหากษัตริย์องค์เดียวกันและการนับถือศาสนาพุทธเหมือนกันมากกว่า ส่วนการเน้นประวัติศาสตร์อันยาวนานของ “ชาติไทย” แต่โบราณ แม้ว่ามีนัยของการเล่าเรื่องราวของ “ชนชาติไทย” ที่สืบสายเลือดกันมาช้านานอยู่ด้วย แต่จุดเน้นอยู่ที่การทำให้คนไทยรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของ “ชาติไทย” ก่อนชาติอื่นๆ และการที่สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าภาคภูมิใจในความสามารถของชนชาติไทย ความภาค-

ภูมิปัญญาจากจะทำให้เกิดความรักใน “ชาติไทย” และเห็นความสำคัญของผู้คนชาติแล้ว ยังช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเหนือกว่าของชาติ ตะวันตก หรือในภาวะที่เกิดวิกฤติด้วยตัว

เนื่องจาก “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอุดมการณ์หลักอยู่ที่การทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มั่นคง หัวใจของ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามจึงเน้นอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา และภาษาไทย ทั้งสามส่วนนี้ เป็น “ภูมิธรรม” แบบไทย ซึ่งจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และจรรโลงโครงสร้างการเมืองที่อำนาจรวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์เช่นมีชนบถรวมเนืองประเพณี “แบบไทย” รวมทั้งพระราชพิธี “แบบไทย” จำนวนมากที่แวดล้อมพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้ทรงศักดิ์สิทธิ์สูงสุด มีพระพุทธรูป “แบบไทย” ที่ช่วยให้มีความหมายแก่พระมหากษัตริย์ เช่น พระสงฆ์เจ้าแสดง “พระมงคล-วิเศษกถา” ที่สรรเสริญพระคุณลักษณะอันพิเศษขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้ทรงมีความชอบธรรมทุกประการที่จะทรงครอบครองพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ” และมีราชศัพท์ใน “ภาษาไทย” ที่ตอกย้ำสถานะอันสูงสุดในระบบการสื่อสารทางสังคม เป็นต้น ดังนั้น “ความเป็นไทย” ดังที่กล่าวมาข้างต้น อันเป็นส่วนสำคัญของ “ชาติไทย” ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม จึงได้รับการเน้นเป็นอย่างมาก ในขณะที่มีการเลือกรับความเจริญทางวิทยาการ

²⁴ สมเด็จพระมหาลิขิตเจ้า กรมพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ พระมณฑลวิเศษกถา กรุงเทพฯ: มหากฎราชวิทยาสัย, 2497.

และเทคนิคโดยจากตะวันตกเพื่อเป็นกลไกทางอำนาจของรัฐอย่างเข้มข้น

จะเห็นได้ว่า “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการเน้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิ-ราชย์ ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “เชื้อชาติ” หรือการสืบสายเลือดโดยตรง แต่การเรียกชื่อชาติว่า “ไทย” และความจำเป็นในการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ “ชาติไทย” โดยเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ ในการกอบกู้และรักษาเอกราชของชาติและการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ “ชาติไทย” มาอย่างยาวนาน ทำให้จำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องการสืบสายเลือดของชนชาติไทยอยู่ด้วย หนังสือเรื่อง หลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งเน้นการสืบสายเลือดจึงได้รับพระราชทานรางวัลในรัชกาลที่ 7

หนังสือเรื่อง หลักไทย ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2471 และภายใน 7 ปี หนังสือนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำถึง 7 ครั้ง เป็นหนังสือสำคัญที่ทำให้แนวคิดเรื่อง “เชื้อชาติ” ในแง่ของการสืบสายเลือดของชนชาติไทยมีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง เพราะเล่าถึงเรื่องราวของชนชาติไทยตั้งแต่สมัยโบราณที่อพยพมาจากตอนใต้ของจีน การเน้นเรื่องของการสืบสายเลือดยังเห็นได้ชัดในเนื้อเรื่องเพลง “ชาติไทย” ที่ขุนวิจิตรมาตราแต่งใน พ.ศ. 2475 และกลายเป็นเพลงที่ได้รับความนิยม ก่อนหน้าที่จะเกิดเพลงชาติฉบับทางการเป็นเวลาหลายปี เพลง “ชาติไทย” ของขุนวิจิตรมาตรานี้มีความว่า คนไทย “สืบเผ่าไทยดึกดำบรรพ์โบราณลงมา... อันดินสยามคือว่าเนื้อของเชื้อไทย นารีนั้นไหลเชื้อว่าเลือดของเชื้อข้า...”²⁵ ในขณะ

²⁴ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีโนวัตรของข้าพเจ้า พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523. หน้า 406-407.

นายฉันทน์ ขำวิสัย ก็ได้แต่งเพลงชาติที่มีเนื้อร้องคล้ายกัน คือ “เหล่าเราทั้งหลาย เดือดและเนือเชื้อชาติไทย”^{๒๕}

อย่างไรก็ตามการเน้นเรื่องการสืบสายเลือดอย่างเต็มที่โดยรัฐบาล นั้นเกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

ในคำชักชวนของกระทรวงกลาโหมให้เรียกชื่อประเทศว่า “ไทย” เน้นแต่เลือดด้านเชื้อชาติอย่างตรงไปตรงมา เช่นระบุว่าชื่อเดิมนั้น “ไม่สมควรที่เป็นเชื้อชาติไทย ในการที่จะใช้ชื่อประเทศอย่างหนึ่งแต่ชื่อพลเมืองไปอย่างหนึ่ง...ชนชาติไทยเป็นเชื้อชาติที่ใหญ่หลวงสมควรเรียกให้สมควรศักดิ์ศรีของคนไทย”^{๒๖}

การให้เหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศสะท้อนความคิดที่เน้น “เชื้อชาติไทย” อย่างตรงไปตรงมา จอมพล ป. พิบูลสงครามกล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศว่า “เมื่อเราได้กำหนดวันที่ 24 มิถุนายน ให้เป็นวันชาติแล้ว ฉะนั้น ควรเปลี่ยนนามประเทศ “สยาม” เป็นประเทศไทย เพราะประเทศต่างๆ เขาก็ตั้งชื่อประเทศตามเชื้อชาติของเขา เรื่อนี้ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ก็เห็นชอบด้วย”^{๒๗} และประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย “รัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ” ก็กล่าวว่า

“ข้าพเจ้า ถึงขอ เหม เวชกร จิตรกรมือเหวดา หลวงสาธิตานุประพันธ์ ราชาเรื่องลิลิต ผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย กรุงเทพฯ: ธาณิธรพด. 2531. หน้า 191.

“หนังสือพิมพ์ประชาชาติไทย 6 มิถุนายน 2482 อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “ประเทศไทยยุค 65: ไข่มุกใหม่ เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2547). หน้า 88 และ 95.

“อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “ประเทศไทยยุค 65: ไข่มุกใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2547). หน้า 80.

“รัฐบาลเห็นสมควรให้ชื่อประเทศไทยให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติและความนิยมของประชาชนชาวไทย”^{๒๘}

ในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการเน้นความคิด “เชื้อชาติไทย” ในแง่การสืบสายเลือดเป็นอย่างมาก บทเพลง “เลือดไทย” เน้นว่า “เลือดไทย กล่าวหา...โลหิตสายเดียวกลมเกลียวกันไว้”^{๒๙} ส่วนบทกวี “การเคารพธงชาติ” ก็เน้น “ชาติ” ของคนไทยทุกคนซึ่งสืบสายเลือดกันมาตั้งแต่อดีต, ปัจจุบัน จนถึงอนาคต^{๓๐}

ในการเสนอความคิดเรื่อง ชาตินิยม ใน พ.ศ. 2490 หลวงวิจิตรวาทการ ยังคงเน้นการสืบสายเลือด “รักคนสืบสายโลหิตและมีประวัติศาสตร์ร่วมกันมา โดยไม่จำกัดเขตว่าคนเช่นนั้นจะอยู่ในประเทศใด”^{๓๑} จนถึง พ.ศ. 2500 หลวงวิจิตรวาทการจึงขยายความหมายของ “เชื้อชาติ” ออกไปครอบคลุมถึงวัฒนธรรม และการมีชะตากรรมร่วมกัน โดยกล่าวว่า “คำว่าเชื้อชาติ หรือ Race หมายถึง การที่มีมนุษยสัมพันธ์สาย ภาษา วัฒนธรรม ชนบพละเพนี้ และวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเดียวกัน...ชาติ...คือส่วนรวมของมนุษย์ที่มีเชื้อชาติเดียวกัน ร่วมโชคชะตา”^{๓๒}

๓ ข้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

๔ “หลวงวิจิตรวาทการ, “ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับเขมร” ใน สารคดีและสิ่งพิมพ์จากปฐกา และคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ กรุงเทพฯ: เสริมวิทยานุกรณการ, 2516. หน้า 6.

๕ “หลวงวิจิตรวาทการ, “การเคารพธงชาติ” วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 2 ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 สิงหาคม 2525. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505. หน้า 193.

๖ “หลวงวิจิตรวาทการ, ชาตินิยม พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดำรงการพิมพ์, 2528. หน้า 37-38.

๗ “หลวงวิจิตรวาทการ, “นโยบายชาตินิยม” คำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2541. หน้า 148-147.

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุปสรรค ๒. พุทธศักราชแบบ “เชื้อชาติ”

1. การเปลี่ยนแปลงการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ทำให้ผู้นำในระบบใหม่จำเป็นต้องลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำให้ผู้นำในระบบใหม่มีสถานการณ์ทางสังคมแตกต่างจากผู้นำในระบบเดิมที่ประชาชนที่ก้าวขึ้นมาจากรัฐราชการระดับกลาง ความชอบธรรมที่มาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญยังขาดความมั่นคงเพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงต่อระบอบการปกครองใหม่ ในขณะที่เดียวกันคนที่มีความรู้ในเขตเมืองก็ยังไม่ยอมรับอำนาจของผู้นำอย่างเต็มที่ เพราะยังมีอำนาจในระบบอุปถัมภ์โดยย่ำแย่อยู่ เพราะจอมพล ป. ต้องการจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จอยู่ในมือซึ่งยากที่คนชั้นกลางในเขตเมืองจะยอมรับได้ที่สำคัญ การรับรู้ “ความเป็นไทย” แบบเดิม (ซึ่งเป็นองค์ประกอบ สำคัญของ “ชาติไทย”) ยังคงดำรงอยู่ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมากแก่ผู้นำในระบบใหม่ เพราะ “ความเป็นไทย” แบบเดิมช่วยเสริมสร้างและจรรโลงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

ในเวลานั้นการรื้อถอน “ความเป็นไทย” แบบเดิมยังกระทำได้ในขอบเขตจำกัด เพราะนอกจากคนส่วนใหญ่จะอ่านหนังสือไม่ออกและเสื่อมลงแล้วยังแพร่หลายเฉพาะในเขตเมืองแล้ว ที่สำคัญคือ “ความเป็นไทย” แบบเดิมยังมีความสำคัญอย่างมากต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ เช่น ลำดับประวัติศาสตร์ที่เน้นความสำคัญของผู้นำในการรักษาเอกราชทำให้หลักเลียงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสำนึกประวัติศาสตร์ที่เน้นความสำคัญของผู้นำในการสร้างความเป็นเอกภาพชาติก็ทำให้หลักเลียงไม่ได้

ที่จะต้องเล่าเรื่องสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระปิยมหาราช แม้แต่ชื่อพระคการเมืองของจอมพล ป. ก็ยังต้องเลือกใช้ชื่อ “เสริมวงศ์สิงห์” อันมาจากชื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ความเป็นไทย” แบบเดิมมีส่วนช่วยทำให้คนไทย “เชื้อผู้นำ” จนไม่อาจรื้อถอนลงได้อย่างสิ้นเชิง จะรื้อถอนได้เฉพาะส่วนที่ไม่กระทบต่ออำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำในระบบใหม่เท่านั้น (แต่ความล้มเหลวหรือความล้มเหลวในการรื้อถอนก็ยังขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นอันมาก)

วิธีที่จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการเลือกใช้เพื่อแก้ปัญหาข้างต้นก็คือการทำให้ “ชาติไทย” มีความสำคัญสูงสุดขึ้นมาแทนพระมหากษัตริย์โดยการเน้น “เชื้อชาติไทย” เพื่อให้เกิดสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแทนการเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้ “ความเป็นไทยทางวัฒนธรรม” อันจะทำให้พระมหากษัตริย์ยังคงมีความสำคัญสูงสุดต่อไป

การเน้นความสำคัญสูงสุดของ “ชาติไทย” นี้ หมายถึงการทำให้คนรู้สึกว่า “ชาติไทย” มีความหมายเดิมเปี่ยมหรือมีความสูงส่งในตัวเอง มิใช่มีความหมายต่อเมื่อมีพระมหากษัตริย์เป็น “หน้าตาของชาติ” หรือเป็น “ประมุขของชาติ” ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยเน้นมาแล้ว นอกจากนี้ยังต้องทำให้ชาติไทยมีความหมายตามอุดมคติของกฎปฏิบัติคือเป็นชาติ “ของประชาชน” หรือเป็น “ประชาชนชาติ” อย่างน้อยก็ในเชิงอุดมการณ์ ดังนั้น เมื่อยังไม่สามารถเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมของคนไทย (ภายใต้ชื่อหรือชื่อ “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมแบบเดิม) อย่างเต็มที่ จึงไม่มีวิธีการใดที่จะดีไปกว่าการหยิบเอาเรื่อง “เชื้อชาติ” ซึ่งรับรู้กันแพร่

หลายพอสมควรแล้วขึ้นมาเน้น โดยเบียดขับ “ความเป็นไทย” ส่วนที่ส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ พร้อมกับรักษา “ความเป็นไทย” ส่วนที่จริงใจของอำนาจของ “ผู้นำ” ในระบอบใหม่เอาไว้

เพื่อสถาปนาความมั่นคงให้แก่ผู้นำในระบอบใหม่ การเน้นว่า “ชาติไทย” มีความสำคัญสูงสุดเพราะหมายถึงคนไทยทั้งปวงที่สืบสายเลือดกันมายาวนาน แต่โบราณและจะสืบสายเลือดกันต่อไปในอนาคต) จึงเกิดขึ้นอย่างเต็มที่ ถึงกับเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” โดยอ้างเหตุผลเรื่อง “เชื้อชาติ” นอกจากนี้ยังต้องเน้นด้วยว่าบรรพบุรุษของชาติไทยได้หลังเลืกลูกปัดกองเอกราชของชาติมาด้วยกันแต่โบราณ ซึ่งจะทำให้ “ชนชาติไทย” ยอมหลังเลืกลูกปัดกองเอกราชของ “ชาติไทย” สืบไปในอนาคต หลังของความคิดเช่นนี้ จะช่วยให้เกิดการยอมรับอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำได้ง่ายขึ้นเพราะเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าสงครามโลกกำลังจะระเบิดขึ้น ในภาวะสงครามเป็นการง่ายที่จะทำให้ทุกคนเห็นว่าอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำเป็นสิ่งจำเป็น และคนไทยตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้วที่ได้รับการปลูกฝังว่าการเสียสละทุกสิ่งแม้เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อเอกราชของชาติเป็นสิ่งที่ไม่มีเกียรติอุดมการณ์ “เชื้อผู้นำ ชาติพันธุ์” จึงแพร่สะพัดออกไปพร้อมกับการเน้น “เชื้อชาติ” อย่างเข้มข้น^๙

^๙ ด้วยเหตุผลข้างต้น การเน้นเชื้อชาติจึงตรงกับทั้งระบอบเผด็จการและระบอบประชาธิปไตย จึงไม่น่าจะเป็นผลโดยตรงจากการที่หลวงวิจิตรวาทการไปยึดมั่นและได้พบว่าคนไทยอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการ แต่การไปยึดมั่นน่าจะช่วยให้หลวงวิจิตรวาทการมีเชื้อชาติที่ชัดเจนขึ้น จนสามารถชี้แจงได้ชัดเจนว่า ค่ายของตนได้กลายเป็น

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า นอกจากการเน้น “เชื้อชาติไทย” แล้ว จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการได้พยายามสร้าง “ความเป็นไทย” ชุดใหม่ขึ้นมารองรับระบอบใหม่ด้วย นั่นคือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทางรัฐนิยมเพื่อความมั่นคงของ “ระบอบปิบูล” นั่นเอง

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทางรัฐนิยม เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยให้ “ระบอบปิบูล” มีความมั่นคงพอที่จะต้านทานกลุ่มที่นิยมเจ้าได้ เพราะเป็นวัฒนธรรมที่มีมิติของความเสมอภาคมากขึ้น สอดคล้องกับอุดมคติของระบอบใหม่ และเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เกื้อหนุนให้เจ้ามีสถานภาพและอำนาจเหนือชนชั้นอื่น การสถาปนา “วันชาติ” ให้เป็นวันที่ 24 มิถุนายน แสดงถึงความพยายามที่จะทำให้ระบอบใหม่ที่เกิดขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน ได้รับการนิยามเป็นหนึ่งในเดียวกับชาติ^{๑๐} ซึ่งต้องนับว่าเป็นการกระทำที่สมเหตุสมผลอย่างยิ่งในทางอุดมการณ์ เนื่องจากระบอบใหม่เป็นระบบที่ประชาชนเป็นเจ้าของชาติ หรือเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยที่ จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการได้สร้างคำอธิบายที่เน้นว่าระบอบการปกครองใหม่ยึดเอา “มติมหาชน” เป็นหลักในการปกครอง เพียงแต่ว่าเป็น “มติมหาชน” ที่ต้องผ่านกระบวนการ “มนุษยปรัชญา” เสียก่อน เพื่อทำให้มหาชนคิดอย่าง “ถูกต้อง” ในทางปฏิบัติคือคิดในกรอบที่รัฐต้องการ จนกระทั่งผู้นำสามารถคิดแทนมหาชนได้ และหลวงวิจิตรวาทการสามารถกล่าวถึงความคิดของผู้นำสะท้อน “มติมหาชน” เสมอ เพราะผู้นำนั้น “เป็นมติมหาชน เพราะจะพูดอะไร ทำอะไร คนจะพูดตาม ทำตาม”^{๑๑}

^{๑๐} โปรดดู ลายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 76-78.

อย่างไรก็ตาม มีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้รัฐบาลไม่สามารถทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและทางจิตใจในวัน แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามด้วยวิธีการต่างๆ รวมทั้งด้วยการประกาศ “รัฐนิยม” เช่น ความจำกัดของการศึกษาแผนใหม่และสื่อมวลชน ตลอดจนการที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรมซึ่งทำให้วิถีชีวิตผูกพันกับชุมชนมากกว่าผูกพันกับรัฐ ดังนั้น จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการจึงจำเป็นต้องหาทางกระตุ้นให้เกิดความสามัคคีในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเร่งรัดที่สุดซึ่งวิธีหนึ่งที่จะทำได้คือการกระตุ้นความรู้สึกร่วมกันของชาตินิยมนั่นเอง เพราะเชื้อชาตินิยมจะทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันหรือรู้สึกเป็นพวกเดียวกันในฐานะที่มีสายเลือดเดียวกัน เหมือนทุกคนในชาติเป็นญาติพี่น้องกันและได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาช้านาน และถูกหลอนหลอนให้ยังคงผูกพันกันและพึ่งพาซึ่งกันและกันตลอดไป โดยเฉพาะในการปกป้องชาติไทยให้ไม่เอกราชและมีความเจริญรุ่งเรืองอันจะส่งผลดีต่อทุกคนในชาติ ดังที่รัฐบาลจอมพล ป. ทำการโฆษณาอยู่เสมอ

2. นโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

นโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. มีผู้เสนอว่านโยบายข้างต้นเกิดขึ้นเมื่อเกิดสงครามโลกขึ้นในยุโรปแล้ว โดยตีความจากปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการในวันที่ 18 ตุลาคม 2543 ว่า “สงครามยุโรปเพียงชั่ววอยปีที่ผ่านมาแล้ว ไม่ได้ให้

บทเรียนอันแน่ชัดแก่เรา”^{๖๖} แต่นโยบายข้างต้นเป็นผลมาจากบรรยากาศอันตึงเครียดของโลกซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้าสงครามโลกจะระเบิดเป็นวลาหลายปี ปัญหาที่จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการคำนึงถึงมากที่สุดคือ “เราจะต้องเป็นมหาประเทศ หรือมีอะไรที่จะต้องล้มจม... ประเทศเล็กๆ จะต้องถูกกลืนหายไปเข้าไปในประเทศใหญ่”^{๖๗} ดังนั้นจึงต้องพิจารณาว่าความสามัคคีกันดังกล่าวนี้เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ติดตามสถานการณ์โลกอย่างใกล้ชิด และรู้เรื่องการที่มหาอำนาจบุกเข้ายึดครองประเทศที่อ่อนแอเป็นอย่างดี เช่น การที่แมนจูเรียและเกาหลีถูกญี่ปุ่นยึดครองตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 นับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ต้องหาทางป้องกันมิให้ประเทศสยามต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น^{๖๘} หากพิจารณาแต่ข้อความจากปาฐกถาจะทำให้เข้าใจผิดได้ง่าย เนื่องจากเป็นปาฐกถาที่แสดงในระหว่างสงครามและปลุกกระตือรือร้นสนับสนุนการทำสงครามเพื่อยึดอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศส จึงต้องเน้นบทเรียนจากสงครามเป็นธรรมดา

นโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ทำให้ต้องเน้นชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมเพื่อต่อต้านจีน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจอมพล ป. ต้องการร่วมมือกับญี่ปุ่น ถ้าไม่ต่อต้านจีน การเคลื่อนไหวของนักศึกษาชาตินิยมจีน

^{๖๖} ปรีชา สอนอรรถ “ประเทศไทยยุค 65: ไขมุกใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงประเทศไทย 2482-2543” ฉบับพิมพ์ที่ 25 ฉบับที่ 8 มิถุนายน 2547, หน้า 95.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

^{๖๘} ปรีชา สอนอรรถ อธิบายความหมายของหลวงวิจิตรวาทการที่เรียงถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศต่าง ๆ ในทศวรรษ 2470 ใน สารคดี ตั๊กแตน, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 30-31.

จะไม่เพียงแต่เป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจไทย เนื่องจากกาการสงเงินมหาศาลออกนอกประเทศเพื่อช่วยชาติเงินบาทกับญี่ปุ่นเท่านั้น แต่นักชาตินิยมเงินในประเทศไทยยังเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแข็งขันซึ่งเป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อการที่รัฐบาลจะร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่น ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องทำการต่อต้านเงินในนามของชาตินิยมไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างอุปสรรคมิให้นักชาตินิยมเงินเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยได้อย่างสะดวก การกระทำเช่นนี้ของรัฐบาลไทยย่อมจะสร้างความพึงพอใจให้แก่ญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง เป็นไปได้ว่านโยบายต่อต้านเงินของรัฐบาลไทยทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นตอบแทนด้วยการสนับสนุนให้ไทยได้ดินแดนบางส่วนของอินโดจีน “กลับคืน” มาจากฝรั่งเศส และสามารถพัฒนาความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นต่อกันในฐานะพันธมิตรแห่งวงไพบูลย์มหาเอเซียบูรพาได้ในที่สุด

นอกจากความร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้ว นโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองยังทำให้รัฐบาลต้องการความร่วมมือจากประชาชน การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมช่วยให้สามารถเน้นคุณสมบัติต่างๆ ที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ให้คนรู้สึกว่าเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในสายเลือดของชนชาติไทยมาแต่โบราณซึ่งแม้ว่าจะเป็นคุณสมบัติที่ไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน แต่ก็สามารถกระตุ้นให้ปรากฏขึ้นมาได้ เช่น นิสัยองกงมานิสัยต่อสู้ เป็นต้น⁴⁰

ขณะเดียวกันการสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองย่อมหมายถึงการที่จะต้องขยายอำนาจอธิปไตยของไทยออกไปยังดินแดนต่างๆ

40 ศาสนา ดัชนีอักษร, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ หน้า 134-148.

โดยรอบ ซึ่งนโยบายนี้จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชน วิธีที่ง่ายที่สุดจึงได้แก่การทำให้คนในประเทศรู้สึกว่าเป็นคนไทยในดินแดนที่ไทยจะขยายอำนาจออกไปนั้นเป็น “เลือดเนื้อเชื้อไข” เดียวกันกับคนไทยในประเทศ ดังนั้นการเน้น “เชื้อชาติไทย” จึงช่วยสร้างแรงสนับสนุนให้แก่การสร้างกองทัพและการขยายอำนาจของรัฐบาลเป็นอย่างดีด้วยเหตุนี้หลวงวิจิตรวาทการจึงไม่เพียงแต่กล่าวว่า “ถิ่นไทยอันกว้างขวางซึ่งตั้งอยู่เหนือสิบสองจุไทย...มีเลือดเนื้อเชื้อไขเราอยู่ 24 ล้านคน ซึ่งยังถือตนเป็นคนไทย พูดภาษาไทย มีชีวิตจิตใจเป็นไทย”⁴¹ เท่านั้น แต่ยังมีนิยามความหมายของ “เชื้อชาติไทย” ไว้กว้างขวางมาก คือครอบคลุมทุกชนชาติในแหลมทอง(จะไม่ครอบคลุมก็แต่ชาวจีนที่ยังไม่กลายเป็นไทยเท่านั้น) ในละคร รามัญ ตัวละครกล่าวว่า “เขมรเป็นชื่อสมมุติแต่พวกเราในแหลมทองนี้ทั้งแหลมพวกเดียวกันทั้งนั้น”⁴² ในละคร พ่อขุนผาเมือง ตัวละครกล่าวว่า “ทั้งญวน แกว และเขมรล้วนเป็นไทย”⁴³ คำบรรยาย “ชาติไทยจะชนะ” ระบุว่า “ชาติไทยในที่นี้...ข้าพเจ้าหมายตลอดถึงพี่น้องของเราผู้ช่วยแม่น้ำโขง และในกรุงกับพม่าด้วย”⁴⁴ ส่วนปาฐกถา “การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส” กล่าวว่า ดินแดนลาวและเขมร “เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย เลือดไทย ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา มีจำนวนสี่ล้านคน” แล้วสร้าง

“หลวงวิจิตรวาทการ” ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส” แสดงแก่ผู้บรรยายและนักเรียนโรงเรียนกฎหมายที่ศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน จิตตรอนุสรณ์ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เนียบนัยกรัณมิตร, 2505. หน้า 157-162.

41 อ้างใน ประจักษ์น บุรณมาตย์, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ: มหาวชิราวุธธรรมศาสตร์, 2528. หน้า 88.

42 อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

43 อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

ความสนใจเพื่อให้ผู้สนใจสมัครเข้าช่วยเหลือ “หน่วยช่วยเหลือ
กับเรา” ให้พ้นจากการถูกฝังและกดขี่ข่มเหง ด้วยการกล่าวหาว่า

ทุกๆ ครั้งที่มีข้าพเจ้าไปแสดงเห็นแก่คนใจ
เหมือนว่าน้ำที่ไหลอยู่นี้คือน้ำตาของชาวไทย พวกเราทางฝั่งนี้
เป็นอิสระเสรี แต่พี่น้องเราทางฝั่งนั้นถูกกดขี่ข่มเหงอยู่ทุกวัน
...ภาษีใหม่ๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง การเร่งรัดภาษีได้กระทำด้วย
พลการอันน่าสยดสยอง^๔

จะเห็นได้ว่าการปลูกเร้าชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมมีความสำคัญ
อย่างสูงต่อนโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

3. การเกิดกัน “ลูกจีน” มีให้อ่านจากทางการเมือง

การเน้น “ชาติไทย” ในแง่ “เชื้อชาติ” มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะ
ต้านทานการขยายอำนาจทางการเมืองของ “ลูกจีน” อยู่มาที่เดียว เพราะมี
ลูกจีนได้รับการศึกษาใหม่จากโรงเรียนฝรั่งจำนวนมากและหลายคนที่ทำการ
เคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น เสนอความคิดเห็นทางการเมืองตามหน้า
หนังสือพิมพ์

“หลังจากสงครามการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้สมบูรณ์แล้ว แสดงแก่สาธารณชนและนักเรียนโรงเรียน
กรมศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน จิตตรอนสุรินทร์ หน้า 138

ความพยายามของจอมพล ป. ที่จะให้หลังจกวิวัฒนาการดำเนินการ
ต่อต้านจีนเกิดขึ้นตั้งแต่จอมพล ป. เริ่มมีอำนาจมากจนภายหลังการรัฐประหาร
20 มิถุนายน 2476 ซึ่งจอมพล ป. เป็นผู้เข้าในการยึดอำนาจจากพระยามโนปกรณ-
นิติธาดา ต่อมาในเดือนกันยายน 2486 หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ตีพิมพ์
ข่าวจอมพล ป. ให้ลงจกวิวัฒนาการทางการเมืองเพื่อใช้อย่างเป็นทางการแทน
เพลงชาติของขุนวิจิตรมาตราซึ่งแพร่หลายอยู่ในเวลานั้น โดยต้องการให้เป็น
เพลงชาติที่เน้นความเป็นตัวของตัวเอง^๕

ผู้แทนราษฎรชั่วคราวที่ได้รับแต่งตั้งในวันที่ 28 มิถุนายน 2575 มีลูกจีน
3 คนซึ่งมีบทบาทอย่างกระตือรือร้น คือนายมังกร สยามเสน นายมานิต สุวดี
และนายพูนใจ คูตระกูล^๖ บรรยายภาคของประเทศไทยในเวลานั้นมีการเคลื่อนไหว
ของหลายฝ่ายที่จะให้รัฐบาลเห็นว่า “ประเทศไทยไม่ได้เจริญด้วยรัฐราชการหรือ
รัฐบาลอย่างเดียว จุดสำคัญอยู่ที่การบริการและพาณิชยกรรมต่างๆ”^๗
ดังนั้น ลูกจีนที่มีความรอบรู้ทางเศรษฐกิจหรือเอาใจใส่ในปัญหา “การบริการ
และพาณิชยกรรม” ย่อมจะได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ และระบอบการเมือง
ที่มีการเลือกตั้งจะเป็นช่องทางให้ลูกจีนจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ถ้าว่าเข้าสู่เวที

^๔ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์ร่วมชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม” พิมพ์ขึ้น ปีที่ 2 ฉบับที่
2 เมษายน-มิถุนายน 2547, หน้า 87.

^๕ นันทพร นพเศรษฐ์, “พลังของแนวคิดชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐบาลประชาธิปไตย
รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542) หน้า 29.

^๖ หอม นิลรัตน์, “นักการเมืองมากหน้าหลายตา” นิตยสารมติชนรายวัน ฉบับพิเศษ 30-31 ตุลาคม 2575.
อ้างใน นันทพร นพเศรษฐ์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และ
มนุษยศาสตร์ร่วมกับโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535, หน้า 227.

การเมืองระดับชาติ ดังนั้น นักการเมืองที่เฉลียวฉลาดอย่างจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการ ย่อมเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อสกัดกั้นลูกปืนเหล่านี้ออกจากพื้นที่ทางการเมือง ซึ่งการปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมแบบที่เน้น “เชื้อชาติ” จะตอบสนองปัญหาทางการเมืองในชั้นนี้ของจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการได้เป็นอย่างดี⁴⁹

“นี่ไง” เป็นที่ไม่ลังเลคิดว่า ปัญหาหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการยกขึ้นมาเป็นเหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น “ไทย” ก็คือการที่รัฐธรรมนูญระบุว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของ “ปวงชนชาวไทย” ซึ่งคำว่า “ชาวไทย” นี้ “ย่อมจะหมายความว่าไม่เฉพาะแต่ชาติไทย ต้องหมายถึงชนชาติอื่นๆ ที่เป็นชาวสยาม

๓. สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล วิเคราะห์ว่า การเสนอเปลี่ยนชื่อสยามเป็นไทยของหลวงวิจิตรวาทการ มาจากความคิดที่ต่อการเกิดคน (identity) เชื้อชาติไทยตามคติเชื้อชาตินิยม (racism) และปฏิวัติสถาบันและสิทธิของคน (เชื้อชาติ) จีน ทั้งนี้ แม้ว่าอาจารย์สมศักดิ์จะได้แสดงและวิเคราะห์ว่าปริมาณจำนวนมากย่อมจำเป็นว่าเชื้อไทยและนามานใจจริง แต่ปฏิเสธด้วยที่ไม่ได้อธิบายว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น แต่ข้อเขียนของอาจารย์สมศักดิ์นั้นยิ่งยิ่งและเป็นที่น่าสนใจ เพราะความรู้สึกต่อต้านสิ่งของหลวงวิจิตรวาทการและอุปถด ปร. พิสูจน์สงครามเอง มีอาจารย์สมศักดิ์มองว่าเป็นเรื่อง iron เพราะหลวงวิจิตรวาทการจะเป็นคนสมัยก่อนแล้ว แม้อาจารย์สมศักดิ์จะกล่าวถึงปฏิกายที่หลวงวิจิตรวาทการซึ่งทำการใช้ชื่อว่าประเทศไทยสมตามต่อไป จะทำให้คนจีนไม่มีโอกาสเข้าสภา เพราะรัฐธรรมนูญระบุอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนชาวไทย ซึ่งคำว่า "ชาวไทย" นั้น "ย่อมจะหมายความว่าเฉพาะคนชาติไทย ต้องหมายความว่าคนจีนชนชาติอื่น" ที่เป็นชาวไทยสมด้วย และการที่กฎหมายเลือกตั้งที่ "จำกัดให้เฉพาะชนชาติไทยนี้...จำกัดกับรัฐธรรมนุญ" แต่อาจารย์สมศักดิ์เห็นว่าประเทศนี้เดิมทีเป็นเพียงชื่ออ้าง หรือเป็น "ปัญหามาปลอมๆ" มีเพียงปัญหาจริงๆ โดยอาจารย์สมศักดิ์ให้เหตุผลว่า "สิทธิเลือกตั้งที่จำกัดเฉพาะคนสัญชาติไทย (เชื้อชาติ) ที่นี้ เป็นไปตามบรรพที่ฐานสากล" ไปรอด สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยยุค 65: รื้อมุดใหม่เกี่ยวกับกบฏเปลี่ยนชื่อประเทศ" 2482 ศิลปวัฒนธรรม ฉบับ มิถุนายน 2547, หน้า 77-96. และ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม" ฟาเสียวกัน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน 2547.

ด้วย” และหลวงวิจิตรวาทการยังชี้ให้เห็นด้วยว่าการที่กฎหมายเลือกตั้ง “จำกัดให้เฉพาะชนชาติไทยนั้น... ข้อที่บัญญัติว่าเป็นการวิเคราะห์ปัญหาที่แสดงถึงความกังวลใจในเรื่องลูกจีนจะมีอำนาจทางการเมือง เพราะกลุ่ม “ลูกจีน” ซึ่งเกิดในประเทศสยามจะสามารถใช้สิทธิทางการเมืองในฐานะที่มีสัญชาติไทย นับเป็นความหวังหนึ่งที่มาจากผลประโยชน์ทางการเมือง โดยแท้ มิใช่มาจากอคติทางเชื้อชาติแต่อย่างใด”^๑

ความหวาดหวั่นในเรื่องการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของลูกจิ้นยังเห็นได้จากคำกล่าวของหลวงวิจิตรวาทการในการประชุมคณะรัฐมนตรี 25 กรกฎาคม 2481. ความว่า

นายเอ็กปโย (เอก วสุกุล) เคยขอให้พ่อเจ้าเสนอให้คณะรัฐมนตรีให้มีการปกครองคนจีนอย่างเดิม คือมีกรมท้าวซ้าย...

และทราบมาว่าเตรียมจะสละเงินในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร
คราวหน้า เพื่อให้พวกจีนเข้ามาในสภาได้อีกด้วย

กล่าวได้ว่า หากพิจารณาบริบททางการเมืองภายใน ก็จะเห็นได้ชัดเจน
ถึงความจำเป็นที่หลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป.จะต้องแนบความใกล้ชิด

^{๕๐} สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประเทศไทยอาชุยนคร 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 คีลปวัตยนธรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2547), หน้า 77-96.

⁵¹ หากอดีตทางเชื้อชาติมีความสำคัญ หลวงวิจิตรวาทการย่อมไม่ประกาศว่า ญวน และเขมรเป็นคน “เชื้อชาติไทย” เป็นแน่

๘ อ้างใน ตมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม" ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547), หน้า 98.

นิยมต่อต้านจีน ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับ “สยามกับไทย” ในวันที่ 25 พฤษภาคม 2482 ซึ่งเห็นว่าจะเกิดปัญหาหลายประการหากยังคงใช้ “สยาม” เป็นชื่อประเทศ ที่สำคัญคือปัญหาเกี่ยวกับลูกจีนซึ่งจะมีสิทธิเลือกตั้ง ใน สุนทรพจน์วันชาติครั้งแรกของจอมพล ป. 24 มิถุนายน 2482 ก็กล่าวถึงการที่คนไทย “ถูกเลือดของชนชาติอื่นเข้ามาผสม” ซึ่ง “ทำให้เลือดไทยจางลงทุกขณะ...ชนชาติไทยกำลังจะถูกสิ้นด้วยการผสมพันธุ์”^{๕๔} เห็นได้ชัดว่าต้องการให้คนไทยเกิดความหวงแหนกับยีนที่มาจากกาพวก “เลือดผสม” หรือพวก “ลูกจีน” กลับชาติ การสร้างความรู้สึกเช่นนี้จะส่งผลให้คนไทยเกลียดชังพวก “เลือดผสม” หรือพวก “ลูกจีน” และไม่เลือกคบเหล่านั้นเข้าสังคม

นอกจากนี้รัฐบาลจอมพลป.ยังต้องนิยามความหมายของ “ชาติไทย” เพื่อช่วงชิงอำนาจครอบงำให้เหนือกว่าคำนิยามของบรรดาลูกจีนทั้งหลายอีกด้วย ดังนั้น ใน พ.ศ. 2476 หลวงวิจิตรวาทการตีพิมพ์เรื่อง “ลัทธิอนุชาต” ซึ่งเป็นคำที่แปลมาจาก Nationalkism ที่แปลว่าลัทธิชาตินิยมของบรรดา “ลูกจีน” แล้วและต่อเนื่อง ซึ่งนอกจากจะเป็นการแข่งขันกับคำนิยามของบรรดา “ลูกจีน” แล้ว ยังเป็นความพยายามที่จะเบียดขับคำนิยามของกลุ่มอื่นๆ ไปพร้อมกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าในขณะที่ปัญหาชนที่ใกล้ชิดกับรัฐบาลหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เน้น “เชื้อชาติ” ในแง่การสืบสายเลือด จนกลายเป็นความคิดที่ผิด

^{๕๔} อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประเทศไทยอาชญากรรม ๕๕: ชัยชนะที่ไม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศ 2482” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 8 มิถุนายน 2547, หน้า 84.

^{๕๕} อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์ชาตินิยมไทย จาก 24 มิถุนายน ถึง ๒๕ ธันวาคม” ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2547), หน้า 99.

อิทธิพลสูง หรือเป็นความคิดกระแสหลัก แต่คนที่ไม่เห็นด้วยก็มีอยู่มาก เช่น นับตั้งแต่สมเด็จพระนางเจ้ารำภาฯ มาแล้ว ที่ทรงระมัดระวังไม่เน้น “ชาติไทย” เนื่องจากทรงมีพระประสงค์จะ “ประสานประโยชน์” ระหว่างชนชาติต่างๆ ในประเทศไทย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็ทรงเสนอพระราชดำริในแนวเดียวกัน ใน พ.ศ. 2479 ทรงเน้นว่า

ที่เรากล่าว “ชาติ” นั้น เราไม่หมายความว่าไทย...อันที่จริงเมื่อเราใช้คำว่า “ชาติ” นั้น เราหมายความว่าชนชาตินิยม แต่ชนชาตินิยมจะปะปนกันมาก ไม่พึงกลัวถึงไทยที่มีเชื้อจีนปน (เช่น ผู้เขียนนี่เอง) หรือไทยที่มีเชื้อแขก เชื้อฝรั่ง หรือเชื้ออื่นๆ ซึ่งไม่รังเกียจหรือแตกแยกกับไทยแท้ 100 เปอร์เซนต์เลย ย่อมถือเหมือนญาติร่วมเชื้อกันหมด ชนชาตินิยมเป็นอันมาก ที่เป็นมลายู แขกหรือ กะเหรี่ยง คะมู ลว้า เขมร ล้วนแต่ไม่ใช่ไทย แต่เป็นชาตินิยมทั้งนั้น บางพวกอยู่ในสยามมาก่อนไทยมา อยู่เสียอีก นอกจากนั้นยังมีจีนนอก และพวกแปลงสัญชาติ คือฝรั่งแท้และแขกแท้ เป็นต้น เราไม่รังเกียจพวกนั้นเลย

ในพระนิพนธ์เรื่อง “รักชาติ” พ.ศ. 2481 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ยังคงทรงยืนยันว่าประเทศไทยประกอบด้วยชนหลายชนชาติ แม้แต่คนไทยก็มีทั้ง ไทยเดิม ไทยซีก ไทยเลี้ยว ส่วนศาสนาก็มีทั้งพุทธ อิสลาม คริสต์ และผี “รวมเป็นเดียว

^{๕๖} กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, “ชาติและอารยธรรม” ใน ธรรมสถาน ชุด 3 กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513, หน้า 141-142.

รักหมู่มิให้หัน แม้จะต่างศาสนาชาวนั้นก็ไม่สำคัญอะไรดอกบอกให้รู้^{๕๖}

เจ้าพระยาธรรมาศดิลกมนตรีเป็นอีกผู้หนึ่งที่สังเกตเห็นการเน้นเชื้อชาติไทยในเพลงชาติที่ท่านแต่งจึงไม่คำว่า “คนไทย” แต่ใช้คำว่า “ชาวสยาม”^{๕๗}

ผู้นำสำคัญคนหนึ่งในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 คือหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ได้แสดงความเห็นคัดค้านเมื่อจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการต้องการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น “ไทย” ตาม “เชื้อชาติ” หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เห็นว่า

คนในสยามมีหลายชาติเวลานี้เขารักใคร่สยามถึงคราว

เราพูดอะไรจะให้เกิความส่วนรวมแล้ว ก็ใช้ว่า “สยาม” เขาอาจ

จะน้อยใจได้ถ้าเราเลิกใช้ “สยาม” ใช้แต่ “ไทย” จะเกิดความ

รู้สึกว่าเขาพวกชาติอื่นออกเพราะไม่ใช่ไทย พวกพวกปัตตานีก็ไม่ใช่

ไทย ถ้าเราเรียกว่า “สยาม” ก็รวมพวกปัตตานีด้วย เขาก็พอใจ^{๕๘}

นอกจากสมาชิกของชนชั้นสูงในระบอบเก่าส่วนหนึ่งและชนชั้นนำในระบอบใหม่จำนวนไม่น้อยจะไม่เห็นด้วยกับการเน้น “เชื้อชาตินิยม” แล้ว ในกลุ่มลูกครึ่งไทย-จีนทั่วไปที่ไม่ได้สังกัดในฝ่ายรัฐบาลก็ไม่เน้นเรื่องนี้เช่นเดียวกัน

^{๕๖} กรมหมื่นสิทธิยาภรณ์ “รักษาดี” ใน สมุสสถาน ชุด 3 กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513, หน้า 480-486.

^{๕๗} ปรีทิตู สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 48.

^{๕๘} อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประเทศไทยยุคปรีทิตู 65: ร้อยปีในการเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศปี 2482” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2547), หน้า 80.

โดยต่างพูดถึง “คนไทย” และมีความสำนึกในความเป็น “คนไทย” ในความหมาย ที่ไม่ได้เน้นเชื้อชาติในทางสายเลือด เช่น ในทศวรรษ 2470 นายมังกรสามเสนซึ่งเป็นคนเลือดผสมคนหนึ่งได้เรียกร้องให้รัฐบาลลดทุนพ่อค้าไทยรวมทั้ง “อปรมาราษฎรให้รู้จักรักเพื่อนคนไทยด้วยกัน”^{๕๙} ลูกครึ่งจีน-ไทยจำนวนมากได้รวมตัวกันจัดตั้ง “หอการค้าไทย” ใน พ.ศ. 2476 ทั้งนี้ เป็นผลมาจากกาารริเริ่มของลูกครึ่งหลายคน เช่น นายเล็ก โกเมศนายเจือ เพ็ญภาคกุล และนายประทุม สุลังกรกาญจน์ ซึ่ง “ปรับทุกสิ่งเรื่องถูกปรับคืนจากอิทธิพลและอำนาจจากต่างชาติ ทำให้คนไทยเราจึงไม่ตั้ง Chamber of Commerce เพื่ออุดหนุนนักอุตสาหกรรมและป้องกันผลประโยชน์ของบรรดาพ่อค้าไทย”^{๖๐} บรรดา “พ่อค้าไทย” เหล่านี้คงไม่คิดว่าการมี “เชื้อชาติไทย” ในแง่การสืบสายเลือดจากคน “ไทยแท้” เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเป็น “คนไทย” หรือเป็นสมาชิกของ “ชาติไทย” แต่ความ เป็นคนไทยที่ไม่เน้นการสืบสายเลือดเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีความคิดเรื่อง “การกลายเป็นอย่างไทย” (ที่ปัญญานนกระแสหลักหลายคนให้ความสำคัญ) เป็นฐานทางความคิดที่ช่วยให้สามารถอยู่ในฐานะของ “คนไทย” ได้เช่นกันแม้ว่าจะยังมีปัญหาอยู่มาก เนื่องจากความคิดเรื่อง “เชื้อชาติ” ที่มีนัยของการสืบทอดลักษณะทางกายภาพเป็นข้อจำกัดของการ “กลายเป็นไทย” อยู่ไม่น้อย ในขณะที่คนอีกจำนวนหนึ่งไม่ต้องการที่จะ “กลายเป็นไทย” ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

^{๕๙} อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของแนวคิดราชาชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประหารชาติ” รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542), หน้า 26-28.

^{๖๐} อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ความสำนึกและผลกระทบของการเป็น “เชื้อชาติไทย”

ความสำนึกของการเป็นเชื้อชาติไทยเห็นได้ชัดตั้งแต่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินการเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศตามชื่อเชื้อชาติ ดังปรากฏว่าถึงแม้จอมพล ป. จะไม่แน่ใจว่าการแก้รัฐธรรมนูญเพื่อให้ชื่อประเทศในรัฐธรรมนูญเปลี่ยนจาก “สยาม” เป็น “ไทย” นั้น จะได้รับเสียงสนับสนุนในรัฐสภาเพียงพอหรือไม่ (เพราะจะต้องได้คะแนนเสียงถึงสามในสี่) แต่เมื่อมีการลงมติกลับปรากฏว่า “ได้รับคะแนนเสียงเห็นชอบเป็นเอกฉันท์”

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ก่อนการลงคะแนนแก้ไขรัฐธรรมนูญ จอมพล ป. ได้แถลงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศในสภาโดยเน้นว่าจำเป็นต้องเปลี่ยนชื่อประเทศเพื่อป้องกันมิให้ประเทศของคนไทยในอนาคตตกเป็นของชาวจีน^๕ แต่สมาชิกสภาก็ยังลงมติสนับสนุน ซึ่งแสดงว่ากระแสสังคมในขณะนั้นมีแนวโน้มหวัดกลัวตกเป็นญวณอยู่มากทีเดียว

ในการเน้น “เชื้อชาติ” นี้ มีการถ่ายทอดปลุกฝังผ่านความรู้ทางภูมิศาสตร์พื้นฐานทางความคิดให้แก่ลักษณะทางกายภาพของ “เชื้อชาติ”

“สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ป) ธรรมมทิวาส ๘๕: ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงประเทศไทย ๒๔๘๒” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๘ (มิถุนายน ๒๕๔๗) หน้า ๙๒.

“ข้อความที่จอมพล ป. กล่าวถึงความตอนหนึ่งว่า “การที่เราใช้คำว่าประเทศไทยนั้น นอกจากจะไม่ตรงกับเจตนาที่เราปรารถนาแล้ว ในต่อไปภายหน้าคนต่างด้าวที่เข้ามาอยู่ในประเทศของเรา ก็จะตั้งถิ่นฐานอยู่ตามประเทศของเราเป็นประเทศของเขาได้ คือเราเป็นชาวไทย เราก็อยู่ในประเทศไทย ชาวจีนก็อยู่ในสยาม ต่างหากว่าการอพยพของชาวต่างประเทศเข้ามาในอันนี้ถ้าไม่ตั้งหน้าตั้งตาไว้ เราก็อาจจะไม่เข้าใจว่าประเทศสยามนี้เป็นของไทยหรือของจีน หรือของคนอื่น” ปรมุขเรื่องเดียวกัน หน้า ๙๒.

อนันต์ ล้วนสมบูรณ์

ต่างๆ และคำว่า “เชื้อชาติ” ก็มีแนวโน้มให้คนไทยนึกถึงลักษณะทางกายภาพได้มากกว่า นอกจากนั้นในการนิยาม “ชาติไทย” ไม่เพียงแต่จะมีการเน้นเชื้อชาติโดยตรงเท่านั้น แต่ยังเน้นคุณลักษณะบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย อันฝังอยู่ในสายเลือดของคนไทย (ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สะท้อนออกมาสู่คนไทย ในยุคหลัง) เช่น การเป็นชนชาติที่มีความจงรักภักดีในเอกราชของชาติ ความปราศจากวิหิงสา ความฉลาดในการประสานประโยชน์ ความเก่งกล้าสามารถ ในการบริหารการเป็นชนชาติกับคน เป็นต้น (ส่วนโทษสมบัติ เช่น ความเกียจคร้านขี้เกียจ ขนแกะแสบหลักถือว่ายว่าเกิดจากการรับอิทธิพลของชาติอื่น แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า ความคิดเกี่ยวกับคุณลักษณะที่สืบทอดมาทางสายเลือด ของคนไทยในปัจจุบันอาจหมดละคนมีจุดเด่นแตกต่างกันอยู่ไม่น้อยขึ้นอยู่กับว่า ปัญญาชนผู้นั้นต้องการให้คนไทยในยุคของตนมีคุณลักษณะในข้อใดเป็นพิเศษ มีคุณลักษณะเพียงประการเดียวที่มีการเน้นในทุกยุคทุกสมัยนั่นก็คือ “ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ”

เหตุที่มีการเลือกเน้น “เอกลักษณ์” ในชื่อ “ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ” ขึ้นมานั้นอย่างต่อนี้เอง ก็เพราะต้องการสร้างศัตรูของชาติในคู่พิพาทเอกราชอย่างมากที่สุดนั่นเอง การเน้นศัตรูของชาตินี้จะทำให้คนไทยในชาติลี้ภัยกับภัยได้ทั้งการนำของรัฐบาล จนพร้อมที่จะเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างอย่างแน่วแน่เพื่อชาติและไม่หันมาต่อต้านรัฐบาลหรือเรียกร้องสิทธิใดๆ จากรัฐบาล รวมทั้งยอมปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเต็มใจโดย “ไม่ก้าวก่ายเอื้อมมือไปเกี่ยวข้องกับสิ่งซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของเรา” ซึ่งหมายถึงความถึงการไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับภารกิจราชการทำงานของรัฐบาลและระบบราชการ และไม่เห็นอกเห็นใจกับ อย่างไม่เห็นหน้า

อนันต์ ล้วนสมบูรณ์

โดยตรงของตนเอง^๓

สำหรับเอกลักษณ์อีกหลายข้อของชนชาติไทยที่ปัญญาชนในอดีตสร้างขึ้น เช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น “ความปราศจากวิหิงสา” และ “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” (ซึ่งหมายถึงความฉลาดในการประสานประโยชน์กับชาวจีนด้วย) เห็นได้ชัดว่าไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ทางการเมืองของชนชั้นนำระหว่างทศวรรษ 2480 จนถึงทศวรรษ 2510 เพราะไม่เพียงแต่ชนชั้นนำในช่วงดังกล่าวนี้จะต้องการกีดกันเบียดขับและปราบปราม “ลูกจีน” ทั่วๆ ไปที่ไม่ยอมกลายเป็นไทยเท่านั้น แต่ยังดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์ ทำให้ไม่สามารถเน้นเอกลักษณ์ไทยในชื่อ “ความปราศจากวิหิงสา” และ “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” ได้เลย จะมีก็แต่การทำให้นิเวศวิทยาของชาติ^๔ ซึ่งจะทำให้คนไทยต่อสู้กับศัตรูของชาติอย่างเต็มที่

ในทศวรรษ 2480 ถึงแม้ว่าอุดมการณ์ในการสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง (ที่ทำให้ต้องเน้นเชื้อชาติไทยเพื่อเป็นฐานให้แก่นโยบายนี้) จะไม่บรรลุผล เนื่องจากความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ความรู้สึก “เชื้อชาตินิยม” กลับมีพลังอย่างสูงสืบต่อมา และทำให้สามารถกีดกันลูกจีนไม่ให้มีอำนาจในระบบราชการและในระบบการเมืองไทยได้เป็นเวลานาน จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลา 50 ปี (ตั้งแต่ทศวรรษ 2480 จนถึง

^๓ ลำดับถัดจากนักภ. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยทศพลภจิตรวาทการ, หน้า 84.

ทศวรรษ 2520) เป็นไปไม่ได้เลยที่ลูกจีนจะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำของชาติ ตราบจนกระทั่งลูกจีนในรุ่นถัดมาได้ “กลายเป็นไทย” ไปมากแล้วในทศวรรษ 2530 และเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระแสโลกาภิวัตน์มากขึ้นแล้ว “คนไทยเชื้อสายจีน” จึงมีพื้นที่ในสังคมการเมืองไทยมากขึ้นตามลำดับ จนเป็นกลุ่มที่กุมอำนาจรัฐไว้ได้เกือบเบ็ดเสร็จในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

ปัจจัยหนึ่งที่น่าจะทำให้ความคิดเรื่องเชื้อชาติเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางและมั่นคงนานพอสมควร คือเพลงชาติ เพราะเพลง “ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย...” ได้แพร่หลายไปทั่วประเทศพร้อมกับพิธีกรรมเคารพธงชาติตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา ขณะเดียวกัน การที่รัฐและปัญญาชนกระแสหลักนั้น “ความเป็นไทย” หรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติไทยที่มีลักษณะแข็งตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ก็สร้างความรู้สึกนึกคิดว่าเอกลักษณ์ไทยเป็นลักษณะเฉพาะที่ฝังแน่นติดตรึงอยู่ในสายเลือดของชนชาติไทย ความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้ยังเสริมคติเชื้อชาตินิยมให้มีความแข็งแกร่งมากขึ้นไปอีก

3. “เชื้อชาติไทย” กับ “ความเป็นไทย” และ “การกลายเป็นไทย”

ทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นการกลายเป็นไทยมาก เพราะหากทุกชาติพันธุ์กลายเป็นไทย ก็ย่อมจะยอมรับอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย และระบอบกษัตริย์ปกครองและการเก็บภาษี รวมทั้งช่วยลดการต่อต้านอำนาจรัฐลงไปได้มาก